

पेपरबैक

५५ रु.

द सी ऑफ ग्रास

अनुवाद: शांता शेळके
मूल लेखक: कॉन्नाड रिशदर

द सी ऑफ ब्रास

अनुवाद :
शांता ज. शेळके
मूल लेखक : कॉनराड रिश्टर

पेपरबैक

The Sea of Grass

by

Conrad Richter

© 1936, by the Curtis Publishing Co.

प्रकाशक :

कृपाल गिरीश देशपांडे

भारत बुक हाऊस

१७८८, सदाशिव पेठ,

देशमुख वाडी, पुणे - ३०

फोन : ३२५४९०३२/३३,

मो. ९८५०७८४२४६/९८५०९६५४७९

प्रथमावृत्ती : १ मार्च १९६२

द्वितीयावृत्ती : १९९३

तिसरी पेपरबॅक आवृत्ती : डिसेंबर २०१०

अक्षरजुळणी :

समृद्धी, पुणे

मुद्रक :

एस प्रिंटर्स

सदाशिव पेठ, पुणे.

मुखपृष्ठ : उमेश कदम

आतील रेखाचित्रे : आनंद माने, योजना ग्राफिक्स

मूल्य : ५५ रुपये

ल्यूटी

१

अमेरिकेत प्रथम वसाहत करणाऱ्या धाडसी लोकांच्या नसांत खेळणारे, नवनव्या अज्ञात प्रदेशांचा शोध घेऊ पाहणारे ते रुष्ण, साहसी, जोमदार रक्त आता कायमचे थंड झाले आहे - खच्ची करून माणसाळवलेल्या रानटी घोड्यासारखे. मानवी सत्तेखाली आणलेल्या सीमेवरील वसाहतीसारखे. तोंडाशी फेस आलेल्या घोड्यावर बसून आपल्या अफाट पसरलेल्या कुरणांतून वेगाने दौड करणाऱ्या, किंवा पोटमाळ्यावरील एखाद्या खोलीप्रमाणे फर्निचरवाचून मोकळ्या-मोकळ्या दिसणाऱ्या आपल्या भरभक्कम घरात उभे राहून गवताचे नि गुराढोरांचे आपले प्रचंड साम्राज्य केवळ नजरेतल्या आगीच्या जोरावर एकत्रित ठेवणाऱ्या जिम ब्यूटन या माझ्या काकांच्या नसांतून ते रक्त जसे खेळे, तसे ते मानवी देहात पुन्हा कधी खेळताना मी पाहीन की नाही याची मला शंकाच आहे.

माझ्या काकांचे ते ओबडधोबड पण सामर्थ्यसंपन्न साम्राज्यही आता मरून गेले आहे आणि कसायाच्या दुकानातल्या लाकडी ठोकळ्यावरील गोमांसाचे व्हावेत तसे त्याचे चार तुकडे झाले आहेत. पण अजूनही रात्री मी बिछान्यावर अंग टाकले म्हणजे सोनेरी सूर्यप्रकाशात झळकणारे, सळसळणारे, हेलावणारे, झेपावणारे, माझ्या काकांचे ते पन्नास वर्षांपूर्वीचे कुरण माझ्या डोळ्यांपुढे मला अगदी स्पष्ट दिसू लागते. नदीच्या काठाने दक्षिणोत्तर पसरलेले आणि एकशे वीस मैलांचा अफाट विस्तार असलेले ते प्रचंड कुरण इकडे काकांच्या घराच्या अगदी दाराला येऊन भिडले होते, तर पलीकडे मावळतीला ते थेट क्षितिजापर्यंत जाऊन पोहोचले होते. गुराढोरांनी चरत-चरत कितीही दूरवर जायचे म्हटले तरी ते कुरण त्यांना कधी अपुरे पडत नसे. मॅसॅच्युसेट्स आणि कॉनेक्टिकट या दोन्ही

वसाहती एकत्र केल्या असल्या तरी त्याहीपेक्षा अधिक मोठा असा त्याचा विस्तार होता आणि काकांची टेक्सासमधली ती प्रसिद्ध गुरे त्यावर चरू लागली म्हणजे मधूनमधून दालचिनीचे तपकिरी तुकडे उधळून घावेत तशी ती क्षितिजरेखेवर दिसत. काकांचे नाव ही त्या काळीसुद्धा एक अद्भुत दंतकथा होऊन बसली होती. मांसाचे तुकडे हवाबंद पेट्यांतून भरून ठेवणाऱ्या प्रत्येक पॅकिंगहाऊसमध्ये त्यांचा शिक्का हा धुळाक्षरांइतकाच सर्वांच्या ओळखीचा होता आणि त्यांचा शब्द हाच कायदा होता. कारण तो शब्द कायद्याच्या पुस्तकातील वाक्यात जखडून मृत होऊन पडलेला नव्हता, तर घोड्यावरून दौड करीत रस्त्याने जाणाऱ्या कोणालाही सहज वाचता येईल अशा ठिकाणी सावरीच्या झाडावर जिवंत बोटानी तो लिहून ठेवलेला होता.

काकाची ती झोपण्याची खोली मला अजून डोळ्यांसमोर दिसते. गलबतावर निजावयाच्या जागा असतात तशीच काकाने आपली झोपण्याची व्यवस्था केली होती. लगतच्या भिंतीवर घोड्याचे केस वळून बनवलेला लगाम आणि दोर अडकवून ठेवलेले असत आणि निजण्यासाठी काळवीटांचे जे गडद तपकिरी रंगाचे कातडे खाली जमिनीवर अंथरलेले असे, त्याच्यासुद्धा कडेच्या अरुंद पट्ट्या चाबकाच्या वादीसाठी कापून काढलेल्या असत. काकाची ती बैठकीची खोलीही मला अगदी स्पष्ट दिसते. खोली कसली, मोठे थोरले दालनच होते ते! तेथे टेबल-खुर्च्या ठेवलेल्या नसत की जमिनीवर गालिचेही अंथरलेले नसत. उलट जिकडे बघावे तिकडे पिठाच्या पांढऱ्याशुभ्र पिशव्या आणि साखरेची व हिरव्या कॉफीची पोती यांच्या थप्प्याच्या थप्प्या पाईनच्या तुळ्यांनी बनवलेल्या, वरच्या पटईपर्यंत अगदी ठेचून लागलेल्या असत. शिवाय तंबाखू, सुकलेली फळे आणि डबाबंद केलेले टोमॅटो यांनी भरलेली लाकडी खोकीही तेथे एकावर एक रचून ठेवलेली असत. आपल्या हाताखाली काम करणारे शंभर नोकर व शिवाय येणारे-जाणारे अनेक लोक यांच्यासाठी ही सारी

तरतूद काकाला करून ठेवावीच लागे. कारण काकाकडे पाहुण्यांची सारखी रीथ लागलेली असावयाची. कुरणाचा मालक असो की गुराखी घोडेस्वार असो, वसाहतीत येऊन स्थायिक झालेला कोणी ओळखीचा असो, रेड इंडियन असो की कायदे धाब्यावर बसवणारा कोणी बंडखोर असो, काकाच्या पंक्तीचा लाभ सर्वांना सारख्याच अगत्याने व औदार्याने मिळत असे. त्याच्या जेवणाच्या मेजाशी कुणालाही मज्जाव नव्हता.

पण माझ्या डोळ्यांसमोर उभा राहणारा सर्वात अविस्मरणीय देखावा म्हणजे दर वर्षी वसंतऋतूत केली जाणारी काकाच्या गुरांची मौजदाद. दूरवर पसरलेला गुरांचा तो प्रचंड कळप अजूनही मला चांगलाच आठवतो. एवढा अवाढव्य कळप या भागात पुन्हा कधी बघावयाला मिळेल की नाही याची मला शंकाच आहे. सभोवती सर्वत्र धूळ उधळलेली असे आणि डोळे ताणता येतील तेवढे ताणून जेवढ्या लांबपर्यंत नजर पोहोचेल तेथवर-नव्हे, त्याच्याही पलीकडे - ते सारे विस्तीर्ण गवताळ मैदान अंगाला अंग घासून चालणाऱ्या गुरांच्या गर्दीने व्यापून गेलेले असे. भले थोरले बळकट बैल एकमेकांशी भांडत नि डरकाळ्या फोडीत दौडत. आई नि वासरे हंबरत. त्या सर्वांची असंख्य शिंगे एकमेकांवर घासत नि आपटत. त्या साऱ्यांचा मिळून होणारा एक विचित्र आवाज अवकाशात भरून राही. अन् त्या घोळक्यात आम्ही साठ-सत्तरजण घोड्यावर स्वार होऊन मोठ्या आवेशाने दौडत असू. संबंध दिवसभर हा गोंधळ चाले. केवढे उत्तेजक अन् रोमांचकारक दृश्य असावयाचे ते !

त्या गवताळ प्रदेशात तसे स्वतंत्र आणि स्वच्छंद जीवन घालवताना मला अगदी स्वर्गसुखाचा अनुभव येई. आम्हाला त्या जीवनाविषयी जसे प्रेम वाटे तसे दुसऱ्या एखाद्या व्यक्तिला ते वाटू शकणार नाही. इतकेच नव्हे तर, मनातल्या मनात ती व्यक्ती त्या जीवनाचा अत्यंत तीव्रतेने तिटकारा सुद्धा करील अन् तरी देखील त्या प्रक्षोभक प्रदेशातल्या तिच्या नाजूक अस्तित्वाची स्मृती आज पन्नास वर्षांनंतरही माझे हृदय भावनेने

हेलावून टाकील यातले काहीही तेव्हा कधी क्षणभर देखील माझ्या मनात आले नाही.

पण यावे कसे? तेव्हा मी केवळ एक लहान मुलगा होतो. इतका लहान की, तोवर मला मिसरूड देखील फुटले नव्हते. सरत्या हिवाळ्यातील तो एक दिवस होता. त्या दिवशी घोड्यावर स्वार होऊन मी सॉल्ट फोर्क गावाकडे निघालो होतो. 'कॅलिफोर्निया' पद्धतीची आखूड, घट्ट विजार मी पेहेनली होती व रिकीबीत पाय नीट अडकविता यावेत म्हणून विजारीचे काठ पोटऱ्यांवर मी दुमडून घेतले होते. मी खूप चिडलो होतो. त्यामुळे घोड्यावरची माझी मांड घट्ट बसली होती. माझी पाठही मी बंडखोरपणे अगदी ताठ ठेवली होती. मी रागावलो होतो, त्याला तसेच कारणही होते. सॉल्ट फोर्कहून माझी मिसुरी परगण्यात रवानगी होणार होती व तेथे मला शाळेत डांबून टाकले जाणार होते. माझा काका आता लग्न करणार होता. आमच्या भागात मिळण्यास अत्यंत दुर्मिळ अशी चीज - स्त्री - तो आमच्या कुरणावर आणणार होता. काकाशी लग्न करण्यासाठी ही स्त्री सेन्ट लुईहून येणार होती. आम्ही कोणीही अद्याप तिला पाहिलेले नव्हते व ती येण्यापूर्वी माझी ब्याद घालवून धावी म्हणून काका मला मिसुरीला धाडीत होता. मग मला राग का येऊ नये बरे?

सॉल्ट फोर्क गावाजवळ मी येऊन पोहोचलो. गावाबाहेर वसाहतवाल्या लोकांच्या पांढऱ्या तंबूंचा नि त्यांच्या गाड्यांचा भला मोठा तळ पडला होता. एवढा मोठा तळ माझ्या आयुष्यात मी आज प्रथमच बघत होतो. त्या तळाकडे मी काहीशी नाखुशीनेच नजर टाकली. ती सर्व मंडळी कसली तरी वाट बघत असावीतसे दिसले. तेथे अधिक वेळ न घालवता मी हॉटेलच्या दिशेने दौड सुरू केली. या हॉटेलालाच तूर्त मी मुक्काम ठोकणार होतो. हॉटेलजवळ मी येऊन पोहोचलो तेवढ्यात कोणीतरी मला सांगितले की, रॅटनमधील रेड इंडियनांनी टेलिग्राफच्या तारा तोडून

टाकल्यामुळे मध्यंतरी बंद पडलेले तार ऑफिस आता पुन्हा पूर्ववत् सुरू झाले होते. थोड्याच वेळाने तांबडसर चेहऱ्याचा स्टेशन एजंट मजजवळ आला व खाजगी स्वरात मला म्हणाला, "हॉल, तुझ्या काकाकडे-कर्मलकडे ही तार पोहोचवण्याचं काम मी तुझ्यावर सोपवतो."

त्याने माझ्या हाती करड्या रंगाचा एक कागद दिला. त्यावर पेन्सिलीने काही मजकूर लिहिलेला होता. तो कागद सेन्ट लुईहून धाडलेला असून त्यावर एक आठवड्यापूर्वीची तारीख होती. मला वाटते, तार अशी ती माझ्या आयुष्यात मी प्रथमच बघत होतो. त्यामुळे त्या कागदाचे मला मोठे नवल वाटले आणि क्षणभर तर माझ्या असेही मनात आले की, काही अत्याधुनिक यांत्रिक सोयीमुळे खुद्द तो कागदच सेन्ट लुईहून इथे पाठवला गेला असावा अन् त्यावरचे ते हस्ताक्षर देखील स्वतः ल्यूटीचेच असावे. होय, ती ल्यूटीची - माझ्या काकाच्या भावी वधूची तार होती आणि पूर्वी ठरल्याप्रमाणे वाटेत कोठे थांबण्याऐवजी आपण थेट सॉल्ट फोर्क गावीच सरळ निघून येत आहोत असे तारेत तिने लिहिले होते. आपल्या आगमनाची निश्चित वेळही कळवली होती. उद्या सकाळी ती येथे येणार होती.

गेल्या दोन आठवड्यांत काकाची व माझी गाठ पडली नव्हती. मी ती तार खिशात घातली आणि घोड्यावर बसून तडक कोंडवाड्याकडे निघालो. बोटीतून धाडावयाची गुरे सर्व बाजूंनी कुंपण घालून येथे कोंडून ठेवलेली असत.

रिओ ग्रॅण्ड नदीला पूर आल्यावर ती जशी आपल्या दोन्ही काठांची मर्यादा ओलांडीत, तीरांवरच्या सान्या खाणाखुणा पुशीत, गुरांचे गोठे तुडुंब भरून टाकीत बेफामपणे दौडत जाते त्याप्रमाणे काकाच्या कळपातली ती उंच, धिप्पाड, बळकट गुरे वाळूच्या टेकड्यांवरून वेगाने उधळत खाली येत आहेत नि त्यांच्या हंबरण्याने सारे शहर रात्रंदिवस भरून जात आहे असे काहीसे दृश्य कोंडवाड्याजवळ जाताच आपणास दिसेल ही

माझी अपेक्षा होती.

पण मी गेलो तो तेथे मला काकाचे बैलही दिसले नाहीत की स्वतः काकाही माझ्या नजरेस पडला नाही. मग कच्च्या विटांचे बांधलेले नि आतून उदासवाण्या अंधाराने भरलेले कोर्ट होते तिकडे माझी पावले वळविली. आमच्या कुरणावर येऊन काम करणाऱ्या दोन माणसांवर तेथे खटला चालला होता. कुरणावर येऊन राहिलेल्या एका माणसावर गोळीबार केल्याचा व त्याला तेथून हुसकावून लावल्याचा आरोप या माणसांवर ठेवण्यात आला होता. कोर्टात इतकी गर्दी होती की, मला जेमतेम दरवाजाजवळच उभे राहावयास मिळाले. पण सरकारी वकिलाचे वक्तृत्वपूर्ण आणि अभिनिवेशाने भरलेले भाषण मला तेथे देखील अगदी खणखणीतपणे ऐकावयास येत होते. हा वकील अतिशय तरुण, केवळ पोरसवदा होता. पूर्वेकडून तो नुकताच इकडे आला होता. माझ्या काकासंबंधी तो विलक्षण कडवटपणे बोलत होता. काका आपल्या कुरणावर ज्या उद्दामपणे वागत होता, अप्रतिहतपणे जी सत्ता गाजवीत होता त्यावर त्या वकिलाचा सारा रोख होता आणि रिओ ग्रॅण्ड नदीपासून तो अँरिझोना नदीपर्यंतच्या प्रदेशात परदेशातून येऊन स्थायिक झालेल्या सर्व लोकांना आपण योग्य न्याय मिळवून देऊ असे तो अभिवचन देत होता.

खटल्याचे काम जेव्हा दुसऱ्या दिवसापर्यंत तहकूब झाले तेव्हा लोक गंभीरपणे आपापसात कुजबुजू लागले. त्या गर्दीतून वाट काढीत मी हेन्‍री मॅक्कर्टिनकडे गेलो. मॅक्कर्टिन हा माझ्या काकाचा वकील. ओठ झाकून टाकणाऱ्या तपकिरी-करड्या रंगाच्या मिशा आणि बोलण्याची जड व कंटाळवाणी पद्धत यामुळे ही स्वारी मोठी मजेशीर दिसे.

मी खिशातली तार काढून मॅक्कर्टिनच्या हाती दिली तेव्हा आपल्या मिशांवरून तिच्यावर नजर फिरवीत तो मला म्हणाला, “हॉल, हा खटला सुरू झाल्यापासून कर्नलची अन् माझी मुळी गाठच पडलेली

नाही. तेव्हा मला वाटतं, या बाईना उतरवून घेण्यासाठी उद्या सकाळी तू स्वतःच स्टेशनवर जावंस, हे बरं !”

त्या रात्री एक्स्चेंज हाऊसच्या त्या भल्याथोरल्या शय्यागृहात कितीतरी वेळ मी अंथरुणावर झोपेशिवाय तगमगत पडलो होतो. माझा काका ज्या ज्या वेळी शहरात येई त्या त्या वेळी कोपऱ्यातली ही मोठी खोली खास त्याच्यासाठी म्हणून नेहमी राखून ठेवलेली असे. मी काकाच्या भावी पत्नीचा विचार करीत होतो. तिच्यामुळे माझी मिसुरीला उचलबांगडी होत होती आणि तिची माझी जरी अद्याप दृष्टभेटही झालेली नव्हती तरी तिच्याविषयी आतापासूनच मला तिटकारा वाटू लागला होता.

हे शहर माणसांनी इतके गजबजलेले यापूर्वी मी कधीही पाहिले नव्हते. गावातले तबेले आणि गाडीतळ घोड्यांनी भरून गेले होते. नृत्यगृहाच्या उघड्या खिडक्यांतून पियानोचे व फिडलचे सूर कानांवर पडत होते. मद्यपानगृहात काचपात्रे किणकिणत होती आणि स्त्री-पुरुषांच्या हसण्या-बोलण्याचा नि त्यांनी उच्चस्वरात गायलेल्या गाण्यांचा संमिश्र आवाज अखंडपणे अवकाशात भरून राहिला होता. त्यातच मधूनमधून सहाबारी पिस्तुलांचे आवाज उठत होते.

पण या सान्या कल्लोळातूनही, सीमेवरील या गावाच्या हृदयाची जणू धडधडच असा रस्त्याच्या कडेच्या लाकडी पदपथावरून चालणाऱ्या नि निरनिराळ्या मद्यपानगृहांना भेटी देणाऱ्या माणसांच्या बुटांचा आवाज माझ्या कानी पडत होता. भोवतालच्या शंभर-दोनशे मैलांच्या परिसरातून येथे गोळा झालेली ही सर्व माणसे केवळ बोटीवर गोमांस चढविण्यासाठीच काही येथे आली नव्हती. कोर्टात चाललेला खटला ऐकण्यासाठी, पूर्वेकडून आलेल्या त्या तरुण सरकारी वकिलाने माझ्या काकाला व त्याच्यासारख्याच विपुल प्रमाणात गुरे बाळगणाऱ्या इतरांना दिलेले आव्हान बघण्यासाठी ती तेथे गोळा झाली होती. माझ्या खोलीतल्या त्या भल्याथोरल्या बिछान्यावर बसल्या-बसल्या खिडकीतून मी बाहेर पाहिले

म्हणजे बाहेरगावाहून येथे आलेल्या लोकांचे पांढरे तंबू व त्यांच्या गाड्या मला काळोखातून देखील दूर अंतरावर अंधुकपणे दिसत. विस्तीर्ण वाळवंटात माणसे गिळून टाकणारे फसवे भोवरे असावेत तसे काळोखातून चमकणारे ते अंधुक पांढरे ठिपके मला भासले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मी उठलो तो उशिराच. त्यामुळे गोळीबार बघण्याची एक चांगली संधी मी गमावली. मी डेपोकडे जावयास निघालो त्यावेळी गोळीला बळी पडलेल्या त्या दुर्दैवी गाडीवानाचे बॅल अजूनही त्याच्या गाडीला बांधलेले मला दिसले. ते दहा की बारा बॅल गाडीला जुंपलेले आहेत अशा अवस्थेतच मुकाट्याने रवंथ करीत उभे होते आणि हे कृत्य ज्याने केले होते तो रेल्वे लाइनच्या कडेला असलेल्या पाणी साठवण्याच्या लाकडी टाकीच्या गोलाकार मनोऱ्यावर घड्याळाच्या लंबकासारखा हेलकावत होता. त्याच्या पायातले बूट कोणीतरी ओढून काढले होते. टाकीतले पाणी त्याच्या अंगावर सारखे ठिबकत होते. त्याचे मस्तक एका बाजूला झुकले होते आणि त्याचा एक पाय दुसऱ्यापेक्षा अधिक खाली लोंबत होता. जणू काही ते प्रेत जमिनीवर पाय टेकवण्याचा प्रयत्न करीत होते !

नव्या सरकारी वकिलाने रागारागाने हुकूम दिल्यामुळे गावच्या शेरिफाने दोरी तोडून ते प्रेत मनोऱ्यावरून खाली उतरवले आणि जवळच्या वखारीत एका मोठ्या पांढऱ्या चादरीखाली तात्पुरते झाकून ठेवले. पण हे काम आटोपून ते लोक कोर्टाकडे परत वळतात न वळतात तोच मेलेल्या गाडीवानाच्या काही मित्रांनी ते प्रेत पुन्हा बाहेर काढले. त्याचवेळी गाडीच्या घंटेचा आणि उघड्या प्लॅटफॉर्मवर कर्क करीत गाडीला लागलेल्या ब्रेकचा आवाज दुरून अस्पष्टपणे माझ्या कानावर आला. तरी मी थोडावेळ तेथेच थबकलो. एका माणसाने दुसऱ्याच्या खोगिरातून एक दोरी ओढून काढली अन् तिच्या साहाय्याने

ते प्रेत त्याने पुन्हा पहिल्या जागी लटकावून दिले. ते मी पाहिले. त्यानंतर मी स्टेशनकडे वळलो.

सेंट लुईहून आलेली गाडी केव्हाच फलाटाला लागली होती. गाडीचे छोटे-छोटे डबे वाटेतल्या मैदानातील धुळीने पार माखून गेले होते.

आतापर्यंत मला आशा वाटत होती की, निदान शेवटच्या क्षणीतरी काका खचित स्टेशनवर येईल. पण तो आलाच नाही. आता गाडीतून येणाऱ्या या स्त्रीला मी ओळखावे कसे अन् तिच्याशी मी बोलावे काय, हा मोठाच प्रश्न पडला. कुरणावर असताना माझा काका केवळ कामाकडेच लक्ष देत असे आणि हाताखालच्या कोणाही माणसाइतकाच तो स्वतःही वेगाने घोड्यावरून दौडत असे. पण आपली गुरे विकण्यासाठी कॅन्सास शहरी तो जेव्हा जाई तेव्हा तेथे मात्र तो बऱ्याच स्वरूपणे वागे असे लोक म्हणत. काका एकदा कॅन्सासला गेला असता त्याला अजिबात न आवडणाऱ्या एका प्रमुख दलालाने जेव्हा काकाशी सौदा करताना त्याच्याशी फारच लघळपणा केला होता, इतकेच नव्हे तर एका फार मोठ्या भोजनसमारंभालाही त्याला बोलावले होते, तेव्हा काकाने भडक कपडे घातलेल्या व संशयास्पद चालीरीतीच्या अशा एका बाईला मोठ्या थाटाने आपल्याबरोबर त्या समारंभाला आणून त्या दलालाचे तोंड कायमचे बंद केले होते ! आता गाडीमधून अशीच एखादी भडक कपडे केलेली नि तोंडाला रंग फासलेली बाई उतरणार या अपेक्षेने मी आजूबाजूला पाहू लागलो. सेंट लुईहून केट नावाची एक स्त्री कधी कधी सॉल्ट फोर्क गावी येई. अंगावर भडक रेशमी कपडे चढवून, पायांत लालपांढरे चट्टेरीपट्टेरी पायमोजे घालून आणि हातात झोकदार छत्री घेऊन सॉल्ट फोर्कच्या रस्त्यांतून मोठ्या नखऱ्याने हिंडताना मी तिला अनेकदा पाहिले होते. आता गाडीतून उतरणारी स्त्री अशाच प्रकारची असणार असा माझा अंदाज होता.

पण माझा तो अंदाज साफ चुकला. एक अतिशय सभ्य व घरंदाज स्त्री प्लॅटफॉर्मवर उभी असलेली मला दिसली. तिच्या किंचित मागे एक दाढीवाला पोर्टर हातांत दोन प्रवासी बॅगा घेऊन अदबीने उभा होता. तपकिरी रंगाच्या जाड बुरख्याने त्या स्त्रीने आपले मुख झाकून घेतले होते. पण चेहरा दिसला नाही तरी तिची ती सडपातळ नाजूक काया व उभे राहण्याची मोहक ऐट पाहणाऱ्याच्या मनात अगदी अविस्मरणीय रीतीने ठसत होती. त्या स्त्रीच्या अंगावरचा सूट उंची कापडाचा असून त्याची शिलाई आधुनिक होती. तिने आपल्या हातात हातमोजे चढविले होते आणि तिच्या मस्तकावरील टोपीला बसवलेले पीस मोठे खुलून दिसत होते. स्टेशनावरील प्लॅटफॉर्मवर एकीकडे एकट्याच उभ्या राहिलेल्या त्या कोवळ्या आकृतीतून स्त्रीत्वाचा एवढा मधुर आविष्कार होत होता की, स्टेशनावरील प्रत्येकाची नजर तिच्यावर खिळून राहिली होती. अंगावर ब्लॅकट घेतलेले रेड इंडियन, मंगोलियन घाटाचे चेहरे असलेले मेक्सिकन आणि कमरेला काडतुसाचे पट्टे बांधलेले ओबडधोबड गोरे लोक - सारे तिच्याकडे अगदी टक्करून बघत होते अन् त्या सर्वांच्या डोक्यावर अधांतरी पाण्याच्या टाकीवर ते प्रेत अजूनही लोंबकळत होते.

अंगावर काळवीटाच्या कातड्याचा शर्ट घातलेल्या एका माणसाने तिच्याजवळ जाऊन तिला हलकेच काहीतरी म्हटले. त्याबरोबर ती मजकडे वळली. माझ्याजवळ येईपर्यंत ती काहीच बोलली नाही. पण ती जेव्हा माझ्या अगदी सन्निध येऊन उभी राहिली तेव्हा तिच्याभोवती नेहमी दरवळत असलेला व्हायोलेट फुलांचा सुगंध मला जाणवला आणि तिच्या तोंडावरच्या बुरख्यातून तिच्या पाणीदार डोळ्यांचे ओझरते दर्शनही मला झाले. मग तिने बुरखा तोंडावरून बाजूला सारला. मी त्यावेळी लहान मुलगाच होतो. पण तिच्या निकटतेमुळे व तिच्या मुखाच्या दर्शनामुळे त्यावेळीदेखील माझ्या सान्या चित्तवृत्ती कशा उत्तेजित

झाल्या ते आजही मला चांगले आठवते. त्यानंतर तिच्या सान्निध्यात चित्तवृत्तीची तीच उत्कटता मला पुढे देखील सतत जाणवत असे.

“तर मग तू हॉल का?” ती हलकेच मला म्हणाली आणि पुढे झुकून चटकन तिने माझ्या गालावर आपले ओठ ठेवले. माझ्या वयाच्या कोवळेपणामुळे आणि आसपासचे अनेक लोक उभे राहून हा देखावा बघत असल्यामुळे शरमेने माझे गाल व कानशिले अगदी लाल-लाल होऊन गेली. पण माझा संकेत तिला समजला असला तरी बाह्यतः तिने तसे काहीच दाखवले नाही. त्याचप्रमाणे बाजूला पाण्याच्या टाकीवर ते प्रेत अजूनही लोंबकळत होते, त्याचीही तिने दखल घेतली नाही. ती माझ्याशी अगदी मोकळेपणाने गप्पा मारू लागली. तिची बोलण्याची पद्धत काहीशी असंबद्ध पण अत्यंत आकर्षक होती. ती जेवढ्या मोकळेपणाने माझ्याशी बोलत होती तो मोकळेपणा माझ्या बोलण्यात मला काही केल्या आणता येईना. आमच्या आजूबाजूला माणसे उभी होती. पलीकडे टाकीवर ते प्रेत लोंबकळत होते. पण तिने त्या सर्वांकडे पाठ फिरवली होती आणि आम्ही दोघेच तेथे आहोत अशा थाटात तिचे बोलणे चालले होते. खरोखर, अशी विलक्षण स्त्री यापूर्वी कधीच माझ्या पाहण्यात आली नव्हती !

तिची तार आपल्याला काल संध्याकाळी मिळाली व ती आपणाला अद्यापही काकाला देता आली नाही हे तिला सांगताना मी काहीसा अडखळलो; पण तिला मात्र त्याचे विशेष काहीच वाटलेले दिसले नाही. अगदी जवळकीच्या भावनेने माझा दंड पकडीत ती चटकन म्हणाली, “काही हरकत नाही. आता आपण दोघे मिळूनच तुझ्या काकाला शोधून काढूया हॉल !”

“तुम्ही हॉटेलवर थांबा. काका तिथे येईल !” मी म्हणालो.

“या माझ्या प्रवासी बॅगा हॉटेलमध्ये जाऊ देत, पण मी नाही बाबा तिथे इतक्यात जाणार !” ती म्हणाली, “किनई हॉल, दिवस न दिवस

रेल्वेच्या डब्यात बसून प्रवास केल्यामुळे मला कसं कोडल्यासारखं झालं आहे. मला आता उघड्या मैदानातून चालावंसं वाटतं. चल, आपण जाऊया इथून. तुझ्या काकाला शोधण्यासाठी मैलच्या मैल चालावं लागलं तरी चालायला दमायची नाही मी.”

सेन्ट लुई गावच्या स्त्रिया काहीशा वेड्याच असल्या पाहिजेत असे स्वतःशी म्हणत नाखुशीनेच मी तिच्याबरोबर निघालो. रस्त्यात खूप धूळ होती व त्या धुळीत शिंगे, हाडे आणि मेंढ्यांच्या पायांचे तुकडे इतस्ततः विखुरले होते. त्यातून वाट काढीत-काढीत आम्ही गावातल्या लाकडी पदपथावर येऊन पोहोचलो. गावात आल्यावर ल्यूटीला कोर्टाजवळून न नेण्याची खबरदारी मी घेतली. पण त्या मेलेल्या गाडीवानाचे-दृश्य मात्र मी तिच्या नजरेआड ठेवू शकलो नाही. तो अजूनही तेथेच आपल्या गाडीत आडवा पडला होता. त्याच्या तोंडावरून एक निळ्या रंगाचे कापड आच्छादनासाठी घातले होते. पण त्याच्या आडूनही त्याची लालसर रंगाची कोचदार आखूड दाढी आक्कानात्मक रीतीने बाहेर डोकावत होती आणि गाडीच्या चाकावर चढून एक चौकस पोरगा त्या लांबलचक आडव्या आकृतीकडे कुतूहलाने बघत होता. ल्यूटी कॅमेरॉनने तो मृत माणूस पाहिला. त्याबरोबर माझ्या हातावरची तिच्या बोटांची पकड एकदम घट्ट झाली. तिची बडबड मात्र पूर्वीसारखीच अव्याहतपणे चालू होती.

आमच्या प्रांतात सर्वसामान्यपणे पायी चालणे हे अगदी खालच्या प्रतीच्या कामगारांचे लक्षण होते आणि म्हणून मला ती गोष्ट मोठी अपमानास्पद वाटत होती. अर्थात गावातला रस्ता जेव्हा संपला तेव्हा साहजिकच मला आनंद झाला. पण आपण पायी चालण्यात आपल्या इभ्रतीला काही कमीपणा येत आहे हे ल्यूटी कॅमेरॉनच्या मात्र गावीही नकते. तिने आपल्या तोंडावरचा बुरखा आता पार मागे सारून दिला होता आणि मस्तक मागे झुकवून, चेहरा ऐटीने वर करून ती मोठ्या उत्साहाने भराभर पावले टाकीत चालली होती. जाता-जाता रस्त्याच्या

दोन्ही बाजूंना इतस्ततः पसरलेली मेक्सिकन पद्धतीची काही घरे आम्हाला वाटेत लागली आणि नंतर वाळूच्या टेकड्यांची चढण चढावयास आम्ही प्रारंभ केला. वाळूत सर्वत्र उगवलेली पिवळ्या रंगाची फुले ल्यूटीने जेव्हा पाहिली तेव्हा चकित होऊन हर्षाने ती चीत्कारली आणि एक पिवळजर्द तुरा खुडून तिने मोठ्या ऐटीने तो आपल्या वक्षभागावर खोवून दिला.

पण थोड्याच वेळाने आम्ही त्या चढाच्या अगदी माथ्यावर जेव्हा येऊन पोहोचलो आणि एखाद्या विस्तीर्ण पण कोरड्या सागरासारखे दिसणारे ते प्रचंड, तपकिरी, निर्मनुष्य मैदान ठिकठिकाणी उंचसखल होत दूर क्षितिजापर्यंत अफाटपणे पसरलेले जेव्हा अचानक आमच्या नजरेसमोर आले तेव्हा कुंपणाने वेढलेल्या एखाद्या बंदिस्त जागेत पाऊल पडावे तशी ल्यूटी एकदम स्तब्ध झाली. दूर क्षितिजाजवळ एखाद्या ढगाची सावळी छाया दिसावी तसे कुरणावरचे आमचे घर अंधुकपणे आपल्या अस्तित्वाची खूण पटवीत होते. तिकडे बोट दाखवून ल्यूटीचे लक्ष तिकडे वेधण्याचा मी प्रयत्न केला. पण तिने माझ्या बोलण्याकडे सर्वस्वी दुर्लक्ष केले आणि गाडीत आपणाला भेटलेल्या एका बाईविषयीच ती बडबडत राहिली. बोलता-बोलता निर्वासित लोकांचे तंबू नि पांढऱ्या कापडाने आच्छादलेल्या गाड्या यांचा तळ जेथे गजबजून गेला होता तिकडे तिने आपली पावले अचानक वळविली.

त्या तळाजवळ बारा-चौदा पोरे खेळत, हुंदडत आणि आरोळ्या टोकीत किंचाळत होती. ल्यूटीने त्यांच्याकडे बघून हसत-हसत खेळकरपणे हात हलवले. जवळच पलीकडे डोक्याला कापडी टोप्या घातलेल्या नि चेहऱ्यावर थकवा दिसत असलेल्या काही संसारी स्त्रिया गवतावर घोळका करून बसल्या होत्या. शिवण नि विणकाम करण्यात त्या गढून गेल्या होत्या. ल्यूटीला बघताच त्या लगबगीने उठून उभ्या राहिल्या. गरिबांच्या वसतीला भेट द्यायला आलेल्या एखाद्या राणीचे स्वागत

करताना त्या गरिबांचा असा माधुन उठतो तसाच भाव त्याच्या मुद्रक
पत्र वाऱ्या हाता पण ल्युटीत पाचपकड बघून मात आक्षेप मिळत
केले व स्वतःच त्यांच्यापुढे आदराने मान वाकवली.

मग आपण मिमूग परगण्यातूनच लावून येथे आला आहात आणि
येथील मदानावरून स्यायक हाण्याचा आपला विचार आहे असं जेव्हा त्या
स्त्रियांनी ल्युटीला मागितले तेव्हा पूर्वी कधी न दिसलेला असा एक
विलक्षण भाव तिच्या नजरेत तरळलेला मला स्पष्ट दिसला पण ती काही
बोलली नाही विणकाम करीत बसलेल्या स्त्राला या बायकांच्या मुरकलेल्या
चेहऱ्याकड बघून ओळखीचे स्मित करावे, कुठे एखादे गुटगुटीत बालक
उचलून हवेत ओकून त्याला पुन्हा हातात डोवून घ्यावे तर कधी आपल्याभातती
गोळा झालेल्या लहान मुलाबरोबर हास्याविनांदे करायचा असे तिचे साखुं
चालले होते एकदा तर एका गाडीत थांबलेला समादरुशील ती आत
ओकून पाहून आली हे सर्व चालले असताना ती तशीच लाकडासो सांगण्या
गप्पा मागत होती नि त्याच्या नो 'ले' त्या भावनेतून यांना शाबासकीही देत
होती माझी कल्पना असा महान सांगताना जो खर बघत होता पण तो फक्त तसे
लक्ष दिले नाही

याच्या घेतान त्या सर्व मधुनोचा निगप घेताना ल्युटी महज त्यांना
भणाली, 'कर्तल अटून तुम्हाला दिसले तर आम्हा मगळाकड त्यांना
शोधत होतो एवढा आमचा निरोप कळवा त्यांना !"

ल्युटीने माझ्या काकाचे नाव उच्चारले मात्र त्या साऱ्या तळावर
एकदम कोठारुं परगण्याचा भास झाला माणसाचे चेहरा अगशे काढवून
गले लहान लहान पांगवाळमुद्दा जागच्या जागा थिजल्यासारखी झाली.
काही वेळ तेथे एक चमत्कारिक स्तब्धता पसरली आणि मग क्षणभराने
एकजणाने आम्हाला म्हटले, 'ते बहुधा यावळी कार्तात असतील तिथे
भेटतील ते तुम्हाला."

निर्वासितांचा तळ सोडून आम्ही अर्धा पाऊण मैल पुढे जाईपर्यंत

ल्युटी आपल्याच विचारात गमकून गेली होती पण मग एकदम
माझ्याकडे वळून तिने मला पथन केला 'होले ल्युटी हा माझा मी
स्वतःच केले यावळी त्या नाकाचा आपल्याबद्द असा विचार नजरेत
का पाहिल बर' आणि ते यावळी कार्तात आहत हे न मला आधी का
बोलला नाहीस?"

"बोलून उपयोग काय ?" मी विंचित रूप स्वगत म्हटले. आम्हाला
कोर्टात काण मादणार आहे.

बालता बालता आम्हा गावाच्या नाकात येऊन पाहालेला पलीकड
काही अतगवर कोर्टाचा इमारत व तिच्याभातती गोळा झालेल्या माणसांची
घोळका दिसत होता मला तिकडे जाण्याची मळीच दृक्छा नव्हती इथून
मगळ एकमेव हाऊसमध्यन जाय असा भासा बसत होता पण ल्युटीच्या
तिग्रही स्वभावाची पन्हाता मला चांगलीच ओटस पली होती अन्ही
तिने कोर्टाच्या इमारतकडे आपला पावल वळवली तेव्हा माझा मोकळीपान
तिच्या मागोमाग चालू लागलो.

माझ्याच्या इमारतीजवळ तेव्हा येऊन पाहिलेली तेव्हा इमारती
जमलेल्या धातूकडवून नजरे पडलेला ल्युटीत आपल्या, मग न पण
सांग आता जात त्याचा म्हटले, आम्हाला जरा वाट झाली की आपण
आश्चर्याची गोष्ट ही की, तिच्या त्या साध्या, भद्र स्वगत उच्चारलेल्या
शब्दांचा त्या गदीवर एकदा परिणाम झाला हा, बंदुकीचा स्फोट त्याचा
तशी ती उग्र दांडगी माणस भराभर बाजूला सरकली आणि त्यांनी
आम्हाला वाट करून दिली आम्हा दाघ आत शिरला तेव्हा 'जवळ जवळ
कर्तल' या नावाने ओळखली जाणारा एक बडबडात जादूचा कादी
फिरवल्यासारखा तटकन आपल्या जागवून उठला व त्याने ल्युटीला
तेथे बसावयाची विनंती केली त्याच बाकावरची इतर माणसही भराभर
पलीकडे सरकली व त्याने मलाही तिच्या शेजारी बसावयाला याडाशा
जागा मोकळी करून दिली

गाला फाई, पागण्याचे काई म्हणजे कल्या विराना बांधल्या
एक नहायणा सोडत, काढाग्या खाली आणि यावल्या माणसाना ती
गळी मळली असल्यामुळे गुगच्या तबेल्यात येता तसा चमत्कारिक
वास येथे मारत होता त्या खालोतली जमीन मातीत मारवल्या हाता
आणि तिच्या मक्किमून पद्धतीच्या गिवट्यामधून देखील माणस यावळी
दोर्तावातात बसवल्या असल्यामुळे खालीत पाऊल टाकताच दिवस
मावळने काळाचे पदना आहे की काय असा विचित्र मास हात हाता

“तुझा काका उथे आहे होल?” ल्यूटी कॅमेरानने आपला बुरखा
किंचित बाजूला सारून हळूच मला विचारले.

खालीतल्या काळाग्यामुळे मला नोटसे दिसत नव्हत पण त्या
काळाग्याचा माझ्या लाकडाचा सगव होण्यापूर्वीच कळत त्यात
यातामगावळीत देखावे होती तेव नक्की ती माथे घ्याता आल्यातना
राहिले नाही

ती पागण्याचे काई माती माथे माथे माथे बसवल्या एक
माणूस कुजबुजला

मग माझ्या लक्षात आले की, ‘पाईन’च्या लाकडांचे जुने व
उज्ज्वले बाक एकत्र ठेवून बसवलेली ल्यूटी बसण्याचा जागा मिळामात्र
होता त्याच क्षणा माझ्या पाठीमागच्या बाजूला दागजवळ उभ्या असलेल्या
नोकरीत एकदम गेल्या गेल्यासारखे मला वाटत ते ‘तुझा काका’ तर
गालीच्या मागच्या बाजूला एक तबेल्या गडबडीचा लाटून उमळली
अमाही मला भास आला ती लाट बाकाबाकावून पसरत-पसरत
अमर्दी समार जेज बसण्याच्या जागपर्यंत जाऊन पोहोचली आणि
आगपांच्या जागी उभ्या असलेल्या आमच्या दोन नाकगती जागच्या
जागी चाळवाचाळव करीत इतकंच नक्क तर आता उथेत पागण्या प्रचद

पर्यंतपामाणे स्तब्ध बसून गालिल्या हेला मॅक्कार्थीनमध्ये मूढा एकदम
चैतन्य निर्माण झाल्यासारखे दिसले.

हजेरमात्रा चढविल्या आपल्या होवान मला दिवचने ल्यूटी कागोतत
मला हळूच विचारले काय झाले होल? कमली गडबड आहे हा

एण त्याच क्षणा तिन आपल्या पापण्या एकदम खाली उठविल्या
आणि त्यावरून तिन कुणाला तर्गे पाहिले असाव हे मला लक्षात
आले मी त्या अनुगथान माझे ताड वेळीवले तका ल्यूटीन जे काही
पाहिले हात ते मलाही दिसले एक ताट, रच धिप र आणि उताम
अशी परिचित आकृती माणसाच्या त्या गदीतून वाट काढत पुढे सरकत
होती तिच्या अगावच्या कड्या रगाच्या काटाचा आमच्या बाजूचा
फुगा फुगलेला मला दिसत होता व त्या गिशात पिस्तूल दवण्याची
कातडी पिशाचा असल्यामुळे ती तमा फुगार दिसत आहे हे मला
पुढीलगावून माझीन हात त्या व्यक्तीच्या काळामाग दाख मला व
मर्यास मिश्र शूटान मागवल्यामुळे बुरखेत दिसत होत्या त्याप तिच्या
आगपासारखेच होती ती जी विचरणे स्तब्धता पसर ती होना तीमर्या
विचरणे पसर ती लुगती आशेज विचरणेच्या आगपासारखी होती हे अने
भीतिदायक वाटत होता.

त्यानंतर आतापर्यंत मी जिवी तमा काहीत वेळावेळी होती आहे,
एण एकाच माणसाच्या शक्तीन आणि चेतन्याने एक अधाग सोडत
खाली एका क्षणात जण विजच्या झळाळीन उजळून जावी व तिच
मर्यापन पाग पावलावे हा अनुभव त्या दिवशी मला जसा आला तसा
ता त्यानंतर अन्यत्र कुठला व कुठला आल्यान मला आलेवत नाही
आणि म्हणूनच ते सर्व दृश्य आजही माझ्या मन पट नावर अगदी स्पष्ट
उमटून राहिले आहे.

ज आजच्या जटकांच्या लाकडी वाक्रामागे असलेल्या व सन्याचा
सफता दिलेल्या भित्तावरील अभागकत निशाणाच ते विचलित रग,

त्यज्य अग्राधर्या अन्त्या अग्र्यामधुन दाकावागो त्याच्या घट्याच्या
नी जाले जल चक्रचक्रान मानस भाग्यतो जज्जांनी जोगा व पक्षिकांनी
जोगा यान विभागण्या लाकडी कटड्यावर लावणार व भांड्यांना दाच
माणण्या मृग हाताना गंगाच्या बसवलेले सोनेडी पड्डे आणि पय्याशा
उत्सव मध्याप्रमाण निर्भयपण पुढे पुढे सरकणारे माट्या काकाची ती
मूर्ती अजडजडल्या रस्त्यात दिवात तसे त मार दृश्य आ जेही माझ्या
डोळ्यांपुढे मला अगदी स्वच्छ दिसते !

- आणि मग माझ्या असे लक्षात आले की, काकाच्या त्या
काळवाभार भर्दके अन नाक्षण शक्यानी आम्हाला कक्षाच हसले हात
आम्हाला पाहताच काका आमच्या दिशेन येऊ लागला तो जमजसा
पुढे पाऊल टाकी तमतमे त्याच्या समोरचे लोक मंदरांच्या कळपाप्रमाणे
दुमगून त्याला वाट करून देत थाड्याचे वळाने तो आमच्या जवळ
येऊन मला ग्राह्या जयंत येताच आपल्या मस्तकावरची टापी काढून
व त्याच्या हात हाता घेऊन ग्राहभारान यान दाबला माग्य शब्दान
तिनी विनामयस । साण न मार ना । असलेला मुखाच्या रक्षान
फोटा मारणारा । जेवत जाय तसा चेचा मुदत जामदार चहा
आरक्त झाला होता.

लुग्याला बालण झाल्यानंतर काका पुन्हा ताट उभा राहिला आणि
कोर्टाचे काम संपताना आम्हाला येऊन गाढण्यात त्यात आम्हाला
आश्वासन दिले तबक्यात इतकी बळ आमचे बालण ऐकत उभ्या
राहिल्या मारताल्या लाकावरही त्यात एकवार नजर फिरवली
आणि मग तो पुन्हा माट्या हातान पावले टाकीत पुढे गेला जज्जाच्या
बसण्याच्या जोगभावतालेच्या ब्रीदस्त लाकडी कटड्यात अगदी मोडक्याच
लोकांना प्रवेश मिळ काका तथे जाताच हन्नी मॅककार्टिनन उठून उभे
राहून त्याचे स्वागत केले आमच्या कृणावरचे ज दान लोक आगेपा
म्हणून तेथ उभे हात त्यांच्या नेहम काकाला पाहून हास्याने उजळले

शगफन लंगवणान त्याला बसण्यासाठी खुर्ची पुढे कर्ता कानावर रात.
तबक्याला कापून काकाकड आदरान पाहू लागला इतकच नव्हे तर,
परवा अतिशय गंभीर व शांत मुद्रा धारण करून बसणार जज्जे कोर्ट
देखाले काकाला बघताच प्रसन्नपण दिसले व त्याच्या स्वागतार्थ त्याला
आपली मान हलवली.

त्या कटड्याच्या आत उभ्या असलेल्या एका माणसान मात्र काकाच्या
आगमनाची मूर्तीच दखले घेतली नाही तो माणूस म्हणजे ब्रीडम
चेंब्वर्लन, अमोकरच्या अध्यक्षांना नमलेला तरुण सरकारी वकील ना
काकाकड वृकूनही न बघता आपल्या जोगवर जसाच्या तसा तात उभा
राहिला हाता त्याच्या कपाळावर दोन आठ्या उमटल्या होत्या इतकेच
नव्हे तर आपले पिंगट तपाकरी गगन कस त्यात ज्या गतीने माग
वळविले हात त्यात मुद्रा त्याची नागजा माट्या आकर्षक गतीने व्यक्त
झाली होती

“हा खुटला कशाबद्दल चालला आहे हॉल?” ल्यूटी कॅमेरॉनन
दलदल घालून विचारले आणि तो माणूस कपाळाला जगा बसण्या
घालून का बघतो आहे? कोण आहे तो?”

मी काहीच उत्तर दिले नाही. इतक्यात जज्जांच्या पाठीमागच्या
मितीत असलेले फिकट निळ्या गगन दाग उभाडले आणि लुगेने कान
कणार लोक त्यातून आत येऊ लागले बटणे मुटलल्या गले अजमाळ
जाकित अंगान घालून, खांदे पातून चालणारे अमरिकन आणि कातडी
अगरख बहबलान रुबाबदार मोडमकन लोक याचाच ज्युगमय मनोवश
कलेला हाता आत येतांना त्यातला प्रत्येकजण आपल्या टाईवर्नी
टापी काढून हाती घेत हाता व मानीने सारवलेल्या जमिनीवर त्याचे वृत्त
मोठ्या गमतीदार रीतीने आवाज करीत होते.

ज्युगे आत आले नव्हा माझ्या मागल्या बाजूने कृणातरा कुजवुजले
“जिम ब्रूटनच काम आहे म्हणूनच ज्युगेनी एवढ्या तातवान आपल्या

निर्णय दत्तत्वा प्रत्याक्ष्यान्ना ग्राह्या शब्दाणां शिवाय न भात यण स्वयच्छ
अशक्यम् !”

गङ्गाया जगन्मा प्रमस्तु गङ्गा श्री.स. गङ्गा नागना विष्णो मागण्यास
सुरुवात केली होती.

“आमचा निर्णय असा आहे -” एली जोन्स म्हणाला, “अॅण्डी वागज यावर काही मज्जात टोसमानां या जीवावर घाला ते आपल्या वागजकृत त्याला हुसकावून लावले.”

पञ्चोक्त्या चरितं पञ्चदशमं भवति गान्धाः कदाचित् अनुचितं काना
पदावे तेषां व्याख्या भूदा दिगु नागत्वा । किञ्चित् गगावृत्तं भूषणत्वं हा
काय निर्णय ज्ञाता? हे दोन आरोपी

ते सर्वस्यो निष्पत्तौ आहूत । एतेन शब्दयोगेन आपत्ता निर्णय
देऊन टाकला.

तो निर्णय ऐकून मला इतका आनंद झाला की, 'अपेशे' लोक

“हाथ निकाल हवा होता ना तुला हॉल?” ल्यूटी कैमेरॉने
 गम्भीरता से नाथानास नामक एक ही पयस विन्यासवाला चित्रा नजर भाइयावर
 नक़्क़तो किया निम्नोषी फ़ागून सगल्ल्या आमन्त्या नाकर इ फ़ाला ना बधत
 नक़्क़तो तिव डाक़्ड शिक्कल हाते न्या इज, नरुण मरुआस वाकिलावर
 एग़्वाश घाड़रान पानावरून भिरकावून दिवलेल्या म्यारामाग़्गो त्याची
 चर्या वेदनाग्रस्त दिसत होती

दुस्सायान क्षाणा अज्ञान मत्ता तेषुन उत्तण्याचो मृत्तना दिव्नी मादुया

हानात हात अलकृपित नीं गल नी व त्या गदीतुन वार कातीत नी
बचन त्या मो इतान्वया गावला व साज्जक्या वीरक मयल गीतन उभा
गोहला आपला दुसरा माकडा हात तिन हलक्या योस हात
गुंफला.

एकाना श्रौतम् नमस्कृत्येनम् आपन्नं मनः ब्रह्म आनन्त्यात् आपन्नं
हाते काहीशा तृटकपणं त्याज्यं प्रथमं हन्वा मकवर्तिनश्च आपन्नं तु कलं
आणि मगं ता पणभव पावन्नत्वा तरुणं वकील माड्या क्रीकामेव वळला

‘कर्तव्य धर्म’ मक्षपण ता गहणात्ता. “गुरुत्याच्या मनावर्णाच्या वेळी जे प्रश्न आपणाम विचारण्याचा मत्वा सधा मिळाला नाहीं ते मी आता विचारल्यास चालेल काय?”

चम्बरगननची बोलण्याची वृत्त अत्यंत मध्यमपणाची होती पण त्याच्या
म्यगल एक तर्कच प्रत्यक्ष आत्मज्ञान हात आणि त्याच्या लोकांत एक
अशा नित्यसंग्रह भग होता की इतर त्याच्या आत इतरां मागे त्या आत्मज्ञान
मधील लक्ष आणायला त्याच्याकडे लक्ष घालून त्यातून माई आत्मज्ञान
तुम्हालाही प्राप्त होईल नाही किंवा त्याच्या मरणाच्यानंतर तो शोधला
नाही. तो सरळ पुढे बोलू लागला,

‘कर्मन्तश्चरन्त तमसि कृष्ण दीक्षागतं प्रवृत्तं जन्तुं शमय मन्त्र
पमस्तेन आह आर्णि पश्वमेव न शय औद्याना नद्याना । मन्त्रान् आह
असं मृणतात. ही गोष्ठ खरी काय?’”

काकाने संमतिदर्शक रीतीने मान हलविली.

“पण या ज्या प्रचंड प्रदेशावर तुम्ही सत्ता गाजवात आहात त्यातल्या अगदी शक्य पाणथळ जागाच तुमच्या किंवा तुमच्या हाताखालच्या माणसाच्या नावावर नादलल्या आहेत आणि या कुणाचा बराच मोठा भाग अद्यापही मरकुराच्याच ताब्यात आहे म्हणो खर आहे ना ?” चेम्बरलेनचा आवाज एकदम चढला.

“अगदी कायद्याच्या भाषेत बोलायचं तर ही गोष्ट खरी आहे.”

काका शांतपणे म्हणाले.

गाणगाव हा मुरगन असतो. नेम्बरलेन पण तो नाही. याच्या मुरगन आयह व गांधी यांचे चमत्कारिक मिश्रण झाले होते. का हा तो लक्ष्मीवधो मरगाचे भाग अशापही कायद्यान मरगाच्या सन्धान आहे त्यातलाच. अनु नाही फक्त एकशेसाठ, एकशेचीच जागा अण्ड्यु बांधला होता हातो पण नथूनही काही अज्ञात व्यक्तींनी त्याला जमगा करून हुसकून लावले."

"नाही-" काका संथ पण दृढ स्वरात म्हणाला, "हे खरे नाही. त्याला एकशेसाठ, एकशेची जागा वसवायची होती म्हणून त्याला हुसकावून लावण्यात आले हे खरे नव्हे. त्याला हुसकावण्यात आले त ज्या तऱ्हेने ती जमीन तो वसवू इच्छित होता त्यामुळे!"

त्या दोघांचे त बालपण माते मनोरंजक होते. गारगाटीवर घालाद आपटून तिथल्या उदाव्यात लेशाच तो पडनाभर होता. तो एकण्यात मी टिकता गेलेल्या हातो हे. आपण कोर आहोत याचाच क्षणभर मला विचार पडला. त्या हा हाच त घालाद एकदा मागे गेला तो मलासमोर पकडून नागाने मलासमोर आणून त्याला तव्हा मी मलावर आला. मा भगवत आजही जेवता पाहू नागला तव्हा जमानतलासोही नि मगाची घोंड्यागचा एक घाळकाच्या घोंडकाच केळकाळा मेळून उभा असलेला मला दिसला.

ब्राईस नेम्बरलेनस माघ आजूबाजूला टंकनही पाहिले नाही. त्याच्या भगधगणा या तिच्या दाढ्यात क्षणमात्र काही नलीबरेल जाली आणि मग त्याची वागण्याची पद्धत एकदम बदलली. त्याच्या भुदवर अनु स्वरात विलक्षण आर्जन दिम् लागले आणि काकाशा तो इतक्या विनयाने व नम्रपणे बोलू लागला की, क्षणभर मलासुद्धा त्याच्याविषयी फार आपुलकी वाटली.

"कर्नल ब्यूटन," तो काकांना म्हणाला, "या खटल्याची गोष्ट

आपण तुम्हाला माहितच दुरुआ. अण्ड्यु बॉर्ज हा मरगाचे सन्धान हातो आणि मरगाचे सन्धान हातो निरालाच काढला आहे. पण मागे तो हे गावलेलगत आणि इतर विक्तातगे माणसं अण्ड्यु अण्ड्युप्रमाणे मरगाचे सन्धान नाहोत. त्याच्याबरोबर त्याचा वेढब आहेत आणि तो इतरांत दुर्भाषित्या लहान लक्षणांमुळे ते म्हणता या ओजीबोडपयत मग त्याच्या माणसं आहेत या मरगाचेना पूर्वकडची आपली घट्टाग माटली आहेत. माणसापासून तो मरगाचे घट्टपयंत टिकटिकाणा शब्दग्यातून चिरगिरी घेत असलेल्या आपल्या जिवलग मतांनाही त्यांना माहित आहे आणि आपल्या मातासमोर हजारां मलाचा प्रवास वरून तो इथ आला आहेत कशासाठी? या पचड प्रदर्शनात घट्टाग करून म्हाथिक हाण्यासाठी." नेम्बरलेन इतक्या केळकाळात बाबत होता की, त्याच्या बोलण्यात आपाआप वनत्वगण प्रकट होऊ लागले. "कर्नल ब्यूटन, तुम्ही मुरगना जिवला आहे निराला तुम्हाला बंजून आला आहे. तव्हा आता या प्रश्न आहे मलासमोर आहे आणि क्षमाशास्त्राने क्षमा तुम्हाला सहजे प्रत्येक आहे. या माग्या निरालाच व निरालाच आहे. त्याच्या वताने मा तुम्हाला विचार आहे. तुम्हाला कुणपावरची जा नशाव्या मरगाची जागा मरगाच्या मालकीना आहे त्यात त्या काही याच्या भागावर तर त्या लोकांना मरगा निरालाच वसती करू देणार नाही काय?"

माझे लक्ष त्याच्या वर त्याकडे गेले. बुरग्या आटून डोक्याणा या तिच्या हाठलात एकदम म्हाथ्य भाव प्रकट आले आणि ती मोक्या आनुरतन काकाकडे पाहू लागली. पण काकाचे तिच्याकडे लक्षच नव्हते. नेम्बरलेनचे बोलणे मरगाचे पाण्यावर आलेल्या लादग्याच्या नुसत्या वासानेही मरगाच्या गाडाने नाक फुगवून गर्दन मागे झुकवावी तसे काकाने आपले मस्तक अभिमानाने मागे झुकवले.

"चेम्बरलेन -" काका म्हणाला, "रेड इंडियन लोकांच्या हल्ल्याचा पावलोपावली संभव असतानाही आपला जीव अनु आपले कुटुंब धाक्यात

घालून जे येथे हतवान पहिल्यापयम दृष्ट येऊन स्थायिक आले त्याच्याबद्दल मला निराशेने पाहणे आहे. त्यानपसंभूत दृष्टीने वागणूक देऊन अनेक निविघने प्रोत्साहित करून देऊन याच्याच त्याचा धाडस करून आणि पुराव्या वसाहतवाल्यांशा वागणून त्याचा करण स्वतः जिकून त्याचा निश्चि संमती केला त्याच्यावायष वागणून भाड्या मनात वाटाशा तरा येहानभुती आहे पण - कळीकोन मर पकटम येतना त्या नहानश्या नि शब्द स्वागीत त्याच्या आवाजात आलेगी भाग सामानाच जाणवू लागला ' जेव्हा पगला परत आणी त्या भाषास समुद्रास पाषाण पत्थरमागच्या जागरी स्थायिक हाण्यामात्रा निवड करता जिय धान्य वाटण्यापुरता देखील पाषाण पत्थर नाही अशी ती जाण लागरून तिथले गवित मात तो माखून टाकता आपल्या इतरांच्याच पाषाणामात्रा माड्या गगना जो जीव घेता आणि अशा गीताने आपला स्वाभिमान गावून जा समानाचा गावराव करताना जेव्हा त्याला त्याचा मला दयाही येत नाही की त्याच्याबद्दल मला सहानुभूतीपण वाटत नाही."

काही दिवसांनी त्याला जीव नसत नाही असे समजले. त्याच्या मृत्युसंवादास आपण निराशपणा शून्यतेने जागृत तरा करूनले दिमत हात तो पुढे म्हणाला " मला शक्य होईल मागवच आहे की, बाजुला द्युन धाकलून दणा ये नाणमाचा शर मी लागला आनभुती आपल्या करणाच नाणमाच हरे जाण या पत्थर मरयाला त अशाच मताने हुसकावून लावतील यात मूळीच शंका नाही."

एक मिनिटाने त्या जागरी नि मर्या शांतता पसरली होती ते दोघेजण एकामकाकडे गमवून, एक नावून बघत होते काकाचा चेहरा निर्भय, उग्र व कठोर दिशत होता. मर्यालनचा मुद्रा आवरून धरूनल्या भावनावगामुळे पादराफटक पडली होती थोड्या वेळाने मर्याच्या स्वगत पण अत्यंत जळजळांतूनना तों म्हणाला "कर्नल ब्युटन तुमच्यावर

किवा तुमच्या नाणमाचा भुक्ती मर्याचा बाहेर येई नाही हे मला कळीकोन मला दया आहे. त्या दया ही त्याला मर्याने नसा मला गाजवत हे मला नहानभुती आहे. त्याला जागरी कठोर नाही आणि त्याला कठोर पण मर्याचा आहे. त्या आपल्या बांधवांना नाणच्या करणात नाटा द्यावना तुम्हा कथाही नयार होणार नाही हे आधीच कळायला हवं होतं मला !"

एवढे बोलून मर्यानेन आपले तोंड बाजुला फिरवले व ती तडक उठून चालता त्याला पण हे प्रकरण एवढ्यावरच संपले नाही याचा आम्हा यांना वागला जाणीव होती मी सहज ल्युटीकड दृष्टिक्षप केली ती अचूकही काळाना बिनगुन उभी होती पण तिचे डान्ते गात्र काटातल्या गर्दीत उभ्या असलेल्या मिसंगे धरणायांनीत लाकावर सिविलने हात निर्गनगळ्या मर्याचाच व सतरा टिगळ लावलेला पातक याला पाणामु अगावर चढलेले ते तीस अगदी मर्याचीस पळोवले मला कसे नसे नात त्याला त्याने काकावर जेव्हा मलाही मर्याचा हात चढले तिथून मला गांभीर्य येऊन मला मर्या आपल्या हातावर गांभीर्य नात तो पण मर्याने पिवलेला पत्थर त्याला काढून बाजुला फेकून दिला !

त्यादिवशा त्यास पसरून जेव्हा मर्याच्या मार मर्याचा मर्याने दवलेल्या दिवाभग्याच्याबाहेर गांभीर्याने वळत नाटकटत उभा होती मर्याशकता मी जेव्हा दगला ना उघटून आत गेला तेव्हा दिवाभग्याच्या उच सिविलकाशा काका मात्ता स्वाभात उभा असलेला मला दिमत त्याच्या शजागे ल्युटी होती तिन आपला तर्फाकरी मर्याचा बुरखा मस्तकावरून मागे मारला होता मस्तक मात्ता ऐंगीने वर घेतले होते, तिच्या टोपीवरचा पिमे दगळल अगदी झोकाने मागे चढलेली दिमत होती आणि सिविलकातून आलेल्या इन्हाच्या एकाच लहानशा तिगपीने तिचे सर्वांग मोनगे प्रकाशाने झळाळून गेले होते त्या पत्त्याशागल्या

नामाने मां जेव्हा माझ्यास रिकम करुणाचा पालक निघून गेल्यास
माझा जिवन मला इतका व्यथित करणारा प्रभाव सोडवायला
मला त्याच्या खोलाच आहोताच मग अनेक वास्तू घाना भिन्न मनः वाटायला
इतल्यामा इतल्या त्या भगनी आणि वासांनी मला एकदम जन्मी वातावरणात
मला मां शास्त्रेपून पळून आलो आहे हे जेव्हा माझ्याला कळले तेव्हा
त्याचा गुबगुबात लाल चहरा गंगाने दखल लागली व मला कुण्यावेगळे
माझ्या धरा जाण्यासाठी तेव्हा मदत करावी अस मां जेव्हा त्याला
मुखाविले तेव्हा आपले लड्डू बात माझ्यापासून नाचवान ना घाईभाईन
म्हणाला "छ छ पोरा तुला धर्म पळून जायला मां साह्य केल्याच जर
तुझ्या काकांना कळले तर त्यांच्याकडून पुन्हा गुरे विकत मिळण्याची
भला या जन्मात आशा करायला नको !"

मन्ना शाळेत राहून देवपण्यात काकाचा मुलीच हात नव्हता त्याच्या नवपणाला राहून ही सर्वा काखाई केली होती आणि तिनच शाळ्या वा तुम्हाला मन्ना अल्लखून खेळत होती जेव्हा ती मागरीकता येता ती म्हणते "काका माई यांच्या खेळीत खेळायला आणता का" "हो, खेळायला आणता" असा उत्तर पावून तिला थोडासा आनंद होतो. मन्ना पत्की, भासव प्रवासमन्नापुलत यादुस पंगड देऊन मागरी राहून खेळतगा केली माई शेतती हळूच त्याने बजावले "होय तुल इथून पळून जायला मी मदत केली ह तुझ्या काकाच्या त्या द्राड बायकांना माई मुलीच कळू देऊ नकोस हो !"

माल्टा फॉर्क गावी जाऊन पोहोचल्यानंतर उगेटच्या तबेल्यातून मो
एक पोडा मिळवता व त्यावर स्वार होऊन मा आमच्या कुष्णाकड
झाडत निघाला. पोवतालच्या मैदानावर्गल दलदलीतून हिरवळ फुटू
लागली होना. दुबळ्यातल हसपक्षी निळशाभोर आभासात सरगत होते.
यसतकृतच्या कावळ्या गळाने मुखावतली नामस कानात वाग भग्न्यामागवी

भाचत उधळत हाता आणि घाड थंडीच्या दिवसातली गव्गुखात नव
भग घासून काढून टाकत हात ते परिचित नसिते. रातावरण पाहून
एक विचित्र गाववर माझ्या मनात दाटून आला व ज्या खान माझ्या या
भावद्वया परिसरातून माझी हकालपद्री केली होती तिजविषया मला
आधकच तिटकारा वाटू लागला. आता धरी गल्यावर तिच्याशी कामे
तुटकपणे बालायचे व आपला तिम्फार तिला जाणवत अशा थड,
मेहनतून्य गितांने तिच्याशी कामे वागायचे याचे बत मी मनाशी आगवू
लागलो.

माझे आगमन ल्यूटीच्या एकदम लक्षात येऊ नये अशी माझी इच्छा होती म्हणून मी मध्यल्याच एका आडव्या गस्त्याने कुण आतांडले व मागल्या दोंगने आमच्या घरात प्रवेश केला. मी आत येताच स्वयंपाकघरात काम करणाऱ्या व मी पूर्वी तेथे कधीच न पाहिलेल्या एका अपरिचित चिना स्वयंपाकर्त्याने माझ्याकडे मात्सा मर्या नजर न पाहिले. पण तिच्याकडे विशेष लक्ष न देता मी मगळ बाहेरच्या दिवाणग्याऱ्यात भिती दिवाणग्याऱ्याने नव नवल स्वरूप पाहून माझ्या कर्णांतल्या आत्मा पडल्या. तेथे 'गोईन'चे काक, त्याचला असून त्याच्या पांया 'नर्वे'चा बलकटांनी आच्छादितल्या होत्या. राजारच्या मात्सा कोरायभगाकडे मी पाहिले तो तयही असून जेवून भिती दिवल्या लहानपणापासून माझ्या ओळखाच असलेले तो कापाच व पिताच दोंगर आता कांटे गेले होते कृपास टाकूक. त्याचप्रमाणे मुकूतल त्या फळांच पटारंगी कांटे तर्ग अदृश्य झाले होते त्याच्यापुढे जमिनीवर एक भितीशाली 'ब्रुसल्व' सतरजी अथरलली होती. खिडक्यांवर गडद लाल रंगाच्या जाड कापडाचे पडदे झुलले होते. धोड्याचे कंस आत भरून फुगीर केलेल्या बैठकीचे सोफासट व खुर्च्या भितीशी ठेवलेल्या होत्या. कोपऱ्यात एक पियानो उभा होता त्याचे काँगव काम केलेले पाय, नकचकांत 'पॉलिश' केलेले वरचे झाकण डाळे दिपवीत होते. तो पियानो पाहून

मला शाळेतल्या पियानाची आज्ञा घ्यायची व माझी नाच अधिकाच वाढली

दिव मगल्याच व कार्याघराच ते पालटलेले स्वरूप पाहून एकाकड मला चीट येत होती, तर दुसऱ्याकडे मला खुर्चिच्यासारखे हताश झाल्यासारखे वाटत होते. लहानपणापासून माझ्या आळ्यांचे असलेले माझी आवडते घर जणू कायमचे अदृश्य झाले होते व त्याचा आण एका तगळ्याच अपरिचित घरात घेतला होती. ती जाणीव फार दुःखदायक होती. मनात असे कडवट विचार घोळतात हताश, मिवत्र चिन्तन मो तथेच एकाकी अवस्थेत उभा होतो. इतक्यात दिवाणखान्यातून गतच्या भल्या थोरल्या शय्यागृहातून एक मुदर, सडपातळ आकृती दिवाणखान्यात आली. मो चमकली ती ल्यूटाच होती. पूर्वापक्षा ती आता बाईशी कृश झाली होती व तिच्या मखावर्ची आरक्त, छटाही किंचित फिकटली होती. पण परत ती अशा पंढल्यासारख्या दिमत होती. तिच्या रूपात जसा पदर पाल्या नव्हत तसाच तिच्या नाकझाकावही बदल झाला व होता. या उजाने व निळ्यातून कुणावर सहज असताना त्यातून जे आपली केशमुखा मन्त्र नई गावातील अद्यावत फलननसार झाली होती. गुलाबा फुलाचा नाज टवटवीत तसा तिने आपल्या यक्षभावावर खोवला होता आणि तिच्या हालचालीत दखील पूर्वोच्चांचे चमक अन् जिवंतपणा प्रत्ययाला येत होता.

मला पाहिल्यावरचर क्षणभर तोही नम्रित झाली. पण लग्नच तिने मला ओळखले.

"हॉल !" ती विस्मयानंदान ओरडली आणि दुसऱ्याच क्षणा आपल्या तरुण कावळ्या बाहूंचा विळखा माझ्याभोवती घालून तिने अशा आवेगाने मला झोतीशी कवटाळले की, वर्षानुवर्षे तो माणसाच्या सहवासासाठी भुकेलेली होती असेच कुणालाही वाटावे. तिने मला जवळ घेतले तेव्हा तिच्या अगाभावती दखळणारा 'कायोलट'चा नाजूक

मुवास एखाद्या मादक पंचाप्रमाणे मला गुंगी आणू लागला. तिच्या आपुनकच्या स्पर्शाने आणि या मधुर मुवासाने माझ मने एकदम प्रसन्न झाले आणि ल्यूटावषया मला इतका वेळ वाटत असलेला तिरस्कार क्षणार्धात वितळून गला. - मिसरी परगण्यातले वर्षे वसतीच्या आगमनाने वितळले होते ना, अगदी तसाच !

जरा बघताने तिने मला आपल्यापासून एका हाताच्या अंतर्गदर उभे केले. मला एकदा खालपासून वर्पर्यंत नाट न्याहाळून पाहून घेतले. माझा हात हातात धरून तो जागून दाबला आणि हसभग्न तो उद्गारली, "हॉल, किती म्च झाला आहम रे तू ? अन् केवढा खान दिमायला लागलाहेस ?"

त्यानंतर कितीतरी वेळ ती एकसारखी उसाहाने बंदबंदत राहिली. खालपासून एकदा माणूस घरी न आल्यामुळे तिच्या कसो चकल्याचकल्यासारखे वाटत होते. या पंढमकडील तबले ओकाणे मला निवृत्ती दिमत असल्यामुळे आणि सानेग उन्हे एकसारखा पडत असल्यामुळे व कुणावरची हवाला तिन किती मजल घालवली होती. ओसा आला पुरोपदेश कितो लबाबदार दिव लागला होता, या या चमकतून घराभावना मगूर मावली पिळ्या भडपान कुणासोने ती कसल्या मदना-काही झाड तिने कशी मृदुम लावून घेतली होती आणि असले किखाळ काम नाकगना मागितल्यामुळे काका तिच्यावर कसा रुष्ट झाला होता. मागे-मागे तिन मला हसत हसत मागून टाकले. पण ह सर्व झोतताना तिचा मद्रा जरा प्रसन्न असला तरी तिच्या हाळ्यात पाहिल्या दिवशा मला दिमली होती तीच एक अस्वाभाविक तीव्र चमक अद्यापही दिमत होती.

त्यानंतर पृढल्या वर्षी मो जेव्हा पुन्हा कुणावरंगले आमच्या घरी आले तेव्हाही, आमचा दिवाणखाना जरी पाहण्याची गजबजलेला होता तरी ल्यूटाच्या डोळ्यात तोच विचित्र चमक मला जाणवली. लवकरच

माड्या ध्यानी आल की आमच्याकडे पाहण्याचा वेदल खुपच बाढला होतो. दुपारच्या जवळपास किंवा रात्रीच्या मध्यासमाप्ती किंवा पर्यादा आठवडा गहण्यासाठी आमच्याकडे पाहण्याची सतत गंध लागलेली असे. पाहणा नाही असा दिवस क्वचितच जाई. आलेल्या पाहण्यामंडळीतल पुष्प पने खळत, गाणी गात बायका विणकाम करत किंवा नुसत्याच हसत-खळत गप्पा मारत. पण घाटावर बसून दौड करण किंवा आमच्या वार्षिक गुमाजर्जांच्या कार्यक्रमांला भेट देण याला मात्र हे पाहण नाराज असत. ल्यूटीना देखावत या मोगीत बाण घ्यायला आवडत नसे व त्यातून सुटणूक करून घेण्यासाठी तो हरत-हत्त्या सबबी काढत असे.

आमच्याकडे येणाऱ्या पाहणमंडळीत 'बार चल्तेचालीम'चे इग्रज मालक असत, 'कार्ट ट्रेडिंग मथल नृत्यकशल सरकारी अधिकारी असत आणि इतरही कुही अंगा बरी मंडळा येत की ज्याचा नाव जिमेवर घेतल्यानमद्धा ल्यूटीना मंडा आनंद वाट. या मंडळीत सॅल्टा फ व आल्बुस्के येथील पाहण असत. याचप्रमाण या त्यांच्या कार्यात काम असले त्यावेळी जेजे कोर्ट आणि ब्राईम नोबल्वन हे देखील आमच्याकडे अधूनमधून येत.

पण घरी एकसारख्या येणाऱ्या या पाहण्याचा काकाला गग येत असेल असा जर माड्यासारख्याने अंदाज बांधला असता तर तो साफ चुकला असता. काका आपली कुणावरती कामे पूर्वदितक्याच नेटाने व उत्साहान करत होता. पण बाहेरच्या या मान्या कष्टाच्या अनु शकाशकाच्या जीवनांतर घरातले खळकर आणि प्रसन्न वातावरण त्याला माटे सुखकारक वाटत असले पाहिजे आणि त्यात नवल ते काय होते. बाहेर पसरलेल्या काळोखातून प्रकाशाने उजळलेल्या घरात प्रवेश करताना कुणाला आनंद वाटणार नाही? खूदबडीत खोर्गिगवर माड टाकून दिवसभर दौड केल्यानंतर मऊ मऊ कोचावर आगमशीरपणे बसून

विसावा घेताना कोण सुखावणार नाही? चहूकडे पडत मोदलेल्या उबदार दिवाणखान्यात माणसाच्या गप्पा एन रगात आल्या आहेत. हसण्याखिदळण्याचे आवाज काना पडत आहेत, अगावर रंगमा पाषाण चढवलेल्या ल्यूटीने लाक्षण मणबन्त्यांच्या मंद प्रकाशात अधिकच खुलून दिमत आहे, टबलावर पाठरंगुभ्र कापड अश्रुलेल आहे. त्यावर चादाचा भाजनपात्रे लखलखत आहेत, मुद्रास भन्नाचा वाम सर्वत्र दखळत आहे. बाहेर थंड, गरमलेल्या कुणावर दिवसभर गबल्यानंतर अशा ठिकाणी पाऊल टाकण कुणाला रुचणार नाही? मला दगडाल हे सुख अदभुत वाटत असे, मग काकाला ते तसे वाटणारच.

बाहेरून आत आल्यावर काका दिवाणखान्यातल्या मंडळींना मोठ्या रुबावाने अभिवादन करी. पण तो कुणाशी फारसे बोलत मात्र नसे. बोलण्यापेवजी कोचावर मुकाट्यान बसून गहणेच त्याला अधिक आवडे. अशा वेळी तो ल्यूटीकडे बघत राही. तिच्या चापल्ययुक्त हालचाली पाहताना आणि तिचे बोलण एकताना परवी उग्र दिसणारा त्याचा चेहरा मंद दिशु लाग आणि त्याचा अह हारा व दर्पयुक्त नृण मोभय आणि कोमल होऊन जाई. ल्यूटी मात्र एकसारख्या बोलत असे. 'नन्ना' पादा मजवानो असा, किताहा पाहण आलेल असात. त्या मा या उत्सवपूर्ण वातावरणात तो पर्याया तज्ज्या दीप ज्योतीप्रमाण भासत असे. चेहरा औत्सुक्याने किंचित पर उचलून तो जेव्हा आपल्या वींशष्ट्यपूर्ण चमकदार पद्धतान बोलत राही तेव्हा साऱ्याच्या नजरा तिजवर गिळून जात. मध्यच तिचे खळखळत हसू दिवाणखान्यात पसरे. कधी कधी पियानोमसार बसून तो जेव्हा त्या वाद्याच्या पाठ याशुभ्र पट्ट्यावरून आपली बाट फिरवी तेव्हा त्या बोटातल्या अगठ्या चमचम करीत आणि जवळच्या संगमरवरी अंच दिव्याचे किरण तिच्या दाट काळ्याभोर केसांत प्रकाशाच्या फिरत्या लाटा उमटवीत.

ल्यूटी एकसारखी बोल, हसे तिच्या हास्यविनोदाला कधी क्षणभर

दुर्गाल खळ पडत नसे दिवाणखान्यातल्या मलाच वरमने आपल्या
भात्यापाम नाजूक हाताच्या अशेषपूर्ण हालचाली करत जे जे काम चमकल्या
पाहण्यासाठी जेव्हा ती पाहणारी अत्याहतपणे बोलत राहते तेव्हा माझ्या
मनात एक निश्चिंत कल्पना येई की ल्युटी गरी मला आपले नमस्कार
पाहिजे तिचे हे बोलणे गरजेचेच असू नये असेल पाहिजे ।

कधीकधी ल्युटी आपल्या मित्रमंडळीबरोबर मॉन्ट मोरे, गाथा जाई
व तेथे आपल्या परिचयाच्या नटगवदस किवा 'हाल्डरनमस' अशा
एखाद्या कुटुंबाबरोबर ती गरी मुक्काम करे ही मंडळी ब्रांडस नटगवदसच्या
नात्यातली होती एकदा दोनदा मीच तिला तिकडं नेऊन पोहोचविल
होते अशा वेळी जेव्हा आम्ही आमच्या घराभावतालच्या गर्द वृक्षराज्यावर
पडत असू त्यावेळी ल्युटी सभावता दुपथेन पसरलेल्या विस्फूर्ण गवती
ममदावडे बघण्याच ती जाणूनबुजून पळी व एकमाखी भाड्याणाने
बोलत राहते हे जेव्हा एकदा दोनदा मी जाईल तेव्हा घराभावती जाई
नाल्याचा गवती अडकत राहते ती ती ना त्यातून तात्काळ माझ्या
श्यानी आले गोवतल्या नटगवदसच्या आपणामस दर्शने गेले नसे
म्हणून मुद्दामच हा वृक्षाचा धिल तिन स्वतः माथी उभारली होता,
उन्हाळ्यात सावली व्हावी म्हणून नव्हे !

एकदा तिला मुलबाळ झाली म्हणजे तिचे मन आपोआप दुय्य
रमेल ।' हॉल्मनच्या विवाहसमारंभाचे वेळी नटगवदस नटलेल्या
ल्युटीकडे आडगती नजर टाकत नटगवदसच्या पत्नीने जेज्ज ब्रांडगला
हालकचे म्हटले ।

एकूण, ल्युटीचे मन यथे रमत नाही हे मजप्रमाण इतरांच्याही
ध्यानी आले होते तर !

त्यानंतर लवकरच आमच्या घरात मुलबाळ खळ लागला दरवर्षी
शान्तेतून मी जेव्हा मूर्तीत धर्गे येई तेव्हा या एका नव्या मुलाचे दर्शन
हाटे पहिल्या खेपेला ल्युटीला मुलगी झाली ती लड्डू, गुबगुबात असून
निचे डोळे आपल्या आईमाखीच काळे हात डाक्यावर मात्र जावळ्याचा
पत्ता नकता दुसऱ्या खेपेला ल्युटीने एका मुलाला जन्म दिला त्याचे
केस व डोळे काळेभोर असून मुद्रावरचा भाव विलक्षण गंभीर होता
ल्युटीच्या तिसऱ्या मुलाचे डोळे मात्र अनपेक्षितपणे गडद निळ्या रंगाचे
होत त्याच्या डावीवरचे केस फिके पिगट असून ते इतके मऊ होत की,
माझ्या खासाने ते पिसासारखे भुरभुरत असत.

ल्युटीला तीन मुले झाली तरी तिच्यामध्ये म्हणण्यामागता माझीच
बदल झालेल्या दिसला नाही तिला पहिले मूल झाले तेव्हा ती आता
मात्र दाली हे माझ्या श्यानी आले व तिला याग्य ती मान दण्यासाठी
म्हणतिली आता कदा म्हणजे असा विचार माझ्या मनात आला
पण माझ्या या बत्ताचा सुगावा तिला लागला मात्र, ती एकदम उमळून
मला म्हणाली,

“मला काकाबिबी म्हणायचे नाही हे हाल ! मला कृपा काका
म्हणावं एवढी पोक्तीपर्यंत बाई मी कधी हाणारच नाही मुळी ।”

ल्युटीने मुलाना साभाळण्यासाठी ठवलेली बसव, हॅटा’ ल्युटीने हे
बोलणे एकूण तोंड बाजूला वळवून उपराधाने हसली पण ल्युटीचा
अभिमान खाटा नकता तिला दुसरे मूल झाले तरी तिचा बाधा अगदी
पूर्वामाखी सडणतळ होता व तिच्या हालचालीतले चापल्य यात्किंचितही
मदावले नकते किवा तिच्या नितळ त्वचेवर एकही सुरकुती अद्याप
पडली नकती आणि तिला तिमरे मूल झाले तेव्हा ते पाळण्यात आहे
तोच ल्युटी नृत्याच्या कार्यक्रमांना जाऊ लागली ‘बार चव्चेचाळीस’ या

गृहानुगृहान्या विस्तृतां दिवाणगुह्यान्त त्रायस चबर्गलनबगबर नामनताम
नृत्य करताना तिला कधी थकवा येत नसे.

ब्राईस चबर्गलन आता तरचेवर आमच्याकडे येऊ लागला हाता
हॉलडग्नसचा तरुण दग्वणी पत्नी चबर्गलनची चर्चते येहीण हाता
तिच्याबगबर तो नेहमी आमच्या घरा येई मग काका घरी असो वा नसा
त्याचे हे येण मला फारम रुचत नसे वॉशिंग्टन येथील गजबत कोर्तो
दिवसापूर्वी बदलली हाता न त्या मूळ जेजु व्हाईट व चबर्गलन यांच्याही
पहिल्या नाकच्या गेल्या हाता चबर्गलनन आता मॉल्ट फोर्क गावातल्या
चौकात 'गिडिंग'च्या नृत्यगृहास आरी कायद्याच्या मल्ला देण्यासाठी एक
स्वतंत्र खाजगी ऑफिस उघडले हात या भागात वसती करण्यासाठी
बाहेरून येणाऱ्या नाकांना मोटमोठ्या जाभनी किफायतशीर रीतीने मिळवून
देऊन त्यांना खरेदारगुते तयार करून देण आणि घर व जमिनी खरेदी
करू बघणाऱ्यांनाच वाढवून घेण ही कामे तो मोठ्या उत्साहाने करत
असे आणि त्यागच्या 'ती कायदगार यत्नाही तो नाकांना देई

माझा काका, चबर्गलनचे घराबाने लक्ष देई चबर्गलन भार
काकाशी फार आदराने वाग पण, कितीही वेळी काकाचे लक्ष आपल्याकडे
नाही अशी संधी साधून तो काकाकडे एका निवर्तित गताने टक् लावून
बघत असे, हे अनकदा माझ्या ध्यानात आले हात त्यावेळी त्याच्या
निल्ला दाढ्यात जण असा भाव उमटलेला असे की, 'तुमची अमदानी
आता संपत आली आहे तुमचा पहा माग पडत आहे इथून पुढे
जगावर आमचा हक्कमत्ता नावीन्यही आहे, 'पुढे नाही' असा इशारा तो
काकाला देत आहेस वाट आणि लपटाशा बालताना तर तो उघड उघड
तिला म्हणे, "सुधारणेचा पावलं पश्चिमकडे आता झपाट्याने पडू लागली
आहेत लवकरच ती येथे येऊन पोहोचेल आणि तुमच्या घराभावतालच्या
या सुर्पाक कुणावर सर्वत्र शेते आणि शाळा दिम्बू लागतील ।"

काका चबर्गलनकडे जेवढे दुर्लक्ष करी तेवढीच माही त्याची उपक्षा

करत असे पण एवढा मी जव्हा त्याच्याकडे जेवणाचे आमंत्रण
करवयाला गेलो हाता त्याच हो त्याच्या दुबलावर नव्या नगररक्षनेचा
आगखुता असलेले नकाशा मा पाहिले त्याचपमाणे येथे जागा खरेदी
करण्यासाठी धडपडणाऱ्या पूर्वकदोले तमाहतवाल्याची कित्यक पत्रही
तेथे रचून रत्तलेली मला दिसली ते मागे पाहून माझ्या मनात एक
अनामिक भय निर्माण झाले. मी गडबडून गेलो.

मन्ट लई येथे मा जव्हा कालजचे शिक्षण घेत होता तेव्हा
वॉशिंग्टन येथे पुन्हा एकदा सत्तावर झाले मी कालजमधून सुर्तीत घरी
जावयास निघाला हाता त्याचवेळी मॉल्ट फोर्क येथे इंग्रजी व स्पॅनिश
या दोन्ही भाषांत निघणाऱ्या वर्तमानपत्राचा अंक माझ्या हाती पडला
त्यात मी वाचले की ब्राईस चबर्गलन आता आपले ऑफिस कायमचे
बंद करून व आपली सर्व कायद्याची कामे आर्चमिंड या बँकलाकडे
सोपवून दवळलेला स्थायिक होणार हो तो तेथे त्याची सरकारी बकाल
म्हणून नमूद करण्याचे त्याला सरकारकडून अभिवचन मिळाले हात
तो बातमी वाचून नना फार संभावाने आले पण मी मॉल्ट फोर्कला
दान आदराने वाग पण जव्हा आता लक्ष तो मला अनामिक, थोडे दिसला
त्याचा पाषाण नरमापमाणेन याखेरीज त्यापासूनही हाता असा
नेहमाच्याच पत्नीन पावले त्याची तो यत्नातना लोके आली येत होती
त्याला अशाच तयचे माळताने पाहून माझ्या कपाळाती आदरी चढल्या
मी बाजूला मान घळीवली तो माझ्या पत्नीकडेच जरा अंतरावर हंजी
मॅककॉर्न मला दिसला तो आता पूर्वापक्षाही अधिक लक्ष द्यावा हाता
आणि त्याच्या आताता झाकून टाकणाऱ्या मिश्राहा आता करक्या दिम्बू
लागल्या हात्या तोही मजप्रमाणेच चबर्गलनकडे नाखुषाने रोखून बघत
होता

"चबर्गलन इथून जाणार या बातमीन तुम्हालाही माझ्याप्रमाणे बरे
वाटत ना?" मॅककॉर्नच्या हस्तादालन कल्यानंतर मी त्याला विचारले

‘त्या बाबतीत कोहाहा निश्चित भागण माठ अवघड आहे. होतं। गावात सर्व नहेच्या वटात राहत आहेत. सर्व कर्तून गभार स्वगत म्हणाला आणि मग आपण वाजवापक्षा अधिक बोललो की काय अस वाटून तोंड फिरवून तो लगेच तेथून चालता झाला.

त्या सभाषणानंतर प्रथमच मी मनातून अस्वस्थ झालां. न बोलिल्या जाणाऱ्या पण तरीही वातावरणाने भरून राहिल्यासारख्या वाटणाऱ्या गोष्टी मला अंधुकपणे जाणवू लागल्या. शहराच्या आजूबाजूला सर्वत्र पसरलेल्या वाळूच्या टाकड्यांच्या गंगा आगामी वादळाची भयानक सूचना देत आहेत असं वाटू लागलं. गावातल्या चौकात पूर्वकडील निर्निराळ्या बंदरांतून इकडे वसाहत करण्यासाठी आलेल्या लोकांच्या पाहण्या आच्छादनांनी झाकलेल्या गाड्यांचा ताफ्याच्या ताफा नजरला पडत होता. मी आगगाडीने मॉल्ट लेकला येत होतो त्यावेळी कन्सास व स्टन या विभागातून गाडी येत असता गाडीच्या खिडकीतून बाहेर नजर टाकली म्हणजे वसाहत करण्यासाठी आलेली आगा माडून निघालेल्या लोकांच्या गाड्यांच्या गंगा कशा दिशेत होतं तशी आलेली आणि माझी अस्वस्थता अधिकच वाढली.

दुसऱ्या दिवशी मी जेव्हा आमच्या कारणावरून धरं गेली तेव्हा ल्यूटी मला जेव्हा चेतन्याने सरसलेली दिशली तेव्हा ती पूर्वी कधीच तशी दिशली नसल. तिचे डोळे चमकत होते. मालावर आरक्त छटा चढली होती आणि तिच्या हालचालीत विलक्षण जिवंतपणा जाणवत होता. दुपारभर ती माझ्याशी एकसारखी बोलत होती. बसबंदी होती म्हटल्यास ते अधिक शोभल. घटकेत ती थोरल्या बाहणासारखी माझ्याशी आपलकीने व जिक्काळ्याने बोलून, तर घटकेत बराबरीच्या माझ्यासारखी ती अवघडपणे माझ्याशी थडामस्करी करी. एकाकड ल्यूटाची अशा बडबड चालली असता दुसरीकड मुलं मला मतावात होतो. घटकेत ती माझ्या खुर्चीखाली लपत, घटकेत माझ्या खाद्यावर चढत, तर घटकेत

ती माझे नवे चार्जिंग घट्याळ खेळावयाला म्हणून माझ्या खिशातून अलगद काढून घेत.

ल्यूटी पत्नी आपल्या मुलांना रुडक शिस्तीने व ऊहाशा नुटकपणाने वागवत अस. मुलांशी फार मावळणाने वागताना किंवा त्यांच्याशी खेळताना मी म्हणून तिच्या कथा पाहिले नव्हत. पण त्या गोष्टी तिन ब्लॅक हॅटाला जवळ बोलवून म्हटलं, आज मुलांना मोच झोपवणार आहे.” तिचे ते शब्द ऐकून नवल वाटलं, कारण तिच्या एखाद्या वागण्याशी हे सारे विसंगत होते.

आणि गोष्टी ती जेव्हा मुलांना शय्यागृहात घेऊन गेली तेव्हा खोलीच्या दारात उभा राहून मी ते दृश्य भुक्कल्या नजरेने बघत राहिलो. दिव्याच्या मंद प्रकाशात ती भायलेकर एकत्र हसता-बोलताना भारी गांठ दिसत होती. ल्यूटीने जिमीच्या गेंदक्या पायाची थंडा करण्यास सुरुवात केली. सांगू बघ कपड बदलत असता तिन तिजकडे अशा भिम्किल नजरेने पाहिल की ती विचारी लाजून चुन होऊन गेली आणि जिमीच्या अस्वस्थ अंगाकड पाहून ल्यूटी म्हणाली “जिमी यांग यांग अन् ना तुम्ही दिशता हो. ना यांग यांग मुलगा त्याय ना हो ना ना ना मुलगा कसा झालो कोण जाणे !”

एकाकड मुलांचा अशा थडामस्करी करीत असता दुसरीकड ल्यूटीने त्याच्या अंगावरून नहाऱ्या पांढऱ्या काढून रांगांचा झोपण्याचा पांढराच त्याच्या अंगावर चढवला आणि त्याची रोजची प्रार्थना त्यांच्याकडून म्हणवून घेतली. पण मुलांना बिछान्यावर झोपवल्यानंतर ती जेव्हा बाहेरच्या दिवाणखान्यात आली तेव्हा इतका वेळ तिच्या मुद्रवर दिशणारी प्रसन्नता मावळून गेली व ती गभार आणि खिन्न दिसू लागली. तिचे अंगमुद्रा शहरात आहेसे मला वाटले. मी हा सांग बदल बारकाईने न्याहळीत होतो. इतक्यात चिडलेल्या वाघिणीसारखी ती एकदम खंखळून मला म्हणाली,

“इतका काय तक लावून माड्याकडे बघतो आहेस, हॉल / मी
म्हातांगे दिमायला लागले आहे का / की मी कुरूप दिसते आहे / काय
एवढा बघतो आहेस निरखून, सांग ना?”

मी चमकला आणि हसून तिला म्हणालो, “हॉल ! तय काही
नाही तुझ्यात काहीमात्र देखील फरक पडलेला नाही मला तर अगदी
पाहल्या दिवशी मॉन्ट फॉर्क स्टेशनवर तू अशा दिसला हातास तशीच
हुबेहुब आता देखील दिसते आहेस !”

मी खाट बोलत होतो हे उघड होते पण ल्युटीन तेवढ्यानही
समाधान झाल्यासारखे दिसले आणि ती पुन्हा नेहमीसारखा माकळपणा
माझ्याशी बोलू लागली तिचे चमकदार व्यक्तिमत्त्व पुन्हा नेहमीच्याच
तेजाने तळपू लागले पण त्या गर्ती तिला मुळीच झोप आली नसावी
कारण झोपण्याच्या खोलीत तिची पावले गवसत वाजतात मी ऐकत
होता दुसऱ्या दिवशी सकाळी सूर्य उगवला मागे कुणा रानात उजळून
निघाले पण तरीही शर्यागहात ल्युटीची हालचाल अजूनही चाललेली
माझ्या कानावर येत होती.

त्या दिवशी सकाळी न्याहरीच्या वटा आणि दुपारी जेवणाच्या वेळी
ल्युटीची अन् माझी जी काय आझरती गाठ पडली असेल तेवढीच
बाकी दिवसभर ती मला भेटला नाही त्या दिवशी दुपारी नेहमीप्रमाणे
मा गुरमाजणा चालली हाता तिकट जाणार हाता पण ल्युटीच्या
डाळ्यांत त्या दिवशी असा काही विचित्र गूढ भाव मला दिसला की,
घराबाहेर जाण्याचा विचार मी मनातून पार काढून टाकला माझ्या
दुपारभर आपल्या खोलीत तिची काहोतरी हालचाल चालू होती

मध्याकाळी महा वाजण्याच्या सुमारास मी दिवाणखान्यातल्या
कोचावर लोळत पडलो होता माझी डाळी वरच्या ‘पाईन’ च्या लाकडाच्या

छतावर गिळलेल होते इतक्यात ल्युटीच्या अंगावरच्या वस्त्राची मळसळ
माझ्या काना पडली मी चमकून माझी नजर खाली वळवली तव्हा ती
दिवाणखान्यात माझ्याजवळ येऊन उभी राहिली आहे अस मला दिसून
आले.

‘हॉल तू आता काही लहान मुलगा राहिलला नाहीस’ ती गर्भीर
स्वरात मला म्हणाली, “तुझे वय वाढले आहे मन्ट लई, कॅन्साम
अशा शहरात तू राहून आला आहेस तू जग पाहिल आहेस आणि
वाढत्या वयाबरोबर तुझा अनुभवही वाढला आहे म्हणूनच मी आता
तुला ज काही मागणार आहे त तू निदान समजावून घेऊ शकशील असं
मला वाटतं. हॉल, मी इथून निघून जाणार आहे !”

मी तिच्या मुत्रेकडे टक लावून बघत राहिलो तिचे डोळे एका गूढ,
अगम्य नावाने अस काही तळपत होते की, त्याकडे नजर लावणे मला
अशक्य झाले ल्युटी क्षणभर थांबली आणि मग मोठा श्वास घेऊन ती
पुन्हा बोलू लागली.

मा घरातून पळून जाणार आहे अस कदाचित तू म्हणशील
लाकडो रसा माझ्याबद्दल तूच बोललेल अस त काही सांगूही नाही
म्हणा मी पळूनच जाणार आहे तुझ्या काहीना कायमना मागेन जाणार
आहे रसा मका रसा मा येथून जाणार आहे’ अन् पुन्हा कधीही परत न
येण्यासाठी जाणार आहे !”

मी थकव होऊन कोचावर बसून राहिलो बायका आपला घरसंसार,
आपला नवरा सोडून निघून जातात ही मी पळलेल होते पण ल्युटीसारखी
म्हा माझ्या काकामागच्या पुरुषाचा त्याग करून, कुणावरसल था सुट्ट
व समद्ध घराचा त्याग करून, माझ्या वैभवावर अन् प्रतिष्ठेवर पाणा
सोडून जाईल ही गोष्ट मला कधी स्वप्नातही खरी वाटली नसती मला
एकदम काकाची आठवण झाली तो अजूनही कुणावर गुरमोजणाच्या
कामातच गढलेला हाता. दरवर्षी वसंतऋतूच्या सुरुवातीपासून तो

रुक्ताळ्यापर्यंत आमच्या कुणावर गुरमाजणाचा हा कार्यक्रम चालू
काका तिकडं गेल्या अमल्यामुळे त्यांना न कळवता याच्या
अपेक्षे लुट्या घर मावून जाणार आहे की काय ही शका माड्या मनात
आली माड्या चंहेत्यावरून लुट्यांना माड्या मनातले भाव तात्काळ
ओळखले. कारण ती लगेच मला म्हणाली,

“हॉल तुझ्या काकांना न कळवता त्यांच्या पाठीमागे मी पळून
जाणार आहे अशी जर तुझी कल्पना असल तर ती चुक आहे मी त्यांना
याबाबत एक महिन्यापूर्वीच मागून टाकले आहे ज्यावेळी वसाहतवाल्यांच्या
गाड्या मॉल्ट फोर्क गावी पोहचल्यादा आल्या त्या वेळीच मी त्यांना
मागितल की, हे आता फार दिवस महिन करणं मला शक्य नाही
बाहेरच्या लोकांनी वसाहत करण्यामागी इथ यावं, इथल्या लोकांनी
त्यांना हसकावून लावावं, कदाचित त्यांचा प्राणही घ्यावा नाही हे
मला आता नाही बसत. गेल्या वर्षी लढाईच्या परगण्यातून आलेल्या
न्या गरीब बिना या निर्वासितांना नाही की असाच प्राण घेतला गेला ?
तुम्हाला पुढील ३० दिवस तयारी करू नये. गणेशाय असल पण
त्यालाही बोलू नये. मला मागे पुन हाता देऊ मी टाकले ते
अगदी पक्क. शांतपणे आता मी इथून जाणार उथल मार पाश, मार
लागेबांधे तोडून जाणार-”

“पण जिमी / ब्राक / साग बंधू /” मी घुटमळत विचारले, “त्याच
- या मुलाचं काय?”

लुट्यांना सहज पाहण फुटफुटात पडल्या पण दुसऱ्या क्षणी लगेच
तिची मुद्रा कटोर झाली आणि निश्चयी स्वगन ती म्हणाली, “तुझ्या
काकाबरोबर या विषयावर पृष्ठळ बोलण झालंय माझ हाल हजारदा
तरी ही बर्चा झाली असल पण तुला आपल्या काकांचा स्वभाव
टारकच आहे त्यांना वाटल की मुलांना इथं ठेवून घेतल म्हणजे
त्यांच्या योगान मलाही अडकवून न्यु शकतील ते पण कोणताही गाए

मला आता इथं बांधून ठेवू शकणार नाही माझ्या वकिलान मला
मागितलय की मला मुलांना बरोबर नेता यायचं नाही पण तिकड
गेल्यावर मी माझ्या मुलासाठी माडल्याशकाय यादीच सहणार आहे.
मी एकदा चांगली स्थायिक झाल म्हणजे कोणताही न्यायाधाय हा।
अगदी मक्किकन न्यायाधायसुद्धा आईची व मुलाची कायमचा ताटातूट
करू शकणार नाही !”

ती स्थायिक होण्याच्या गोष्टी जेव्हा बोलू लागली तेव्हा एका
अनामिक शकन माझ्या हृदयाचा थरकाप झाला थड, कटोर स्वगत मी
तिला विचारले, तू तु कुणाबरोबर जायच टाकले आहेस ?

माझ्या त्या शब्दांसाठी लुट्यांच्या चंहेत्यावर एकदम रक्त उसळले
आणि तांबूस टवटवीत झालेले तिचे गाल एखाद्या रसरशीत फुलाच्या
उमलत्या पाकळ्यांप्रमाणे दिसू लागले. ती म्हणाली,

“हॉल, तू दखील आपल्या काकाचा पुतण्या चांगला शांभतोस
बंध। कारण जो प्रश्न त्यांनी मला विचारला, तोच तूही मला विचारला
आहेस पण मी त्यांना जस काहीच मागितल नाही तसच तुलाही मी
काही मागणार नाही याब। आता यलाहत पाश तू उथल याच
हॉल काकांच्या चाहल लागलाच मी पळवून आला नाही। मी
माझ्या दडाला थरून मला यांनी बसल। मी म्हणाली तू असाच
म्हणजे आम्हा दाघाना लावायल माघ माझी तू याच अनु उतरा
धास्तावू नकास माझ्यागाटा।” बोलता बोलता तिच्या मुद्रावर एक
रमलकांगक निर्भीर प्रका झाला क्षणभर बाबून ती पडे बोलू लागली
“मी काही परत नाही किवा मला कोणा शत्रूसीटवतही अद करात नाही
जिथं जांवन आहे जिथ चेतन्य आहे तिथ मी चालले आहे हाल जिथ
नृत्यगृहे आहेत, जिथ थिएटर आहेत, जिथ दुर्फा रंध्या असल्या
झाडाना मावल्यांनी आच्छादलल मुदर रंगते आहेत जिथ असायवत
थाटाची दुकान आहेत आणि जिथ लांक गाडीत बसून सायकाळच्या

नेहरी बर्गीन्यात महल करीत आहंत तिथे जायला निघाल आहे मी।”

मला आता थोड्याच्या तऱ्या पत्र येऊ लागल्या होत्या मी खिदकाकडे दृष्टिक्षेप केल्या नव्हतं घात्यावर स्वाग आणला काका घरावर येत आहे असे मला दिसले ती नेहमाप्रमाणेच पाक्यावर अगदी ताट बसली होती आणि नेहमाप्रमाणेच त्याने आपल्या उजव्या हाताचा अंगठ्या धिस्तूलाच्या घाषावर ठवला होता. मेन्यात असल्यापासून ती पद्धत त्याच्या अंगठ्याशी पडली होती.

थोड्याच वेळाने बाहेरच्या व्हाड्यात त्याने बूट काजले व तो दिवाणखान्यात आला ती अत्यंत खूबळला असलेला अशा माझी कल्पना होती व म्हणून मनावून मी अगदी भिरकून गेलो होतो पण त्याचा चेहरा मला इतका शांत दिसला की, तसे मी त्याला पूर्वी क्वचितच कधी पाहिले असेल.

काका आत येताच ल्युटीने नेहमाप्रमाणे आपले मुग्न वरती उचलले काकाने तिच्या गाळ्याला आट लावून तिने सूडन घेतले त्यानंतर ल्युटी नेहमाप्रमाणेच काकांशी आवाहन बोलत राहिली ती काल जमवल्या ज्या गमती तिने मागील त्या होत्या त्या तिने काकांनी मनावून घेतून सांगितल्या नंतर काकाने माझ्याशी हस्तादालन केलं आणि त्यानंतर पत्रातून मला सूचना दिल्याप्रमाणे निकालीस मास्टर्सचा मी भेट घेतलो होतो किंवा नाही याबद्दल त्याने चौकशी केली हे मी अगदी सधपणे नालले होते त्यात कमलाही घाई, गडबड, गांधळ नव्हता काही विलक्षण घटना घटली आहे किंवा भेद घातला आहे याचे आशय देखील चिन्ह काढ दिसत नव्हतं अगदी बागडाईन पाहू गेलं तरच वातावरणातला ताण मृक्षमण आणवत होता व त्यावरूनच ल्युटीने मला जे सांगितले होते त्याची सत्यता पटत होती.

थोड्याच वेळाने नोकरीने जेवणाची वर्दी आणली आणि आम्ही जेवणाघरात गेलो त्या सायकाळा मला ते प्रशस्त जेवणावर ती चांदीची

मूठ भोजनपात्र, ते मध्यास अन्न मागच नकास वाटत होते माझ्या घशाखाती काही रुल्या घास रतरत नव्हता काका मकाट्यान जेवत होता एकटा ल्युटीच काय तो पणमागगा बसवत होता पण तिचा तो रुल्हाम ओढून ताणून आणला ती असल्यामळ अगदी कविलवाणा दिसत होता आणि जेवताना खिदकाकडे बघण्याच तो मध्या टाळात होती कारण मुलाचे जेवण नेहमाप्रमाणे लवकर उरकून घण्यात आले होते व आता ती तिघजण अगणात खूळत होती खिदकातून ती आम्हाला दिसत होती तिन्ही मूल 'ओल्ड चांग' नावाची आमची एक ठगणी, लहानगुरी घाई होती तिच्यावर बसली होती जिमी सर्वांच्या पुढे बसला होता सहा-सात वर्षे त्याची माग बेथ त्याच्यामागे बसली होती आणि ब्राक सवाच्या माग बसला होता थोडाच लगाम तिघानी मिळून आपल्या हातात धरला होता घाईच टाळ फुटल्यान बाधून टाकले होते व ती मृक्षमण शांत उभा राहिली होती अर्क इत्यादी वयव होती थोड्या वेळाने जिमीन माट्यान आरटून लगामा ती एक हिमका दिली आणि घाईच्या डोल्यावर फुटक आटून काढले त्यावरून ती घावून मृतली मृत आचदाने हम लागली किनाट लगामी आणि नंतर ती जेवत एकामागून एक खुलून ती मरू गेल्यावर रुल्याला वहीत त्यांच्या आनंदाला नि खिदळण्याला सीमाच राहिली नाही.

ल्युटीला जस मुलाकडे बसवत नव्हत तसाच माही त्याच्याकडे दृष्टिक्षेप करू शकत नव्हता जेवता-जेवता मी माझ्या मनशाशी असे उरवले होते की जेवण झाल्यावर जे घराबाहेर पडावयाचे ते लवकर घरी परत यायचेच नाही म्हणजे पुढे घडणाऱ्या गोष्टी आपण टाळायला बघायला नकात का कानानी एकायला नकात पण माझा तो विचार तडीस जाऊ शकला नाही कारण जेवणे उरकत आलो तशी ल्युटी माझ्याकडे वळली आणि एक गूढ कटाक्ष मजवर टाकून ती मला म्हणाली, "हॉल, आता मी आपल्या वेळेपर्यंत तुझी मागील मर हाईल

न होटल म्हणून आताच तुला मागून देवत उर्या मकाळी गाडीतून मागे फर्कपयत मला नऊन पावाचवण्याचं काम मी तुझ्यावर सोपवतं कशील ना तेवढं?"

काका अद्याप टबेनाशो आपल्या खुर्चीवरून बसून राहिला होता ल्यूटीचं जवण होऊन ती उठल्याशिवाय आपण उभाबघाच नाही हो त्याचा नेहर्माचो बहिवाट होती व त्यापमाणे आजही ती खुर्चीवरून बसूनला होता पण ल्यूटीचं हं शब्द कानी पडताच पंगवाद्या गनटी अद्याप न माणसाळवलल्या घोंड्याप्रमाणे त्याने आपले मस्तक एकदम आवशाने वर उचलल त्याचं काळोभार डोळे तीत्र इन्काशनीमुळ धगधगल्यामागवे दिम् लागले आणि तो ल्यूटीस म्हणाला,

"हॉल तुझ सामान प्ह नेईल आणि मी स्वतः चं गाडीच्या वेंचेलो तुला स्टेशनवर नेऊन पोहोचवीन म्हणतो."

त्याचं हं शब्द एकूण ल्यूटीला प्हट काहीच बोलता आले नाही 'गोस आहे' म्हणून ती अगदी गरिबीन बोलली पण ती जेव्हा खुर्चीवरून उठली तेव्हा तिच्या चेहऱ्या पाहून फटफटात पडतला मला दिसेल्ल्या त्याचेवस्तू तिच्या मनःस्थितीला भन्ना आश्रय कल्पना आली त्यानंतर काही वंशान मी जेव्हा बाहेरच्या जगाकड्यात हिडलं होतं तेव्हाही मला पुन्हा एकवार तिचं दर्शन आलं दिवाणगव्हाल्यालगतच्या आपण्याच्या गव्हालात ती भिताला टकून लाकडी पुतळ्यासारखी ताट उभा राहिली होती तिच्या चेहऱ्या अजूनही रागेतून मागवल्यासारखी पाहून फटक दिमत होतं ती ज्या विराशा उभा राहिली होती त्या भितावर एक खोमार गुलाब हात पुण्यान नहात पवट्या उन्हावर अल्काविल्लं होत आणि घामाने काळपट पडलल्या त्याच्या कातडी जोड पड्ड्यांमध्ये हस्तिदंता सुठीची दोन पिस्तुले लटकावून ठेविलेली होती ।

◆◆

त्या गाडी ब्रिदजन्यावर मी कितानी वेळ अप्रीशनाय तयारच ठेवूनमळत पडला होता मध्यामधून पळ्याद्या तामराच हबरेण गाड्या कानी यई परती मार जात होते बयाच वेळाने मला आप लागलो पण ती शोषदस्तेल निर्वध नव्हता मला त्या आपत स्वान पडलं त्या स्वाप्नात मला अस वाटलं की कुण्यावरच्या आमच्या घरातला अत्यंत सुंदर व अत्यंत मुल्यवान असा भाग नष्ट झाला होता आणि गाभा जाऊन टरफल गहावे त्याप्रमाणे घराच्या तर्पिकरी रगाच्या भिताचं पाकळ टापण तेवढे मागे उरले होते माझ्या त्या स्वप्नात मला असेही दिसले की घराभावती एकसारखी वाटू उडत होनी कोल्हाच्या पावलाच्या व सरक्याच्या सरपटण्याच्या ज्या स्वप्ना घराभावती उमटलेल्या होत्या त्या वाळमध्य गराभर वृजत होत्या पिवळ्या फुलाच्या झुडपालून मी लागत होतं व त्या वा शब्दगंभीर वाहान वणात नाट्या थर बाफीच्या वर मागव तसा तमना इर सनत होता वसा वसता मागे तमान पाळत अजिझातून गता आणि सनतातमान लागले मलाच मूल आर्त्या सनत तसा नाट्य लागत नशा पाळत भरून वापाळ्यामागवी ती जमोन कुण्याची सनदीन व संपतीने भरलेला स्तन शोधीत आहे असे मला वाटले.

अद्याप गरा सपावद्याला बराच अवकाश होता ताचं मी लगबगीन उठलो तोड धवून काळोखातच मी माझे कपडे अगावर चढवले सर्वांवरून न्याहाणे करण्याचं मकूट नकी म्हणून स्वयंपाकघरातच न्याहाण करून मी काफा प्याला अद्याप आकाशात चादण्या चमकत होत्या तेव्हाच बाहेर जाऊन गाडीला घोंडे जुपण्याचं कामी मी थारी मदत केली व पुन्हा घरात आला मी आत आलो तेव्हा बाहेरच्या दिवाणगव्हाल्यात अंधार होता पण दिवाणगव्हाल्यालगतची आपण्याचा गव्हाला मात्र मेणबत्याच्या मद पिवळसर प्रकाशाने रुजलेली होती गव्हालीच्या

त्या प्रकाशित अन्तर्भागाकड मी दागवून नंतर दाकली तेव्हा दागच्या नक्षोद्वारे सोकटाने बसवलेले एक मुद्दा निघून आपण पाहाने आहोत की काय असू मला वाटले ल्युटीन अगावर प्रचामी मृग नव्हत्या हाता दाव्यावर टापा घेतली होती आणि हातात हातमात्र नव्हते हात अगावर अद्याप आपण्याचाच पाशाग्र असलेली नि टोळे आपण पगळलेली तीन छोटी मुले तिच्या भोवती कोडाळे करून बसली होती ल्युटी नहमीसारख्यांच्या त्याच्याशी गाड गाड बोलत होता मधूनमधून त्याची थड्हा करीत होती आणि आपण गावाला गेल्यावर डकडं जे अत्यंत शहाणपणाने वागल्याचे ललक होती आपणाम परत आल्यावर मागल त्याला आपण सुरेखे बक्षीस देऊ असे आश्वासनही ती त्यांना देत होती

म्हाताऱ्या जेफने ल्युटीची टुंक गाडीत नेऊन ठेवण्यास मला मदत केली आणि मग शाड्याचे वेळाने स्वतः ल्युटी घराबाहेर आली बाहेरच्या निळ्याकाळ्या अधिक वातावरणात तिची मदताने चपट आकृती उठून दिसत होती 'तेथून तिन पुन्हा एकदा मुलाचा निरोप घेतला आणि मग मोकाने स्वतः जल देऊन तिचा गळ्यावर आपण त्या माड्या गावात नव्हते नंतर ती स्वतः ही निळ्या रंगाची बसले घाट स्टेशनची वाट चालू लागले गाडीच्या नाकाचा व घाटशेच्या टापाचा आवाज एकदम गुरू झाला पण त्यातूनही परगणा घट्टेच्या मजळ स्वराप्रमाणे ल्युटीचा निरोप घेतानाचे शब्द आमच्या कानी पडले.

म्हणजे जेफ गाड्या मार्गाने जेगी उभा होता तो काही बालला मारी पण त्याला व नावाना आवाज दूर अंतरावर जाऊन एक येईनासा होटपयत आयल्या मार्गाने जाऊनाने एक घेत ती तबच थांबला होता गाडीचा आवाज विरून गेल्यानंतर जेफ अबोलपणे घराकडे वळला मी माड्या गाडीत नवून बसलो आणि लवकरच माड्या गाडीचे घाडही पूर्वी पुढे गेलेल्या गाड्यामागाभाग त्याच रस्त्याने धावू लागले.

अमरिकाच्या नेत्रव्यक्रादील आमच्या या भागात नव्याने प्रथमच येणाऱ्यास आमच्याकडचे सर्व सुत्मान सारखेच वाटते कारण आमच्याकडे आभाळ यदादित निळशा अंगणे रुन एकसारखे लगेचच आण अफाट परगनेच्या माट्यावरून गरम वाऱ्याच्या झळा मत्त उडते असेतात पण त्या नवरच्या माणसाने परवादे वर्ष इथ काढले म्हणजे मग त्याला यथल्या हवेत आणि वातावरणात होणारे 'सूक्ष्म' फरक जाणवू लागतात परवादे दिवशी आकाश अगदी लगेच असते, ढगाचे वा पावसाचे नावही नसत, पण तगही मारीतून हवेत असा काही फेरफार घडून येतो की, दुसरा दिवस आदल्या दिवसापेक्षा कितीतरी अधिक प्रसन्न उजाडतो आणि पावसान धुतल्यासारखे त्रिकडे तिकडे ताजे, टवटवीत होऊन जाते.

ती सकाळ अशीच ताजी अन् टवटवीत होती माझी गाडी मॉल्ट फोर्कच्या दिशेने वेगाने धावत होती आकाशात शुक्राची चांदणी पण तजाने तळपत होती रात्रीच्या आणि पहाटच्या मधल्या त्या मध्याह्नाच्या वातावरणाने अतिमंद हिचकट निळसर रंग पसरला होता शाड्याचे वेळाने त्या गाडीतून मंद जेनेला प्रकाश सारखे पादस लागला येत पहाटचा वाह लागला मद्यापेक्षाही अधिक उत्तम अशा त्या गाडीने झळका मी जणू घाटाघाटाने पात लागी माड्या गावाचे घाटही या वाऱ्याने उत्तेजित होऊन वेगाने दौलत होत टक्कचे काय रस्त्याच्या दुतर्फा पसरलेल्या मेढानावर चण्णागे गुरे दगडील आपली नाके बर करून ती वास श्रामात भरून विनोदाने वेगाने धावताना मला दिसली कितीतरी वेळ ती थवा वाऱ्यासारख्या भंगरत चालला होता पण जेग वळताने ती दचकून माग वळला समुद्रातील खडकावर परगदी लाट फुटावी तशी हजरगे पांढऱ्यासुभ्र शेपट्याची टोके हवेत उभारलेली मला दिसली, दुसऱ्याच क्षणी तो कळप तेथून अदृश्य झाला.

त्या मेढानावरून माझा गाडी जात असता कित्येक ठिकाणी पानांनी

बहल्लेली हातूंच दूर्गा म्हात्याच्या इडला इतका जवळ होतो की हात पद करवण्याचं अवकाश न मेल्या तर मला मूर्ख बनता आला असते पण मला मात्र त्या फुलाचा दुखळी ओजवात जाणवत नव्हता कारण मलाचच्या अर्ध टुकटून ल्युनाच्या कपल्यानमेल तेल्लणदर'चा येणारा मृगधच माझ्या नाकांत भरून राहिला होता काही वेळ मी असा प्रवास केला आणि मग दूर अंतरावर भराचो एक काळसर रेषा द्यात वर चढतांना मला दिसली आणि स्पर्शन जवळ आल्याच मी ओळखले

मॉन्ट फार्क गावापासून असलेल्या वाळूच्या टेकड्याजवळ मी जेव्हा येऊन पाहोचलो तेव्हा मूक वगन वर आला होता माझ्या उघड्या मानला त्याच नदके बसत होत माल्याच्या दरीतून वाहणाऱ्या नदीच्या दाही काठावर सावरीची झाड दरीच्या छायेत निमुटपण उभी होती माझे घात एव्हाना खूप थंबले होते गावाकडे जाणाऱ्या रस्त्यावरील धडोतून पावत फुफ्फुतात न जाणारा मृगधान नालले होते मी मजलदार वगन पाहिल्या तेव्हा मला माझी ल्युनीची टंक इतरवून घेतली व ती निवाऱ्याला ठेवून दिली.

जवळच्या मार काही अगदी नेहमासारखेच होते न पाहून मला खुपून हायस गटले वॉटगरूमच्या दागणून प्रवासाला काच घाळके नेहमापमाणेच दिसत होते लाकडी फळ्यांना बनवलेल्या फलाटावर गावातल्या मवाली लाकडाचे धंदेळ नेहमासारखीच नालू होती आणि ल्युनी उभी होती अथ तिच्या मरिणीचा घाळका नेहमापमाणेच तिला निराप दागणारा दार होता त्या मजलदारवणी हलत होत्या गणा मारात होत्या थडामस्त्रा करत होत्या मी ल्युनीच्या प्रवास ल्युनीला आनंददायक कावा अशा इच्छा व्यक्त करत होत्या आणि ती परत आल्यानंतर काय काय गमती करावयाच्या याचे बेंत आर्मीत होत्या दूर अंतरावर, बारीत चढवण्यामाती एकत्र बांधून ठेवलेल्या काकरांचा बे-बे असा आवाज उठत होता तो मला एकावयाला येत होता आणि

जवळच एका मोटारीतून पिताची पाती उतरवून ती वेगळ्यामध्ये भरली जात होती. त्यांची पांढरी धूळ हवेत उधळत होती.

एकदंगत मार काही अगदी नेहमासारखेच दिसत होते पण मग माझ्यापासून काही अंतरावर हत्ती मककटित आणि आर्चिमांड हे दाघ जवळ उभे राहून आपापसात हलक्या व गंभीर स्वरात काही तरी कुजबुजताना मी पाहिले आणि सर्व काही दिसत आहे तसे नाही, वातावरणात काही वेगळे वारे वाहत आहे याचा मला जाणवत आला मी पुन्हा आजूबाजूला पाहिले तेव्हा भोवताली उभे असलेले मवाली लोक कुतूहलाने आमच्याकडे बघत आहेत, इतकच नव्हे तर वॉटगरूमच्या दाराशी उभ्या असलेल्या प्रवाशांचीही आपापसात हळूहळू काही तरी चर्चा चालली आहे असे मला दिसून आले.

आणि मग एकाएकी माझ्या डोळ्यात प्रकाश पडला आमच्याभोवती जमलेली व चेहऱ्यांवर निश्चितता दाखवणारी आमचा मित्रमटली एक नाटक करीत आहेत हे माझ्या ध्यानी आले ल्युनी मला लुईला जात नाही हे माझ्याइतकेच त्यांनाही स्पष्टपण ठाऊक होते मग माझी त्या नाटकाला आपली भाग वळवण्याच दखल आणि आपल्याला काहीच ठाऊक नाही अशा थाटात पुढे गेला ल्युनीला आपल्या परान आनंदाचा अभिनय उत्तम करीत होती पण तिच्या कलात्मकता एक शार तात्काड उडत होती आणि काकाकड मी नजर टाकली ती त्याच्याही दाह्या बळकट हातावरच्या शिरा निळ्या विजच्या रेषासारख्या किंवा चांबकाच्या बांदोसारख्या वर उडून दिसत जात असे माझ्या लक्षात आले

आता मला तथून परत फिरावस वाटले असत तरी मी फिरू शकलो नसतो काकाच्या कोटाचा फुगलेला खिमा मला स्पष्ट दिसत होता आणि काळसर धुगान साकळलेल्या वणव्यासारख्या आगहा मना चागलीच दिसत होती आमच्या भोवतालचे गूढ अन्न मवाली नाक आशेने जिभल्या चारीत एका विशिष्ट दिशेकडे बघू लागले होते

त्याच्या नजराच्या अनुगन्धान मी माझी दृष्टी वळवली तेव्हा दूर अतगवर
ब्राह्म वस्त्रधारीना उच आकृती मला सहज आठवता आली ती
एकचंद्र हाऊसच्या दारातून नुकताच बाहेर पडला होता त्याने आपल्या
अगात तर्पकिंग रंगाचा नवा सूट घातला होता तो एकचंद्र हाऊसच्या
पायऱ्यावर उभ होता त्याच्या मागे एक मेक्सिकनही उभा होता
थोड्याच वेळाने ते दोघे पायऱ्या उतरून रस्त्याने चालू लागले बघता
बघता त्या दोन्ही आकृती वाटेत उभ्या असलेल्या एका निर्वासिताच्या
नव्हाड क्षणभर अदृश्य झाल्या आता पुढे काय होते हे मी उत्कटतेने
श्वास रोखून पाहू लागलो.

♦♦

कर्नल

६

त्याचा मला आयुष्यात वर्षाही विसर पडणार नाही असा माझा
भगवसा होता अशा कितीतरी गाष्ट आज विस्मृतीच्या भुक्क्यात लापून
गेल्या आहेत पण मॉल्ट फॉर्क गावी जवळ बघळ भ्रमरा वर्षापूर्वी
वाळूच्या टेकड्याच्या छायेत त्या विशिष्ट दिवशा घडलेली ती घटना
आजही माझ्या स्मृतीत जिवंत आहे हे चित्र अजूनही दाढ्यांपुढे हलत
आहे. प्रयत्न करूनही ते मला पुसून टाकता येत नाही.

ते छोटसे स्टेशन आणि त्याच शेजारचा ती पाण्याची लाकडी
टाकी फक्त वाळूपाऱ्या स्पष्टपणे दिसत आहे मिसा मण्डनाच्या काळाने
येऊन पुढे पुर्वकडे जाणाऱ्या गाडीची ती शांतही जणू आत या क्षणी
माझ्या मना पट्टा आहे तीच गाडी मला माझ्यापासून वाचवत
दूर घेऊन जाणार होती काका तसेच उभो होता त्या माणसाने माझ
लपुन प्रत्यक्ष ध्यावयाचे नाव, मला हीत पण त्याला अतोनी मला जून
नागले आळखून होता ती माणूस ब्राह्म वस्त्रधारी नावही
आमच्यापासून फक्त काही अतगवर होता काकाने या वेळपावला
आपला क्रोध मोठ्या कष्टाने आटोक्यात ठेवला होता पण आता या क्षणी
त्याची मागीर नोंद उफाळून बाहेर पडण्याच्या वेळात होती

आमच्या आजूबाजूचा सर्व माणस एका विशिष्ट अपक्षने फुट ज
घडणार होते त्याविषयाच्या अनावर कुतूहलाने तेथेच थंबकून राहिली
होती त्याचे डोळे पुन्हा पुन्हा, चेम्बरलेन येत होता त्या दिशेला
चौकाकडे वळत होते वंगनमध्ये पिठाची पोती भरणाराने आम कक्षाचे
संपले होते, पण गाडी इतक्यात घेऊन जाण्याचा त्याचा विचार मुळीच
दिमत नव्हता 'किंगमन मर्कन्टाईल कंपनी'च्या स्टोअरभावती ज लाकडी

पुण हात त्याच्या आहून कितीतरी दोको आमच्याकड कृतहत्यान
बघत होता आधीमीदने हवी संस्कारितबराबर ज्ञानलेख आपल यमाषण
वैक्याने संपन्न होत व त्यान नथून काढता पाय घेतला हाता जणू
आपल्या मित्रावर जो पमग लवकरच आहवणार होता तो बाळ्यानी
बघणे त्याला शक्य नव्हते.

धुगच लोड फकात अनु कर्कश शीळ घालात हा हा म्हणता
गाडी स्थानात येऊन उभी गाहली आमच्याभावता जमलल्या अनक
लाकांना चाकाकड वरवर वळणांग आपली नजर माट्या पयामान
शोपवून धरली होती पण प्रत्यक्षजण अत्यंत ताणलल्या अशा अपक्षेने
तथे खबळला हाता हे उघड होते, तपकिरी रंगाचा मूट परिधान केलली
चम्बरलनधी उच्च मडमटीत आकृती स्टेशनवर केव्हा येऊन पोहोचते
याचीच सर्वत्रण मनातून अव्यक्त आतंगने प्रतीक्षा करत होते

त्या सर्व माट्यात अगदी निश्चित जर कधी दिसत असल तर ती
एक पूर्ण ती पसंती त्याला जात किती स्थिर गहात नव्हती तिच्या
बघत, तसेच त्या जीण तरणीपणांग एकसारखी चालून हा हा
हाणांन्या उमर न घेता ती आपल्या मणिपाशी बांधत होती यच
मिगप घेत हाता मायरा नदर वृद्धा निगप घेताना तिन तिच्या प्रभान मित्रा
भायली काग हाळ्हातन्याच्या गालांना चटकन आपल्या आठानी स्पर्श
केला पकीकड तो बांधत असता दुसरीकड तिच हातवागही मारव
च हात हात पावला मारव स्पर्शकालात तसे तिच्या हाताचे घज
मारव हलत हात आगपास जमलल्यापकी काहीजण गर्वर झाल्या
हात्या काहीजणी उघटपण हलक दुरुन गटत होच्या पण ल्यूटा जेव्हा
माझा निगप घण्यामाठा माथ्याबड वळला तेव्हा मी मात्र एखाद्या
दगडाच्या पतळ्यामारवा स्थिर निश्चल उभा राहिलो जणू मला काही
दिसत नव्हते. काही ऐकु येत नव्हते.

"हाल, माझी टूक तू इथवर घेऊन आलास काबद्दल मी तुझे आभार

मानते, थर का? ल्यूटी उल्लेखित स्थानत मला म्हणाला पण नव्हा
लिन मला गवळी आहून माझ्या गणावर आहून आहून लुल्लेखित तिच्या
आवटता 'कायान्त' चा सुगंध जेव्हा माझ्यामाठा दूर वळला तेव्हा
तिच्या गळ्या एकदम भुमन आला आणि माथ्या कानाशा तो हलकच
पुटपुटली, हाल, माझ्या बाळ्यानी मी लवकरच मध्यम बाळ्यातून
घेईपयंत माझ्याविषयी तू त्याच्या जवळ चागलून बांधत जो ह बाळ्यानी
ना?"

गाडी कळान स्थानात येऊन उभी राहिल हा हा तिच्या काळ्या धूर
इजिनातून बाहेर पडून हलत तरगत तर जात हाता आपल पांढरादर जग
माधरीत गाडीत नळणात्या मिया ल्यूटीकड आता उघड उघड कृतहत्याने
न्याहाळू लागल्या हात्या पण ब्राईस चम्बरलनचा मात्र अजूनहा तथ पत्ता
नव्हता काकान स्वत ल्यूटान सामान गाराच्या डब्यात टावले ल्यूटा
गाडीत नळून स्थितकी जवळच्या आपल्या जागवर जोडून बसली काकीही
गाडी मध्यमते तिच्या अजास बसून राहिल त्या ल्यूटा शिडकालून आहून
मान काढून टाकत येत जात त्या मीमाणी जातल हा हा तिच्या आलाजात
इतकी सहजता इतके मान्यते हाता तिन ती मर गाडीत
की, जीवतागेली पकी जेवळत घेतल नथून घेतल घेतल घेतल
याचो हाणातला जीवतागेली पकी जेवळत घेतल नथून घेतल घेतल घेतल
ही सहज तीन दिवसांमाठा कृत तम गावी जाऊन येणार आहे

गाडी मध्यमती वळ आला काका गाडीतून खाली उतरपयंत
कडकलन सिंगल दिल्या नव्हता काका गाला उतरताच त्यान सिंगल
दिला ल्यूटी गाडीत एकटीच बसून राहिली हाती आम्हां सर्वजण
ज्याची वाट बघत होती आणि जो लवकरच कोलारंडा यथ मरकांग
वकिलाची जागा विभूषित करणार हाता तो माणूस अशपही आला
नव्हता, पण ल्यूटीने मन यात्किचितही विचलित झाल्याच दिगमल नाही
ती शिडकाबाहेर हात काढून तो हलवात सवांचा निरोप घेत हाता

मंदीवर नाच पसवता, तेच कधीही न कामजगारे म्मन दोंक्याने नीच निर्भयी- साहसी चमक !

एक क्षणभर मार स्पॅशन निरोपान्या शब्दांनी दमदमून गेल आणि मग गाडी मुरू झाली. दुसऱ्याच क्षणा ल्यूटी दमनाशा झाली. प्लॅटफॉर्म एकाएकी विलक्षण रिकामी रिकामी, ओंका-ओंका मक्यास दिमू लागला. दूर अंतरावर झापाट्यान जाणाऱ्या गाडीकडे सर्वत्राण शांतपणे टक लावून बघता बघता गाडी खूपच दूर गेली. इतकी कां, तिची फक्त मागची वाजू व आभाळत चढत राहणाऱ्या श्रुतीच्या ग्या पवढने आम्हाला दिसत राहिले.

काका मात्र गाडीकडे बघत नव्हता. त्यान आपल मस्तक बाजूला वळवले होते. त्याचे काळभोर डोळे काहीएका भावनेने वळपत होते. कुणाशीही न बोलता. मथपणे दमदारपणे पावले टाकात त्याची धिप्पाट आकृती जेव्हा हादलच्या दिशेन चालू लागली तेव्हा त्याच्याशी काही काळाने स्पॅशनच्या एकाही माणसाने धर्य झाले नाही.

काका निघून गेल्यावर गर्दीतल्या इतर माणसांनीही हळूहळू तथून काढता पाय घेतला. त्यांच्या गळ्यांची काही माणसं हन्ना मककार्तिन भोवती गौळा झाली.

'ब्राईस चॅम्बरलेन यावळी आर्चिमादच्या आफिसात त्याच्याशा बोलत बसला आहे म्हणतात.' त्याच्यापैकी एकाचे हळूच मॅककार्तिनला म्हटले, 'चॅम्बरलेन यानंतर काय करील असं तुम्हाला वाटत / तो उद्याच्या गाडीने गाव सोडील काय?'

हेनरी मॅककार्तिनने आपले डोळे मथपणे त्या माणसाकडे वळवले आणि गंभीर स्वगत तो त्याला म्हणाला, 'सध्या गृहस्था, ब्राईस चॅम्बरलेनचे जे काही बत टरले असतील ते ता आपल्याला म्हाबास सांगायला येणार नाही होय ना / मग आपण निष्कारण तर्काबतर्क करणायत काय अर्थ आहे /' पवढ लावून कुणाच्या प्रत्युत्तराची वाट न बघता तो तेथून निघून गेला.

हेनरी मॅककार्तिनप्रमाणे मला दमवून ब्राईस चॅम्बरलेन प्लॅटफॉर्म करणार याचा अंदाज बांधता येत नव्हता. ल्यूटी गाव सोडून गेल्यानंतर मी व काका लगेच कुणावरगील आमच्या घरा जाऊ. असे मला वाटत होते, पण काकाचा तसा विचार नव्हता. आम्ही दुसऱ्या दिवशीही माल्ट फोर्क गावीच थांबलो. जॉन किंगमन आपल्या दुकानावर शेंदोबहत सावकारीही करीत असे. काकाने त्याच्याकडून राख एक हजार इल्लर काढून आणले. त्या दिवशी पूर्वेकडे जाणारी दुसरी गाडी जेव्हा स्पॅशनवर आली तेव्हा काका पुन्हा फळ्यांनी बाधलेल्या त्या प्लॅटफॉर्मवर जाऊन उभा राहिला होता. आदल्या दिवशीप्रमाणेच आजही भोवतालच्या दमनाशा याडीच्या टापूपर्यंत माणसांचा घोळका जमा झाला होता. तो माणसं स्पॅशनवर होती, भोवती पसरलेल्या गाड्यांजवळ उभा होता, कुणी

स्वांगार नहचलल्या घाड्यांना झुकत उभा राहिला होता, तर कणा
दंग रंगल्या दुक्रे नासावतानाही त्या कणाच्या कणातून आवाज येत होता. त्या
काळाने बघत होता त्या सवाऱ्या मुद्दाम काळच्यामागच्या हावगे
उत्सुकता होती. दाढ्यात कुतूहल गोष्टी होत होते. त्या मागे
अगदी सहजपणे तथे आल्याची आविर्भाव करीत होता त्या गदीत
आमचे मित्र होते त्याप्रमाणेच राबुही होते. काळाने मात्र त्याच्या
कणाकडे होत कुतूहल सदा पाहिले नाही. तो अभ्यासने प्लेटफॉर्मवर प. या
मागेत होता त्याच्या काळाने प्रत्येक गिऱ्या नहमाप्रमाणेच कुणतला होता
त्याचे मन्त्रक, नहमाप्रमाणेच अभिमानाने मागे झुकले होते आणि त्याचे
काळाने होत निर्भयपणे गोवातानच्या परिमृगवरून फिरत होते मधूनच
तो कणातला दोन आहता घाली व गल्यावर दूरपथेत त्याहाकून बघे

गल्याबद्दल भयभीत होऊन आपली पॉजिज रस्त्यात जाता येताना ती घोरस्वाभारस भयभीत झाली आणि खुलेक माग वळत ती नाम्बरग्लनच्या 'गेन्या ऑफिसा'त ताल देवतून राहो. हाका मात्र आपल्या धाट निर्वय चहत्यावर तत्तवेने हस खळवात सारे व्यवहार पार पाडोत हाता

विवेकानुन परवा कथा न गणारा अशा एक प्रकाशाची निराप आत आली आहे! त्या उजवेच मला नेवने वाटले. मा अथरुणावरून उठली आणि शिबडकाशा जाऊन खाली वाकून पाहू लागली. मला जे दृश्य दिसले त्याने मी नॉकन होऊन गेली. गावातल्या चौकाभावाला नि शीसिताच्या तब्याचा जा तळ पडला होता. तथून माणसाचा एक लांबल्यो लांब रंग रमल्याने येत होता. त्यातले काही जण पायी चालत होते. काही जण घोड्यावर स्वार झाले होते. कित्येकांच्या अंगात टिगळे लावलेले शर्ट होते. कृष्ण विटक, निळसर रंगाचे शर्ट घातले होते. कित्येकांच्या हातात लांबलचक रायफला हात्या. कृष्ण कुंदळी तर कृष्ण फावडी अशी हत्यारे खाद्यावर टाकली होती. अहंतकांच्या हातात छोटी अमरिकन निराणे होती आणि दोघांतघानी आपल्या हातात पटलेल्या मशाली धरल्या होत्या. त्याचा लावलेल्या प्रकाश त्या लोकांच्या दाढी वाढलेल्या मक्षार वर यादुर विचित्रपणे चमकत होता. त्यांच्यामध्ये वेगवेगळे परमाणवाचे शस्त्रे होते. त्यांच्यास परमाणवातले शिकारी होते. मला त्या सगळ्यांचा एकच भाव दिसत होता. परमाणवातले नासडी होते. मी त्यांच्यासमवेत संपुर्ण वेगाने लाकू आणि मीमांसपा व आहिया या नशाच्या काढ्या छोट्या छोट्या मस्थानीत ज्यात पाट भरणे अशक्य होऊन बसले होते. अस कागशीर नि त्यापास याचाही भरणे त्या गर्दीत होता!

मा निराप मिमण्याची मी रम्यत ज्ञाताना पाहिली आणि अगावर पाषाण चटवून नि यावात जा घालून त्या लोकांच्या ज्ञान्यातून मी धोवतच खाली आली. हातल्या बाईच्या बाजूला लात रंगाचा एक तेलाचा दिवा लटकत होता. त्या दिव्यावरून मी रम्यावर जेका येऊन उभेली तेव्हा ती रस्ता निमनूष्य झालेली मला दिसली. पण मिमणुकीत मामीत झालेले लाकू हाँडरनमच्या घरापूढ गोळा झाल्याचे माझ्या निदर्शनाला आले. हाँडरनमचे हे घर माझे झाकदार होते. मिमटने

माधलच्या लाल विटाच्या भिती पिवळसर रंगाचे लाकूडकाम आणि छपावसचा मलाग घामले भावनातल्या उगण्या व मातीने बाधलेल्या घरांतून ते एकदम वेगळे उठून दिसे.

हाँडरनमच्या घरापूढ ती जमाव जमलेला पाहून मी चटकन एका तबल्याच्या आडोशाली उभा राहिलो व आता पूढ काय होते ते उत्सुकतेने पाहू लागली. इतक्यात त्या जमावातून हषाचा एकच आगळी उठली आणि ब्राँडम चबगलेनचा मला चागलाच परिचित असलेली ती उच, सदसदीत आकृती हाँडरनमच्या घरासमोराने पार्चमध्ये उभी राहिलेली मला दिसली. आज त्याने आपले ताड प्रथमच उघडपण सर्वांना दाखवले होते. मशालीच्या उजडात त्याच्या चेहऱ्याचा फिकटपणा मला दुरूनही जाणवला. पण त्याचा परवीचा स्काच आणि डोल भाव जमूनही कायम होता. त्याने पिंपट रंगाचे रम्य नहायारमधून त्याच्या रंगा पचून मागे वळवलेले होते व मूडर तर निमेष आस्मान दिगंत होते. पाचभावाती असलेल्या लोकांच्या लाल्या उजडावर दाढी सोपर टकत ती त्या जमाका उजवेच बाजूने जमात ती जथम शाय म्हणाली व मला वेळवेळी नहा सोपण ती अगदी लल्लुकीने होती. पण पुढ त्याच्या आवाज असा चढला की, ती रम्याने त्या जमूनत दूरवर एक यावयास लागली. इतकच नेव्हे तर मी या रम्या उगाल ती एकू ज्ञात असावा असे मला त्यावेळी वाटले.

'माझ्या मित्रांना' चमकलेले म्हणत होता, 'मी तुम्हाला एवढेच मागू टाच्छो का, अमरिकन अध्यक्षा हे माझे स्नेहा आहते आणि या मागामनेल्या प्रदशात तुमच्यावर होते असलेला जुलूम व अन्याय ते कधीही सहन करणार नाहीत. या बाबतीत त्यांच्या वतीने मीच तुम्हाला अभिवचन देतो. अमरिकेच्या अध्यक्षांना मला तुमच्या प्राताचा न्यायाधीश नेमला आहे ही गोष्ट जितका खुरी तितकच हे माझे अभिवचनही मला आहे. त्याचप्रमाणे माझ्या या नमणुकीला 'मोनेट' मान्यता देताना याबद्दलही

मला काडीमात्र शंका नाही."

चम्बरलेनच बावण सपताच जेज्ज चम्बरलेन ही भाषण जगावातून काढली व ती सर्वे रस्ता तेंत दुमदुमून गेली पण मा ती भाषणा थड पळेलीही नाही जे पोकलें होते त्यानेच मा मूत्र व मुक होऊन गेली होती वगहा वग अनपेक्षित व दुःस्वकारक घडत आहे तयवच मला जाणवत होते ल्युटी पयवी इतकी हषार, तिची बुद्धी मान्याच्या पाल्याभायग्यो तोक्षण अनु भागदार होती पण तिला दर्गाल या घटनेचा आधी अदाज बांधता आला नव्हता!

पण आता या क्षणी, चम्बरलेनच्या तादून स्वर्ग वस्तुस्थिती कळताच मला सर्व गोष्टीचा क्षणार्धात उलगडा झाला ब्राईस चम्बरलेन हा जातिवत वकील होता ल्युटीबरोबर ताणा या अनामिक पुरुषाबद्दल काकांच्या मनात जे कांभ धुममत होता व त्याने मनातून त्यावर जे टक् भारला होता त्यापेगून चम्बरलेनने माझ्या चेतनेतून स्वतःचा चेतनाय उरून घेतली होती, तिने तवरे जे माझ्या गोतातल्या नांकाची मर्यादनाही थापून ना मर्यादना करणारे नांका गोतातल्या नांकाची गोता आता म्हणणार होते नव्या जेज्जाबद्दल आम्ही त्याच पावसा शका घेत होता डेन्कगला जाणाऱ्या गाढाने ल्युटी व्यूरेननेद जाण्याची त्याच्या मुळातच कधी विचार नव्हता बरं का!

पुन्हा हातूनकडे परतताना चम्बरलेनबद्दलची माझ्या मनातली सोड पतिक्षणा वाढत होती आणि ल्युटी आता यापूढ काय झाला ही परतही मला एकसारख्या मनावात होता मी जेव्हा हातूनमधाल आमच्या श्वोलीत शिरलो तेव्हा काका जागाच होता त्याला पाहून मला अगदा गोधळल्यासारखे हाऊन गेले काकाने अगातला शर्ट काढून टाकला होता त्याच्या छातीवरचे काळ्या कुर्ळ्या कसाचे जाळे दिव्याऱ्या उजेडात केमे विचित्रच दिमत होते काका शोपावयाच्या तयारीत होता प्रथम त्याने मजकडे लक्षच दिले नाही पण पायातल बूट काढीत

असता तो रोखल्या नजरेने मजकडे एकसारखा बघत गहिला हाता त्याच डाव्ड धगधगत हात निवागिताच्या मिगवणुकीतल्या मशाळीचा मशाळ त्या कोळशाभार जेव्हा जेव्हा त्या तेल्यात पोतादावित त्याला आज असे मला वाटून पायातल बूट होतल्यानंतर काकाने मिशातून नामडाच एक लड्डे पाकीट बाहेर काढून व ते माझ्या हाता दून ती म्हणाली

'हाल हे तुझ्या उशाग्याला नवून दे उद्या तु डेन्कगला जा तेंथे ल्युटीचा साध काढ अन् हे पस तिला दे तिला त्याची भग्न लागणार आहे लवकरच."

हाय काका! मी अदखळत पुरपुतला चम्बरलेनची जेज्ज म्हणून नमणूक आल्याने काकांना केव्हाच कळून चुकले आहे याची मला त्या क्षणी जाणीव झाली उद्या ल्युटीची भट ध्यावयाच्या कल्पनेने माझ्या कोळशाचा थरकाप होता अशा अभ्यासाकामक आणि कवित्ववाण्या अवस्थेत तिला पाहण्यापावे ना मी दुसर जाणातही मज्जा राखीन पळवून असते पण ती मरणास म्हणून माझी मन नसमाप्रमाणच आतूर आल्यावनाही गाढून नाही

आता चम्बरलेनने 'नांका'तल्या केथे अभिव्यक्ती दिले होते जे कोकला मारावस मला वाटते पण तयरी थार मने पळाली नाही झापण्याचा पाषाणु अगावर नदवलेला कासना पिण्याद गुपी, त्याच्या डोळ्यातले उग्र भाव माझ्या पायात नांकाचा गाळा उगवात होते त्याचे काळ कुळकुळात केस, काळजाभार भिणा धगधगणारे दाळे मारच कस गिल्लशग मोतिदायक दिग्यत होते जरा वळाने काका आपल्या बिलान्यावर जाऊन आदवा झाला माहा श्वोलीतला दिवा मातवून माझ्या कोचावर निजलो पण त्या कोळाखातही काकाचे अस्तित्व मला सारखे जाणवत होते, बिलान्यावर अग टाकून आपले टक्क उघड दाव्ड वगच्या छतावर खिळवून तो कसा विचार करीत पडला असून याने मला चांगली कल्पना करता येत होती.

त्याच मग मरणा नरी काकाला मी बिश्रान्यार पाहमाण्या कूम
अन्वत्ताना त मरत पाच सातमग पुण पुढयात मरत पडत त त्याचा
आवाज त्या काकालात मरण मरताना दुसरी पाहण्या मरताना
कसताना पाणमान्या मरताना नही जमा उमर मरताना पाण
या वेळी काका मरताना त मरताना हात आणि अन्वत्ताना मरत
निर्वासिताना उद्देशून काकाने दिलेली ती धमकी होती.

काकाचे ते शब्द ऐकून माझ्या अंगावर सरसरून काटा उभा
गईला.

◆ ◆

2

[illegible]

गावात शिरल्यानंतर मी माझ्या काकाचा मित्र जॉर्ज ट्विटचेल याच्याकडे प्रथम गेलो. ट्विटचेलचे नारखडी सामानाचे दुकान सेंट लुईच्या पश्चिमला या प्रकारचे एवढे मोठे दुकान कुठचे पाहण्याला मिळाले नसते. दुकानात गिऱ्हाइकार्या एकेच झेब्ड उडाला गेला. आमपासच्या बारा-चौदा छोट्या छोट्या वसाहतोतून व मंत्र्यांना पुन

मानवसुखीयाया आनना नी माणसे अण्णपमात हसत हाता बोलत
 हाता एकमेकांनी दंडामस्करा करत हाता पायलेलायामने रंगवणिल्या
 प्रथमाभंगापर्यंत मग प्रकाराचा गात या होतुके हा विस्तर न होऊन
 मग चलयत ते वन शास्त्रा दुकाना व थोडी नालीची प्रत्येक "पत्र" पातळ
 माया झाली दलपुत्रा गेली दुपरा या वधणासाठी ती विलंबित मग
 अन्ना आपल्याबाबरा आपल्या घरा नल लक्षाही मो तम व हसकत मग
 हा विस्तरच घा हातच मुली तम आक्रंदार विद्याना बसलेल्या त्या
 प्रसन्न उमावनाभावती लक्षादार वर कृपण हात ममागच्छा वागत मयाभर
 एक हात हात व मम ज्योती पाण्याल एक हसी विराज करत हा
 या गावातल मारच काही श्रीमती वाटाने आक्रंदार व डाल विपण्या
 हात काकाने ल्यूटीला दयासाठी एक हजारा डालर मजकूर दित
 हात तिच्या परत यथार्थापथ या मम हाताने मजकूर अवाक्षर करित
 नमद तरी हजारा यात या रकमेने लवता या महागल्या गावा मग
 या गावा काही व. पत्रा पातळ हा हा हाताला जोपायन अमल
 पाहिजे, असे त्या क्षणी माझ्या मनात येऊन गेले.

मी न केना न केना म्हात्माभ्यां म को यात्या म पुनमभ्यां मो म्हात्मा
 नम सपुन घतन तात कृपाता चक्रकलीत पातिला कळन घवले हात
 पावलां तयाग झाल्यावर मो जिवाना घडा केली मान ताढ टवला आणि
 बातून निभयपाणे पाण भनतून विलक्षण अस्वस्थ हाडून गासन
 नव्यानन बाधिल्या ब्राह्मन पत्नी या हाडले इत मो जवपास निघाला

मी हाटलच्या दागते पाऊले राखता न राखता तोच मंदार, तपण,
हसतमुख स्त्रियांचा एक घाटकाच्या घाटका नेथून बाहेर पडला त्या
स्त्रियाच्या अगावर रेशमाच व रंगिनचे उर्ली, भपकदार पोषाख हात
त्याच्या केशपाशावर अत्याधुनिक पद्धतीच्या टोप्या हात्या आपल्या

हस्तमंथनं भोजनं शयनाजं ध्यानेन इति च्याख्या प्राणस्थाना नावलम्ब्या
 शालंग उदना गच्छन्त्या मूल्यवान् तैम, ब्राह्मन् वालदार कुंग आर्णा
 त्या स्त्रियांश्च आपणमान् धालन्त्या मज्जुत्त किल्लिखिलाट ह सारं पाहून व
 गृहून गगानरगा पिमाग फुल्लेला हा एक पाखराचा मुद्गर शवाच आहे
 की काय असा मला भोग झाला त्या स्त्रिया माझ्या भगवत्पूजे पण
 गेल्या तेव्हा 'श्यायान्त' च इतर फुलांचे मृगध मज्जभावंती फला याने
 उदवल्यासारखे दखवले गहिन आर्णा इतका वेळ जरी मी थोडा माशक
 भ्रमला तर आता त्या मृगधानी मात्र मला निश्चितपणे सांगितले की,
 ल्यूटीचा तपास मला याच ठिकाणी लागणार होता !

हाटेलमध्ये शिल्ल्यान्तर्ग मी अवतीभावती पाहू लागलो आम्बुड
 म्हाचदार दादा, उभी कडक कावेर व उचा शिलाईचा सूत्र यामुळे
 आम्बुडचे घर बाज दिसणारा एक क्लार्क पलायन उभा असलेला मला
 दिसला मी माझ्या नावाचे कार्ड त्याच्या हाता दिले ते कार्ड बाजाले
 चाळवीत तो मला म्हणाला,

[illegible]

पण तो माम, केवळ मामच टुंगवयाचा होता. माझ्याशी बोलणाऱ्या त्या क्लार्कचा मुद्दा काळवंडली आणि शिबिरात तो मला म्हणाला, 'मिममे ब्रुनन आणखी काही दिवस आमच्या इथे राहिल्या असल्या तर

गोहत्या असेच या देशात जगात दुसऱ्या क्रमांकावर गोहत्या होत आहे. त्याचे ते पाळते पणून मांसापेक्षा प्रत्येक देशात सोडा तरी मूल्यवान सदर देवा हातातून निघून जाऊ असावा अस म्हणू शेतकरी एवढाही तो स्मार्त. आपले गाने गाण्याच्या ऐकी मेल्या लगे तज्ज्ञांची पाने चाळू लागला.

परमात्म्या दिव्यमायया च यत्न उभय हास्या ' ती म्हणाला ' मला वाटलं, त्यांना एक पत्र किंवा तार त्या दिवसा आला त्या नहमाग्रमाग्रच आनंदी शमन मनोवृत्ती होत्या पण नंतर या अस्वस्थ आत्म्या दिवस त्यांना आपले बिल स्वर्ग रूपात केले आणि त्या ह हाटल मोठे नटक निघत गेल्या आणि त्यांनी पत्नीपुत्रांना ज्ञान देऊन देवता नाते आपल्याकडे आणले त्या पत्नीपुत्रांना देवता नाते देऊन देवता नाते आपल्याकडे आणले त्या पत्नीपुत्रांना देवता नाते देऊन देवता नाते आपल्याकडे आणले

माध मला पुन्हा केव्हाही दर्शन झाले नाही.

पुरुष व स्त्रिया अभ्युत्थता समग्रजाच उत्साहान जगास खुलते होती। लेशान
मितावर लावलेला पन्हा पसिन्न हतकी उत्तान होता का त्याच्याकड
बघताना शरमेने माझी कानशिले लाल होऊन गेली!

असा तो सर्व आठवडा गेला, पण ल्यूटी मला भेटली नाही. या
माळ्यात शिब्याच एकदा चरभ म्हाहून घेतले होते की, गव्हा आपतला त
माळ्या दाव्यापासून एकसारखे सरकत असत सुंदर आणि रुपहान,
शामले आणि कटाय द गवान कोस जेतले व हर्षान उत्कृष्ट आलेले
अभिरुच्य पराच त चेहर हात पण मला हवा होता तो चेहर त्यात मला
कधीच सापडला नाही!

[illegible]

मला क्षणार्थात कळून चुकले.

मा गावामित्या रज्ज्वान् शान्त्वा गता तन्ना आपत्त्या विनाशा
मालाच्या दुर्द्वानातान् मल्ल्यावर जान किगमन यात दुमटून आशान्या
आटात पर पुंयत पशाचा स्थित्य वेगत वसला हाता मला पाहिल्यास
त्यान मादुचा पाशभागे आशान्या राणी आह का ह इतुह नान्

घेतले त्यानंतर फ्रँक ईंगरच्या तबल्यात मी जॅक गेलीं तकी त्याचाही नजर पथम मादया मागल्या आजूला प्रस्ताविक मजान करल्या मग मी ममजलीं भजबराबर ल्यूनी आनी ग्रह मय ह यना मर्यावर न होत

“कैसे काय हाल, फकत इंग्लंडन माझी स्वागत करत म्हणत
 “शाटी” नॉर्वेनन तूत तूझी गाडी नला आहे पण तुव जे फाय नड
 असल तर तू इथून एखादा बगमा मातवान त्यावांस असा त्यान तुला
 निरोप ठेवला आहे!”

“मला नका आहे बर्गी” मी थंडा तूकपण म्हणाला त्याच्या मनात काय होते ते मला कळून चुकले होते.

माइया शब्दांनी डोंगेत जरा हिरमुसल्यासारखा झाला.

“शॉर्टीनि तिकड कुण्यावर जाताना काडतुमाना भग्नल्या दोन
पेट्या बरोबर नेल्या आहेत.” तो पुढे म्हणाला.

[illegible]

माझा घाडा जेव्हा गावाजवळच्या बाहेरच्या टेकतीवर मरुन पोहोचला

[illegible][illegible][illegible]

आगामा पधर्षाच काळकुड हंग आभाळान गप्पा हाय नागल हात एका दुभान त गाष्ट माड्या पळ्यावर पडला हागण मुठ्या वाता काकाला मागण त्यामुळ मला तस बाजूला ठेवता आले काकानेही मुठ्यातीला मला निन्याविषयी काही विचारले गाहा निवांसन लाक कम बहमगुवन एकत्र झाले आहेत आणि तेव्हापासून ता वट नदीकाठपर्यंत त्याचा भलाभाळा तळ कसा पडला आहे ह शक्य तबकता विस्तारान मा काकाला मागितले ते मार त्याने लक्षपूर्वक एकत्र घेतले आणि मग सरतेशेवटी त्याने मला विचारले,

“तुझी अन् तिची भेट झालीच नाही वाटतं, हॉल? अं?”

आता मला बालव्याखुर्गज गत्यंतरच नव्हते तेन्झल्या जे काही घडले होते त मार दाखविले अदभुततेने मी काका मा मागून राहिले काका यावर काहीच सांगता नाही पण जर हे होत असेल तर काही निव्वारणाचे तरे सांगू शकतो असे मला वाटते. मला मला दिवले त्याने माझा काका मा मागून आले काकाच्या चहा यावर मला रघा समजल्या होत्या आणि ज्या वेदमाष मागमागे ल्युटाला गेले वळी दगा दिला हाता त्याच्याविषयाच्या तीव्र मतापाशी लाल कशर जगळा त्याच्या दाढ्याने वगधगत होता

मग या दिवशी मला त्या आमच्या मला ना झाले बरंम आणाला का, निवांसना नदीकाठला आपला नदीकाठ हाही उगा त्याच्याकडे कुणा गाड्यात असून तर कुणा गाड्यावर मार हाकून आणल्या प्रसङ्ग वे मुपोक कुणाच्या पूर्वकडल्या मागात पडलास घुमूनही हात नाकराच्या तोंडान ही वार्ता ऐकल्यावर काकाच्या मतापाशी धाड्या गडिला नाही पणुद्या धग्याच्या अदबलल्या पाण्यात मगणाच्या मितार मागन धडकी मागल्यात त्याप्रमाणे काकाचा मताप त्याच्या मुद्वर

आतून टक्का देत होता त्या मतापाचा लाढा रुका वांटेर उमळून येईल याचा नेम नव्हता.

“जज्ज चेम्बरलेन पण या लोकांबरोबर आहे काय रे?” त्याने गुरगुरत नोकराला विचारले.

“होय, मला वाटतं, एका बग्रीत बसला होता तो.” नोकर भीत-भीत हळूच पुटपुटला.

“ठोक तू आता जा अन् आपल्या लोकांना घाड्यावर खुंगिर चढवायला सांग.” काकाने त्याला हुकूम दिला.

काकाच्या त्या हुकूमाचा अर्थ मला कळून चुकला मी चरकलो माड्या मनातला तो भाव माड्या मुद्वर उमटला असावा कारण नोकर तशून आताच काकाने आपली रुढी दृग्ग मजवर राखला

‘ह धध पाग’ तो मला गरम वून म्हणाले आपल्यात काही प्रमाण अस यतात की ज्यावेळी मागमा ना कड्या त्याने नागल आज तला पणुद्या मागमाशी मला स्पष्टान वागल्यात अन् त्याम हा रघा तुम्ही त्याने आपला न त्यावरवर मला नाही मलागश कम दिवले तर त्याला तुमच्याविषयी काही अद्वर कोणता माता आज दिवले सोवळपर्यंत इय अणा काही घटना घडल्याने का त्या केदाचित् जगल्यात या वाटणार नाहीत कालत्रच्या शिक्षणामुळ तुरुयातल पांश अन् पणक्रम नाहाय हाकून तू जर निव्वळ गड्ढाई बनला असाल तर तू हे मार न बघावंस, हेच चांगलं!”

‘त काय म्हणून मी काहीसा निव्वन म्हणाला मी मुद्धा या निर्व्वसितांशी कडकपणे वागू शकेन की!’

त्यानंतर काकाने आपला जमानिमा कणयाम मुठ्यात कर्तो करड्या रगाचा व खाद्याशा गत्त दाटून बसणारा काट त्याने मगाले घातला मुठ्यानेले लावलेचक वट पायात चढवले आणि ता पणुद्या जवळाम निघाला ता अता आपल्या आवडत्या घाद्याचा निवड

दरपयासाती बिन्यासते राखला आहे हे मा ताबडलात्र याकडून
आणि मीही त्याच्याबरोबर घराबाहेर पडलो.

[illegible][illegible]

‘तमच्या कृष्णावर्गेल ज्याकाटीं तूं भाप्ता तळ मारणार आहांत

कर्नल तो म्हणाला आमच्याबरोबर पापस लांकाचा तुकडी आहे मला आणि सैन्याच्या कॅप्टनला तुमच्या पत्नीच्या लामाचा माह आवंगना म्हणून आम्ही आज तुमच्याकडे जेवायला आलो आहोत.”

निवृत्तगर्भास्येन्या ज्ञानप्राप्त कृत्यानां प्रकार अधिकांशानां दुर्ग
नवृत्ता त्याग्ये सज्ज स्नेहान व माज्जस्येने निवृत्त होत पण आमच
नोकर मात्र जागच्या जागा वाटल्यामागखे त्याच हाते व त्याच्या नजरा
काकाच्या नेहऱ्यावर विवृतल्या हो या काका आपल्या जागवर नेहमोच्याच
रुबावात उभा होता त्याच्या डाळ्यानला काळा छटा गडद झाली होती
व त्याच्या मिश्याहा पिजगळ्यामागख्या वातत होत्या दोन क्षण तो
काहीच बोलला नाही तो नववृत्तच अवधी मला किता तर्ग माठा वाटला
पण नंतर काकाचा म्यत शोरच साही तर्ग निवृत्त दूरला असावा कारण
त्याने आपली मान होकारार्थी हलवली.

‘हरकृत नाहीं’ आपणा आत खेती सा सा विविध हत्येना विचित्र फोर्सना
ह्यापासून धाड्याने खेती धाड्याने सांगत खेती सांगत त्यांना
आपल्या पाय व आपल्या कृपावश्या धरून वळवले. त्यांचा या विचार
ते ऑफिसरी घोंड्यांवरून उतरून तिकडेच वळले.

ती सारी दुपार मेजर विल्बरफोर्स व कॅप्टन या उभयतांचे मो
आमच्याने अवलोकन करून घ्यावे. १२.३० वा. पासून या ताऱ्यावर बसून
व्हिडिओ घेता घेता ते गुरुप मायकल गणान गणना करतात हात जोडता
असलेले पुर्वीचे मनोहच व गुरु आमच्याचे मंत्रध पुन्हा प्रस्थापने करण्यासाठी
त्यांना तो मव प्रयोगास जायला होता. १३.०० ते १३.३० हात पर्वीकट
प्रमाणे गणना करून घेतून त्यांनी १३.३० ते १४.०० हात मलाच्या आगळ्या आगळ्या सील
होता दुपारचे जवळीक त्यांनी गणना करून घेतून मलाकडून जवळीक
विनोदभाट उरकले त्यांच्या नावाच्या अजिबोबे मल्लेख हात नव्हते
पण तिन कुर्यावर असून तेथे व तिच्या गुरुजेंगेत निवीस गणना
अन्त्यामह्याप्रमाणे आमच्या मल्ल्यावागल्या कुर्यात घुमवून त्या गणना

फारच विपरीत वाटत होती

मध्याह्नाचा शाहीचा निगा घेऊन पन्हा नव्हावर बाणायामांतो जव्हा
 श्रीफसर ग्दालन क्दो ज्वाला निगा घेयायामांतो क्कव्हा ग्दून यमा
 राहिला. उठल्यावर तो एवढेच म्हणाला,

मेजर, मी आपणांना एक प्रश्न विचारू का - माझ्या सगळ्या
तुमच्या तुकड्यांना याच भरी पगवानांनी त्यांना कृपा दिली."

“खुद प्रेसिडेंटनीच हा हुकूम दिलाय, कर्नल.”

तुम्हाला व तुमच्या माणसाना किती दिवस दृश्य गतायना सांगितलेय प्रेमिडेंटनी?'' काकांनी पुढे विचारले त्याच्या स्वगत व शब्दात तोच उपरोध भरला होता.

पण मजगते ताच्यापेथ मत्सवर घेतला नाही तो शांतपण म्हणाला
 'पुढेला हकुम येईपर्यंत तू तशी आम्हाला इथून मत्सकाम करावा
 त्यापणार आहे तुमच्याच्या हातात आपले मत्सक लहानच म्हणून
 अशी आशा करतो मी, कर्मल!"

मित्रं धनं कति व मया प्रेम्णा विनयानां प्रेम ग अन निरकरा
अलंकृत होता हा निरकरा परम परमिदुःखदून आपणाला हव्या नश्या
किल्ल्या फिरवणा या प्रार्थने नमस्करनवद्वल होता ह मयावयाला नमोच
वाळवटातून वाहणाऱ्या रक्षा वा याप्रमाण काकाच्या मनात तो व कनवप्रमाण
परमर लायला होता ह मया परमपणे जाणवत होत करण वर रक्षा
नमोच तोट उभा राहिला पण मग त्याच्या मानवर नि ह्मन्वर पाहून
दृष्ट्या राहिलेल्या निरकरा शिवा मैल पडल्या व लायता येत त्याने
आपल्या रागाला आवर घातलेला आहे हे मी आठवत आपल्याच
दृष्टाच्या मन्याच्या तक्रारवरान्न आपलाच माणसे लढावयाला पादवणे
ह काकांना कधीच मरून नमोच त्यापक्षा तूत पट्ट खाणच त्याने

पत्करले तू तू गुरगुरत म्हणाला. होक आहे. मा श्रुता आपला निराप
घेतो. गुड नाईट!”

[illegible]

आणि एका अवर्णनीय निव्वट स्वरूप ज्ञानाने वसिष्ठाने काय करत
 भरून गेले...

हो गी यापुछ मात्र तः इत्य मत्वा तदमंगर सङ्कता मातुष्य प्र आवदव्यो
गवती समुद्राला मी आता कायमचा मुकणार होतो...

द सी ऑफ़ ग्रास • ८२

दशम्या द्दुतेशा मुन्यं मेनेचभस्मार्थवृत्तं क्षितिजावर गगन्या न
पातन मत्वा आश्रये वायव्यस्थित्वा ग हित्य नाहो म माहो न्याहारगच्या वृत्ता
मी काकाला विचारले,

'रत्नं च स्वयम्भवे नाकर पार्श्वमेव अतीहृत त्याज्यावगवर माहा
भाइस हस्तकेल्या घाटाचा साथ काढायला जॉर्जन म्हणतात जरूरी' "

राजा कहानी श्रवणना नाहा स्थाने मजकद गम्बूज प्राहित त्याच
 ते निगुत्यायागाम्बु पत्तन्तले दाह मला जणू भाजून काढात हात मो त्या
 दिशशा नय को नाह दाह मला जणू भाजून काढात हात मो त्या
 दिशले

न्याहारी आटोपल्यावर मी आमच्या लोकांबगेबर जावयाम निधानो.
पाऊस सुरू झाला की, मला परतणे अशक्य होऊन बसले.

[illegible]

माझं बोलणं तुम्ही आपलं लक्षात ठेवा-”

[illegible][illegible]

यहै मौलिक नक गावानल्या निर्वाचितान्या पुनर्जाती ताहा अशाच माकळ्या व गेंदकर ज्ञाना वागला शांते । एण त्या मुलात व या मुलात जमान-
अस्मत्ताचे अंतर होते हा मूल महत्त्व गुणवत्ता तयार नसत त्याच्या
जहायावर संपन्न, भावी निश्चक्र ह मान समरत्वन असण्याचे आपले
ज्ञान टाकावे तो पुढी घेऊनकर दाग टाकान आणि पाठधार्ति तथेन निघून
जात त्याना तसे जातना पडून माट्या मनात नेमा छत्र चिन्हा येई
त्यांच्या इथ असतो तर तिन त्याना तस जाऊ दिल नसत तिन दसुन त्याच
म्वागत केव असत गाड शब्दांनी त्याचा विचारपुस कर्ना असतो आणि
त्याच्या हातावर छत्रा छापाडा तुंबडा न्यल्यातामन जिवा पत्ताभर सम्रक्ष
त्यांना दिल्यावाचून तिने त्यांना परत जाऊ दिले नसते!

एकदा ती मृत तसे अगत्यानेच काका आला. काकाला पाहून ती मारीजण भेदभून एकमरणाचे विचारांना त्या काका पराशर गद्गम होता आणि आमच्या स्वस्या स्थाना यांना ती दिसली. ॥ १ ॥ काका कुठे गेल्या घणाम होता. म्हणून काकांना त्या मरणाचे विचारांना ती दिसली. ॥ ॥ त्यांच्या अंगावरून तसाच सरळ पुढे गेला.

[illegible]

पुन्हा पुलवीत आहे, प्रज्वलित करीत आहे !

त्या गंगे मा जन्हा विविध-प्रायश्च अग ताकले तन्हा उन्हा मात पक्की
मारी तावा का काकान ल्युताच्या पुनगममनाची आशा आता मावून
त्या मातीत निवून गेल्या. त्यात त्या हातास रायस गाव येममळपणाने
नमवळता गेल्या हा रा अवसानाने आला होता त्याचा प्रेक्ष्य गेल्या
होता त्यामुळे ल्युता आता कृष्णावरच्या आपल्या धमत पन्हा कधीही
परत येणार नव्हता ज्या गावान निव्या मार्गाने होत त्या या गावान ते
पुन्हा कधीही परत येणार नव्हता अगदी आपल्या म्लान्वाच्यासाठी
देखील परत येणार नव्हती.

५. सॉल्ट फोर्कमध्ये रोजच्या रोज नवेनवे वसाहतवाले येऊन बडकत
होत. कुणा गावालाही थेत होत. तर कुणा आगाही होत नाही.
कुणावरचा तर्पकर्ता सुपाक जमात नाथरून त्यांना तशे मर्या पंगतपाम
मर्यात केला होता. मर्यात फक्त मर्यातच्या फक्तपाम मर्यात केला होता.
नजर टाकला म्हणजे वसाहतवाल्यांनी परतल्या गव्याच्या पिकाची
हिवाळी पिकाचे तत्वेतर्कात समुपमा हिमवारा पद दृग्भूत पाम
दिसत. त्याअर्थी एकसागवा पाऊस पडत होता त्याअर्थी मर्या परतल्या
वसाहतवाल्यांच्याच व्याज्या होता असं उद्गार जज्ज चुबल्यांना
होत. वसाहतवाल्यांची गव्याची पिके उन्हात सोनस रंगाने
त्यांच्या गव्याच्या पिकाची वाहू तर अशा जमात झाला होता की,

कैलाशस्थी, तैत्तिरीय, अथर्वसाम्यस्य च सामान्यानां गीतानाम् अथर्वस्य गान्धर्वी
यत्तु अथर्वस्य व्याख्या न भव्यानीति शब्दं हुनको उक्तं यद्विद्वत्सु ह्यसौ को भवति
वैद्यान्यान्तरं वसन्तिलो ग्यारह द्वाविंशत्या पिकेतं पार गन्धर्व द्वाविंश
जातः.

वर्तमानपञ्चानन वसाम्बतव-याच्या प्रगल्भाचे हे अम्य भद्रक चित्र
मगळी ज्ञान हान पण काकांना जो पंच मला येत त्यात मार करणाऱ्या
वसंतो वसन्त गाहिलेल्या वा 'नैर्वामित्याच्या कधी चकून दडवोन उल्लेख
कलेला नसाययाचा काकांचो जो पार नेहमासागुंच छाटा असत,
त्यातल्या त्यांना हस्ताक्षरानून नहमीचाच जाम आणि आवेश पतात
जोडू पत्येक अक्षरांना फगला चाबकाच्या फटकाऱ्यासागुंच कागदावर
हमतरवला दिम आणि अधूनमधून अनक शब्दांना अधारगितून रुतवत
असत न दिसत त्या पत्रांना माहा विषाष महत्त्वे 'अस भणत नव' अस
महान तांच्या जीवितल्या वा राम आणि रम्याह आमला अस
म्हणूनच !

या पत्रांतून काकोने मला कुरणावरच्या इतर बातम्यांचे लिहून घाटलल्या असत. कुरणावरची मूळतः जांभळी नसते, गोमास किंसे निघून येणाऱ्या निर्माण होत होत माझ्या घाटाने एका शिगम्याने नुकत्याच इथ्या तऱ्हेने दिल्या होत्या आणि मूळ माझा आनंदवर्ण कशा वरूनवर काढत होता हे मार हास मला न नुकता झाल्या पराश्रित्यानी त्याचा यत्न करत होते. यासाठी महामासपत्राची प्रमाणावधी आणि त्या घाटाम्या काका मला पत्रांतून कुरणावरचे नमः त्या इतर कुरणाकडून तरा माझ्या कानावर आल्यामुळे जे महान नसत काकाच्या आवाजल्या घाटगाचा निर्माणाची धातू मला झाल्या ती अशी इतराकडूनच ही घोडा काकाच्या खास घाटकाची असून त्याचा ती निवाण्याह प्रिय होता हा घाटा एकदा कसा काण जाण निर्वासितानी उभासलल्या लागुदा लागल्या कुरणात अडकला ती जमजमा मृदण्याची धडपड करी तसतसा तो

अधिकांशक गन्ध तर्पु येनतः त्वेन अग मासुदा इत्याद्यान् नैवेद्यान्
 यन्तु व त्वन् हाने न जगत्तन्माम् अग्नौ याता माया माम् न त्व
 मेव त्वागते यन्त्रमाया मासुदा नैवेद्यान् अग्नौ याता माया माम् न त्व
 नैवेद्यान् मायायां याता मायायां अग्नौ याता माया माम् न त्व
 म्हणजे मग आम्हाला त्या गोष्टीचा पत्ता लागावा. शेवटी तर मला
 वेगवेगळ्या व्यक्तींना काकावर फिर्याद दाखल्याच केली आहे. या मग मा
 याच्या काका याच्या आगता व फिरणे धुमधुम त्याचा तत्वा काका हाता
 म्हणून त्याचा काकावर फिर्याद केली जाता व हा माया हात
 चेम्बरलेनसमोरच चालवायचा होता !

[illegible]

जुन्या 'एक्सचेंज हाऊस'च्या पायऱ्यांवर मी जेव्हा जाऊन उभा राहिलो तेव्हा ममाराचा चाकू मला ओळखू दख्खान येईना. त्याचा स्वरूप बदलून होते. त्या चाकाच्या स्मरणान माझे मन घनता असलेल्या येऊन व्याकुल होते तो चाकू हाच काय, असा मला क्षणाभंगी पडला. पूर्वाची कटिहो आता नाहोये झाल होते. पुढी जय सत्यमेव जयते

[illegible]

तत्राग्निं परिगृह्णीतत्वा बद्ध्वा मत्स्यं मयिभक्तं तान्त्रिकं जर कृत्वा
 ज्ञाणवत्त्वा अमृतं नर ना काका जेव्हा काढलें पवित्र झाला तेव्हा
 काकाची उच्च धिष्ण्याद आग्नि यावत् भुजी पाहूनहा कृपाच्याच मनावर
 काहाही पांगणाम हा ना नर ना काका हा उच्च धिष्ण्य हा प्रयत्न लोक
 चलाचल्ला आपत अमृत, त्यांना मयिभक्ता आज काढीत आणिल्ला पाहूनहा
 कृपालाच काही वादल नाहा त्याच्या आगमनाबरोबर काहा ज्ञानी
 तच्छतन व उपहासान त्याच्याकड आजर्गता नजर टाकली व काहीजण
 उपहासाने मोडातल्या मोडात पडपडल ते मो पाहिल आग्नि जूना त्रसा
 बद्धलल्याची खंदकाक ज्ञाणाव अत्यंत तान्त्रिक माझ्या काळजाला दसून

गेली!

[illegible]

कायमचे गडप झाले होते !

काकोचा मयानव हत्यहः । ग मागुता । गी । यी । त । ता ।
ल्लूटा त्याला मयानव राधा हा सा भंग आपले कुणा तो राखतो नही
काका रामावन बसलो होता आणि आता पश्चिम दिशेकडचे वातावरण
निरूपदवी आल्यानंतर आणि ती बाजू वसतीला याय्य झाल्यानंतर हे
मियाभत लक्ष्मी हा शास्त्रा मानायला तयार नव्हत बारक्या बारक्या
कथनां परगुवाली वृद्धन त्याच्या भावती नाचावे, मुळावे नि सततान
साडावे तसे या क्षुद्र लांकाना काकाला वेढले होते ते त्याच्यावर पण
मारोत होत जमेत तसे व जमेल नवून त्याचे लचक ताडीत होते पण
काका खरून पराभूत आला हातो काय / मी त्याच्याकडे हट्टचे दृष्टिक्षाप
केला काकाचा पेट, त्याचा अहकार, त्याचा ताटपणा अजिबात मायळला

नरहता प्रमानां शिष्टाचारसु निहीतं निरुद्धं शायनं श्रमप्रवृत्त्या
व्यवहारव्यापारकं न कुरुते, यद्यत् तौ महत्प्रयत्नं यत् श्रमं सन्तानं
श्रमप्रवृत्त्या श्रमं न कुरुते यद्यत् श्रमं न कुरुते यद्यत् श्रमं न कुरुते
श्रमप्रवृत्त्या श्रमं न कुरुते यद्यत् श्रमं न कुरुते यद्यत् श्रमं न कुरुते

[illegible]

आपला हात धुवून घ्या. त्या हात धुवून गडद रंगाची फोफो पाहण्यास
 यांना शक्य होईल. त्यांना या फोफोच्या रंगाचा तपास करून घ्यावा. त्या
 आणखी होती ब्रॉकने जेव्हा मला पाहिले तेव्हा त्याने जिमीची हॅट
 नेव्हला. हा हॅट तो रंगीत निमण होता. त्याने त्याच्या हातात
 ती जेव्हा घेतल्या तेव्हा तो पाहण्यावर बसला. आणि त्याने ती हॅट घेतून
 जाण्यास पाहून निवृत्तीसताच्या गाडीवर बसले. त्याने त्याच्या हातात
 फोफोची पण आले. तो मी बघलो आणि जिमीचा हात घेतून त्याने निवृत्तीसतात
 पडली !

तथा गङ्गा मना आणमरुता अशा कल्पना आता गाडी ही कल्पनाच
आणमरुता एक फरा पूर्ण तुला हाता येता चिरमून आण मरुता मरुतला
ता गाडी माल्ट फोर्ममध्ये आता सापड करचितच तुला मरुतला पट्टागार
होती.

द सी ऑफ ग्रास • १४

१२

[illegible]

अथ ह मृतलं तत्रा मत्वा विदुषा आनन्द पातः । आनन्दः ।
शिक्षणार्थं विद्यार्थी गच्छेत् । वधा दत्तान्या आस्तन्तावर विश्रामः । यावत् ।
नार्हति । पणं त्याज्यत्वा मात्रं मत्वा वाटले को, दवाच्या घरा कोही न्याय
आहे । देव काही अगदाच ओपनला नाही । मत्वा आनन्द झाला त्याला
नमच वेंचण हात आमच्या मागात पावत्याच दुर्मिश्य झाला हात
वसाहतवाल्यांच्या बायका पाऊस पडावा म्हणून दवाला आटवाय
हात्या वसाहतवाले सकाच्या इकक्यातले पाणी उपमून नेत हा ।
अधिक जबाबदार वसाहतवाले आपापले सामान बांधून पांशमाला व
उत्तरकडे पुढे सरकत होते । जूनच्या चार तारखेला एक मास हा ।
त्यात त्याने अस म्हटलं होते की त्या प्रांताच्या इतिहासात हा हा सर्वोत्तम
मांडा दुष्काळ होता पण त्याचवेळी 'गुराखा' या महान वतमानपत्रात

मक पात्र प्रसिद्ध शोधन होते या अज्ञान पर गुरुमान अन्धकार पडला आहे
या गोष्टीचाच मृग दुःखार होता त्याच गोष्टीच्या अन्धकारातून
प्रसिद्ध परमायान नष्टता पडत आहे. याच गोष्टीतून अज्ञान
आपल्या विधानाच्या समर्थनार्थ त्या मागात गुरुमानाचा अन्धकार
त्याच गोष्टीतून दिला होता विमोहनाच्याच अन्धकारातून आपण गुरु
गुरुमृत गोष्टी होती, पण हे गोष्टीतून या अन्धकाराचा अन्धकाराचा
ओलावा घेऊन अगदी सरसरून, जोमाने वाढले होते.

[illegible]

मान मानव-कर्मजिन से कोणी व न मानव-कर्मजिन से कोणी
आत्मा से नहीं आता दुष्काल पद त्याग्य समझना चा भला श्रुतको
मानव अशा मुद्रा-य अमन्दते कृत्वा जगत् हास्य मय अमल अशा
माझी कल्पना होता गात्री स्थानात शिष्टता मा फलान्याय्य उत्तरता
कोका खत च आप मा जगा मरुत मला जग्याम म जग्याम म आत्मा
हीता त्याच्या मृद्वरु ने त्याच्या मनाकल्या विभागन मला याग त्यागता
काका-या चहयावर काळान खाल च आहत होत त्याच्या मिशा व
डोकीवरच केमही कण्ड हाक लागल होत पण त्याच डोळे मात्र
नेहमीमाखंडेच काळमाग होत आणि त्यातली धमई अशाप जशोन्या
तरां कायम होतो काका आणि मा कृष्णावरील आमच्या धर्म गला
म काळा अव्यत म्पाक अमलेले ते कृष्ण आत्मा कसे कण्डे आणि

भक्ष्यं दत्तं होतं भज्यं साक्षात् नित्यं तागानां कृपणं दत्तं येन
 होतां यस्मात्तत्कालेना गभक्ष्यं काला सापदा रिक्तम्या पदल्ल्या
 होत्या कोही तामळ नागल्या हा या अर्णि मध्येच परगुद्या मुक्तल्ल्या
 वा मुक्त चालल्ल्या फलदातावसन परगुद्या पक्ष्यान् कृजन कानी यर्त,
 ते या मया उद्ध्वस्ततन्ना जण उपहाम कर्णत आहम वाटे ।

आम्ही घरां जाऊन पाहाऊनल्यावर मध्याकाळ उलटून गेली होती आणि सर्वत्र काढाखू पसरला होता. मावगच्या व इतर वृक्षांच्या गर्द मावल्यात लपलपत आमचे ते मार्ताच्या विटानी बाधलेले घर एखाद्या जुनाट, पडक्या, विस्मृत किल्ल्यासारखे वाटत होते. मारा बेथ हल्ली एका कॉलेजच्या म्युलमध्ये शिकत होता. मला कळवून आणी गेली होती.

धर्मा गन्त्यान्ध्र आम्हा दास जेन्ना जेन्ना मरुहा स्वनाशो बसला
तन्हा घगत पल्लवना परक मला फार सौजन्य ज्ञापावला जेन्नावा
पूर्वाप्रमाणे पाहाम्बच्छ कपला अशरल्लना नव्हता किवा त्यावर मणवत्याहो
लाजेन जेवन्त्या तेही या परक कला वा लागवला एक पित्राळी दिवा
भूय म्हाजत मरु पितृव्यमर प्रकाशने या वा जे जेत हा वा जेवणां वा
मो तन्हा दिवाणगान्यात आता तन्हा नय कृपाणा भावना भावना भावना
त्यान् जेवन्त्या त्यांनी इतर सर्व मर साम अस्मान्यस्त परमल्लना मला
दिसला पियाभाच्या एकव्रीह्या चरचकात, तुक्तुकांत पृष्ठभागावर
आता मगळीकडे मुलाच्या हाताने छाप व त्यांच्या पायातल्या बुटाच्या
खुणा उमटल्या होत्या.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मी जागा झाला तो मुताच्या आगडा ओरडाने व दगामस्ताने मुले फाच बेशियत अन् बेफाट झालेली दिसली. जग वेढ्याने ती आपापल्या छोट्या तडांवर बसून फिरायला गेली ती सुद्धा केवळ्या वेगाने दौडत गेली । मागे घग्घ 'जणू बेफाट, बेशियत आणि आडदाड बनले होते एकेकाळी या घगत साम्य, मुमंस्कृत आणि कोमल वृत्तांच्या गर्हणांचा वावर होता त आता कणाला सागूनसुद्धा खरे

वाटले नसते. माझे मन अगदी खिन्न होऊन गेले.

"ल्यूटा ज्यून गेली आहे आणि एक काका वाळूला तर चांदीच्या काणाला तिची आठवणमुद्धा गहिलेली दिमत नाही ' मी स्वतःचाच म्हणालो.

पण माझी ती ममजुत खुरी नव्हती. दुपारचे जेवण सरकल्यानंतर मी आमच्या कुण्याच्या ज्या भागात अद्याप निर्वासितांचा शिक्काच झालेला नव्हता त्या भागातल्या टाकल्यावर न जेवता हिडून आलो आणि नंतर गावात असलेल्या काही जुन्या परिचितांकडे जव्हा मी नक्कर टाकली तव्हा कर्नल ब्यूटनचा देखणी पत्नी ल्यूटी हिचा लोकांना अद्याप मुळांच विसर पडलेला नाही हे माझ्या प्रत्ययाला आले.

मध्या ल्यूटी कुठे आहे हे आपणाला निश्चित ठाऊक आहे अशी बऱ्याच लोकांची समजूत होती. बॉब किंगमनची तरुण पत्नी म्हण की ल्यू आणि ममममाला एतत्यावर जागणाल्या एतत्याच्या ल्यूटा ब्यूटनला आपण स्वतः लोकांना पाहिले होते. तिच्या चेहर्यावर असा हा पुतूटनचान कावळा व दर्शना दिमत होता. वार ८८ मध्य नहमा प्रगाया एका श्रामत गाडावानान पत्त्याच्या खुळ्यात ल्यूटी त्याची पार्श्व अमलाना एक चागल बक्षाम जिकले होते. तव्हापासून त्याला ल्यूटावषयी विशेष आपत्तकी वाटत असे. त्याला म्हणे ल्यूटा एकदा एका नृत्यगृहात दिमली होती. तिच्या अगावर काव्हा रशमा सगा होता आणि तिने गळ्यात व हातात चमचमणार रत्नालंकार घातले होते. ल्यूटाची केशभूषा व रंगवलेला चेहरा त्याला एखाद्या नृत्यागनसारखा भटक व कृत्रिम वाटला होता व त्यामुळे ही स्त्री ल्यूटी नसावी अमहा त्याच्या मनात येऊन गेले होते. पण त्या स्त्रीचे हातवारे आणि उर्मेजित होऊन जलद बोलण्याची पद्धती ही इतकी हुबेहुब ल्यूटीसारखी होती की, त्यामुळे ती ल्यूटीच असली पाहिजे याविषयी त्याच्या मनात संशयाला जागा उरली नव्हती. मॅक कॅण्डल्स हा गृहस्थ एकदा काही कामासाठी वॉशिंग्टनला

गला होता व तेथे एका उधका गावान एका पाणिन अँब्रमंडर शजारी बसलेला एक सुंदर स्त्री त्याने पाहिली हाता तिचा चेहरा त्याला ओळखाचा वाटल्यामुळे त्याने तिजकडे जगम न्याहाळून बघितले होते. त्याबरोबर त्या स्त्रीने लाजेने लाल होऊन मान बाजूला वळविली होती आणि मग ही स्त्री म्हणजे ल्यूटा ज्यूटन हाती हे त्याच्या ध्यानी आले होते !

मायरा लंदरबुटची अशी कल्पना होती की, ल्यूटी एकांना हे जग सोडून गेली असली पाहिजे. पण या वेगवेगळ्या मतांपेक्षा आणि तर्कांपेक्षा मला रेल्वे सुपरिंटेंडंट ब्रॅन्फोर्ड यांनी मागितलेली गाष्ट सर्वात अधिक विश्वसनीय वाटत होती. मायरा याच्याला एका नादाच्या खाणीच्या तळाशी दरवर्षी जे सुपरींटेंडंट मिन्डर बाल मायरा लंदरबुट यांना ब्रॅन्फोर्ड एवढी हजेर गहिले होते. त्या नृत्यागन्या सगाचा माया मुक्त आपलेलेला होता. नृत्यगम घासन गळगळीत व सगळी आणि त्याजून पागा आत निवळणार नाही अशा जात कल्पनेने जलद सर येता. ती जलद शी बाल त्या वेळा नृत्याची कार्यक्रम घेऊन गेला. त्या ॥ अन्ना जलद सर कड्यावरून एक दुगड कोराळून स्त्री ना पत्नी आणि त्याने ॥ इतक्या लहान-मोठ्या धाड्यांचा बराच वेळ बसविले होते गहिली. त्यावेळी नाचात सामील झालेले सर्व स्त्री-पुरुष घावरून दूर पळाले. फक्त एक स्त्री माय आपल्या जादादागबरोबर शानपण, निधोस्तपण तशीच नृत्य करीत गहिली व ती न घाबरल्यामुळे तिच्या जादादागलाहा तथून पळ काहण अशक्य झाले. एकीकडे धाड कोमळत होते व दुसरीकडे जणू काहीच झाले नाही अशा थाटात ती स्त्री बालत होती, हसत होती, थट्टासंस्कारी करीत होती. तिची ती निर्भय वृत्ती पाहून इतर स्त्री पुरुषांनाही आपल्या भिन्नपणाची लाज वाटली व हळूहळू सारंजण पुन्हा नाचात सामील झाले. ही स्त्री सुपरिंटेंडंट बेडफोर्डना ल्यूटीसारखाच दिमली होती व मलाही ती ल्यूटीच असली पाहिजे असे खात्रीने वाटत होते. कारण हे

माग वर्णाने केवळ लहानांचे हणू त्या वेळीच ह्या अशा निषेधाच्या
अशा माहस्याच्या निषेधातही इतर खेळत गहपास निघूनत वता एक
निव्या बाबतीतच मध्याय वाटत होता । वेळफळच्या मोठेपणा वी कथा
एकताना माझ मने लहानाच्या महत्वासात येई तसेच पुन्हा एकदा
भावनेने उचंबळून आले.

एण नंतर मला आठवते आले की लहानाच्या अंतर्गत आणखीही
एक बाबतीला त्याच्या पसंतीतही होती पाहिल्याही हो गाष्ट माझ्या
नीटशी ध्यानात आली नव्हती मर्यादातही मी पाहिले ते एवढेच की,
ज्या ज्या वेळी आता ब्राँकला बराबर घेऊन मी मागे लव गावी येई
त्या त्या वेळी लोक त्याचे फार कातुक करीत ब्राँकला कुणी काही
विचारले तर ती माझी चवता उतर देई त्याच्या त्या उतराचे लोकाना
हमू येई व तशा उतर त्याने आणखी हातात म्हाणून ते त्याला नाना
वेळी पण विचारले भयाना त्याचे फार वाट करीत त्याला जवळ
पकून आला त्या वेळी त्याने त्याला म्हणून त्याला
करून आला तो त्याच्याच वाटातून येत नसे भयाना
ब्राँकला गावातल्या कही दुर्गाविक त्यानेच नवला करून घेत
कारण ती नवला करणायतही माझा पटाईत होता एका कडे ब्राँकच्या
नवला चालू झाल्या म्हणजे दुसरेकडे माणसे भुरग्या कडे अर्थपूर्ण
कटाक्ष दाखोत आणि विशिष्ट अर्थाने माना हलवान खुर म्हणजे
पावत्यावरूनच त्याच्या मनातली माग मला उमगावयाला होती हाता
एण दाखवताना अभ्यास करीत असलो तर काही बाबतीतले माझे ज्ञान
अद्याप फार मर्यादित होते त्यामुळे लोकांच्या त्या अर्थपूर्ण कटाक्षाचे
किंवा त्यांच्या त्या माना डोलावण्याचे रहस्य मला उमगलेच नाही

त्या मायाच्या मला अन्वय लागला ती फार पुढे आगस्ट महिना
होता माग बेश आपल्या कॉन्वेन्ट स्कूलमधून सकाळच्या गाडीने सॉल्ट
पार्कला येणार होता आणि आम्ही सर्वजण तिला उतरवून घेण्यासाठी

सॉल्ट फोर्क येथे आलो होतो.

आम्हा आलो त्यावेळी गावातली चाक निवर्तमानाच्या गाड्यानी
महामागधुच गाड्यावरून होता ती त्या पेटल्या दृष्ट्याच्या निघान
बाहेर तर त्याच्यावर कडाचे परिणाम झालेला दिसेल नव्हता माझ्या
काकाचे एक मित्र डी गेड वानी मला आपला एक माना व्यवसायबधू
चा नात्याने 'कॉन्टॅक्ट पॉलिफ्लट' मधून मध्ये भयानाचे आमरण दिले
होते तेथे मी गेला तेव्हा त्याला टेबलाशी अनेक वसाहतावाले मद्यपान
करीत बसलेले मला दिसले माझ्या काकाप्रमाणे गुर पाळणाऱ्या
कृष्णमातकाचा एक लहानसा घोढाका इतरगायाने जरा अलग होऊन
बाजूला उभा राहिला होता मी त्याच्यातल्या अनेकांशी हस्तान्दालन
करून त्याच्याशी बोलत असता डी गेड माझा पताक्षा करीत गंभीर
मुद्रेने जवळ थांबला होता माझ्या तीव्र मद्यपानातून आणून असले
तरी यावेळी त्याचे मन मद्यपानातून तसे निघून आले त्याने
त मी आठवत आला होता तो एवढेच जवळचे लोकांचेच होते की
माझ्या लहानपणा मला वाट त्याच्या शमगावरच्या निघाना मद्यपान
पसण्यामधून रक्ताच्यापातला दुसरेच बाबतीत असली बहिर्जा

आम्हा जेव्हा गेल्या तेव्हा मागरी ती त्याने जरा जवळ आली त्या
सध्या दारातून येणारी हातुनराने दुकान मला येता दिसत
होत या दुकानाच्या पोर्तल्या पायऱ्यावर जिमा वे ब्राँक हा मागरी
नहमाप्रमाणे कशावरून तर एकमकाशी भाडत होता आणि लहान
मनाच्या बाबतीत नहमा घटते त्याप्रमाणे आतामुद्धा भावती उभी असलेली
माणस माझ्या खुबान त्याने अधिक विश्वासून देत होती त्याचे भाटणे
जास्त पेटवात होता ती दावही मल एकमकायसार उभा होती जिमा
सावळा कुश असून आपल्या बापांनी ती हुबहुच पतिमा दिमत होता
ब्राँक त्याच्या नाकावर तीया दण्याच्या आविर्भावाने मूढ वळवून आणतो
पवित्र्यात उभा होता त्याच्या टोपी डाक्यावरून माग मरकली आणि

हनुवटोग्वालेच्या नामदेवाच्या पड्यामळे ती पाहोवर लावकळत राहिली होती त्याचे पिंपर चमकदार कस रत्नात मोन्यासारखे चमचमत होते आणि मग ती घटना घडली. मजजवळ उभा असलेला एक वसाहतवाला दाराकडे सरकत म्हणाला,

“मला वाटतं, चेम्बरलेनचं पोरगंच जिंकणार शेवटी !”

त्याचे ते शब्द माझ्या कानावर पडले मात्र, एका क्षणात त्या शब्दाच्या भयानक अर्थाचा माझ्या मंदित स्फोट झाला। ल्युटीची देखणी, सडपातळ, नाजूक मूर्ती माझ्यासमोर उभा असल्याचा मला भास झाला व हे शब्द हमत-हमत बोलण्याचा तो माणूस तिच्या नांवावर पचकन थुकल्यासारखे मला वाटले। माझ्या मानताला उभे असताने कुणाचे सालक स्तम्भित झाले होते। मी सर्वविरून एकवार नजर फिरवली आणि मुक्ततेने गद्यत वर्णव्यासे एकदम भडकावे तसा एक विलक्षण तीव्र आणि उत्कट सताप माझ्या शरीराच्या कोणाकणाले पेटून उठला। मी डाक्टरांना पेशान शिक्षण घेणारा एक विद्यार्थी होतो आणि लवकरच माझ्या जीवाचा उपचार माणसाने पाणे दारुनिष्ठयाकडे मी करणार होतो। शिक्षणाने ज्ञानाने प्रत्येकाने निःस्वार्थपणे जो पातळ स्वच्छ माझ्या व्यांतल्यावर चढवेल तो तो एका क्षणात केन्नासमोर फेडून घेत आणि दुष्टावर भये आयुध घालण्याचा आदेश देत राहतो व्युत्पन्न घणघणाने रक्त माझ्या नसातमात पुन्हा उमळ्यासारू लागले। मा लग्न तेथून बाहेर पडलो आणि महालयात येणाऱ्या गिःहाइकांचे पिस्तूल नि गयफला जेथे टक्कल्या गाल त्या जागेकडे जोर लागलो। गिःहाइकांना दोमळे पळे मरून ठेवणारा नोहर खाल पडला क्षण जाण। कुणाचे मानक असल्या गिःहाइकांनी घाईघाटेन माझ्या लावतून बाजूला सरकली। मा कक्षा एक पिस्तूल हातात उचलून घेतले नि कक्षा त्याचा चाप ओढला हे देखील माझ्या ध्यानात आले नाही। मला कळले तें पर्यंतच की, पेनवळी माठी नपटाई करून डॉ. गॅड याना माझ्या हाताला एक अटका दिला त्यामुळे

पिस्तुलाचा नेम चकला पिस्तुलाची गोळी जाता जाता वग छताला लटकवलेल्या पितळच्या दिव्याला चाटून गेली आणि त्यात भरलेले तेल खालच्या टबलावर टिबकू लागले त्या क्षणा मला डॉ गंडचाही टक्का मत्तप आला की, त्याच्यावर मुद्दा गाठो आडून त्यांना मागव अशी अनावर ऊर्मी माझ्या मनात उठली !

पिम्तुलाचा 'मो' अग्ना आवाज ऐकू यावगाबगर शौकात जमलेली माणसे मधालयाच्या दागशां गर्दी करून आत डोकावून पाहू लागली पण दुसऱ्याच क्षणा ती गर्दी हाताने बाजूला सांगत साआ काका दागशां यऊन उभा राहिल्या नाकपुड्या हलवून तो पिम्तुलाच्या नळ्यातून निघणाऱ्या धुमन्ना वाम घेऊ लागला आण त्याच काळोभोर मदक डाळे मधालयातील सर्व माणसावरून फिरले. 'मी' एका बाजूला उभा राहिलो होता ज्याचा नेम नुकताच चुकला होता ते महाबारी पिम्तुल अजूनही माझ्या हातात होते.

हा काय प्रकार आहे ताल ?" मजवर नजर गेवून कटोरा स्वगत काकाने मला प्रश्न केला.

मला काश्मिरच्या नजरेला नजरा भिडवण्याचे ध्येय हार्टना ओठ घड
मि न आशा मान खुला घालून मो गत्य उभा राहिला काही फल
तयार न शब्द अस्वस्थत रव्या ती अन्त्यावधी मला कव्ही नरा क्षी
वाटला !

मा उत्तर देत नाहीस पाहून काही तेथ असलेल्या कुणमालकापेकी एकाकडे वळला आणि त्यान त्याला विचारले, “काय झाल नाई ? इथं आता कुणी काही बोललं काय ?”

नाल्लच्या विद्या यांना गावठून वाहीन शब्द फुटला त्यान आपली मान काणत्या अशीन हाण आपो हलविनी, पण पक्काना त्याच्या कपान्नावरून घामाचे टपाय शब्द टिपकत होते । काको क्षणभर त्याच्याकड टक लावून बघत राहिला आणि मग त्याच्या चेहऱ्यावर एक विचित्र

भाव पमरला मग त्यान त्याला इतर लोकान्या नजरच्या अनुगधान आपली दृष्टी फिरवली तका जिमा ये बांक याच्याकडे त्याच लक्ष गले तो दाव्या मले आता मद्यालयात आला हाता आणि आसच्यापसन काही अलगावर उभा होता गाकाच काळभर मस अन दुसऱ्याच फिक पिगत चकचकीत त्यामुळे ती दास शेजारी उभा गहिर्यानंतर त्याच्या मनासतला फरक विरोधाने अधिकच नजरेत भरत होता !

[illegible]

મનાત ડોકાવૂન ગેલા.

त्या दान्ता मृत्पाकदः कृत्वा वेल्ल निरग्नतु पाहिल्यानंतर काकाने
आमच्याकडे तातूंत पडलेले लवचके -सिंगर विंगडान दाखविले मयकर
उग्र, क्रूर भाव पसरला होता.

अन्तर्गत कृष्णान्न खाता घाणारुद्ध बालक वरुण अरुण तब त्यागेने ते
अनाथ, माड्यांमधून येऊन बालायाचं धानस कंगवत असलेल्या कृष्णाची
छात्रा तब या पृथ्वी अन्न बाला काय बालायाचं न त्यान मयांत नजर
फिरवून त्यांना आव्हान दिले.

कृष्णाच्याही ताटून अवकाश देण्यांत निघातं नाहीं. सर्वत्र मरणां
ज्ञातता पसरली होती. त्यामध्ये दिष्टातून टिबकण्याच्या तळाच्या शेजाराचा
आणि बाहेर उभ्या असलेल्या पक्षी पाडावान मान हलवली तेव्हा त्याच्या
ताडातल्या लंगामाच्या लांबट्या माथळ्याची आवडीत कवढा तरी प्रचंड
वाटला. कोणी काही घालत नाहीत पाहून काकांच्या चेतऱ्यावर तुच्छतेने
हस उभारले. त्याने मरणाचा मान हलवून भला तयून निघण्याचा खुण
झुनी मृत आभाऱ्या उग्रावावर पडला होता. त्याच्यापाठोपाठ मी व
माझ्या पालक व १२ ब्रम्ह ब्रम्हा मुखे तथा तं पुन जाय गाय निघाली.

मनुष्य न रागिनी ध्यातव्यं मयि च हृत् न मम हृत् न्यायः शान्तः । हृत् न
बधत होती !

त्यानंतर पुढेही काही वर्षे एका फुल मर्जनाच्या हवाखाली अयिस्तर म्हणून काम करण्यात मी घालवली या काळात ब्रॉकसंबंधी मा विचार केला नाही असा एकही दिवस कधी गेला नसला ब्रॉकसंबंधीच्या माझ्या ज्या ज्या आठवणी होत्या त्या माझ्या आलटून पालटून माझ्या मनात उचलवून येत होत्या ब्रॉक कधी कधी धर्मगुरूच सोंग घेई आणि कुणावर चरणांच्या गुंगना उच आवाजात तो स्तार म्हणून दाखवा तर कधी त्याच्यापुढे तो प्रार्थनासाठी गाई कधी कधी निर्वामितान्या मुलांमध्ये मिमळत त्याचा नायक म्हणून तो त्याच्यावर मना गाजवी एकदा तर त्यान एका कुऱ्याच्या पिलांना बंदखोर म्हणून गटाजवळच्या खावावर भोंट भोंट फासावर नव्हते होते । आपल्या कुणावर निर्वामित नायक पुरेन वसता इस्ते गाहिले तेव्हा त्याच्या मुलांना ब्रॉक आपल्यावर गवर मीर मला घेऊन ये आणि त्याच जिगीर । इ. मावत अस तो आवडत आवडत येत । इ. धाडी ब्रॉक शीर माट्या या गेव्हा । आपल्या अमुन शड करण हा त्याचा आवडता मुलू होऊन वसला घाटावर वसण्यात तेच पियांना वाजवणेहा त्याला प्रिय होते त्याच्या पियांनावर त्यांना गागपान बोट चपलतने नालते असत पण ताचे नाजूक मागणी मरणा । इ. पियांनाला नाप दावण्यातही तबलांच कुणाल हा । इ. गण ब्रॉक नेमया । इ. । इ. गण ब्रॉक गणराच्या शिकार्या दुऱ्यावर पियूनल राखून फसत पावलाच्या अ मरणा न त्याला वगवर त्रिपण हा ब्रॉकच्या हातचा मळ हा । घाटावर वसण्याचा पियूनलान नेमवाजी करण्याची पियांना वाजवण्याची अत्यंत आवड असलेला हा मुलगा आपल्या आर्तकाच बालका अन् लाभया होता त्याच्या महवासात

आलेला कोणीही माणूस त्याच्या वागण्याबोलेण्यातून आकर्षकतेने मोहून गेल्यागेल्या राहता नसे ब्रॉकच्या स्वभावान हा गाढवा जसा हाता त्याप्रमाणेच त्याच्या तिकाणी विलक्षण धृतेपणाही होता हा त्याचा धृतेपणा जेज्जे चमखलतला माजसाच होता अदून घराण्यात पिढ्यान् पिढ्या नादत आलेला धादसीपणा व शौर्य हे गुण त्याने उचलले होते आपल्या आर्तची विलक्षण माहकता आणि वृत्तीने आर्तार्थ ही त्याच्यामध्ये उतरले होते यामुळे ब्रॉकचे व्यक्तिमत्त्व हे एक भाट आकर्षक रसायन झाले होते जितका गाड तितकाच निखट, जितका लाघवी तितकाच तबाड असा हा माट्या विलक्षण मुलगा होता मी त्याच्यासंबंधी जो जो विचार करा तो तो त्याच्या वाळपणातले अनेक प्रसंग मला आठवत त्याच्या स्वभावाच वगवगळ पत् त्यातून चमकताना मला दिसत आणि त्याचे पिसामागळे पिंग मरुतून केस पळसागळे माझ्या मनात खाल कुठेतरी भुरभुरत असत.

त्यानंतर एकदा काकाने मला तार करून सॉल्ट लेक गावी नालडान गेलातून घेतले दो गड हे मुल्युपाखर पत्तल । इ. एकस्नेज हाकमपणून त्याच्या खोलातून त्याचा मुस्काय होता । इ. मी मा दारुगच्या वरगुन्ना दिवसात याचा पत्तल नेर पत्तल । इ. । इ. गावत गावत दुकराची उणाव जाणवत असा त्यापुढे माया । इ. । इ. मा येथेच करावी अशी काकाची सूचना होती.

सॉल्ट लेकला जाऊन पोहोचल्यानंतर मी जेव्हा गड गावावरून तडक, एकस्नेज हाकम'वर गेलो तेव्हा डॉ गॅड बेशुद्धावस्थेतच होते मला करता पत्तल त उपचार इगवयाम मी म'सच विनव लावला नाही पण गॅड आला अगदी अस्वरुच्या अवस्थेत गले असल्यामुळे त्या उपचाराचा फारसा उपयोग होण्याजोगा नव्हता त्याचे मरपान श्वाला हल्ली याबल होते मला किंवा काकाला आळगुण्यातवाही जाणाव त्याच्या तिकाणी गहिले नव्हता मी डॉ गडच्या खोलात आला तेव्हा

क्रांती नेत्रच एक खूनीवार धूम्रपान करण मृकपणो वसुंत गहिना हाता
 हा गहिना शक्ती निर कर हाता तन्काच दिवस मला आतकल त्यावट्टा
 हे दोघ मित्र अन्ना हा जवळ खूनीय हात न मस न मस पश्मकणा
 अविश्वरहा न खोवता नुसतच धूम्रपान करण महात हा हा नि शब्द
 जवळ्याकही त्याना फार हवाशां वाट आता का काळ्या नशा अवयजन
 असलेला पाहून मला आतल्या आत कसेसेच वाटले.

ती गडनी शुद्धा करणासाठी एक मॅक्सिकन स्त्री दत्तलेली होती. मला पाहताच आपल्या भाषेत ती मला म्हणाली, "दोस्तगचे विद्याभाता या समाजले गर्हायच नाहीत मला त्यांना दिसायचं जगणं बंध लागले आहेत."

[illegible]

त्याच्या काना पडला आणि या मावसच्या त्याच्यान किंचित आनंद
 झाल्याप्रमाणे मना वाटली परंतु ती खाल १०॥ १॥ निघत माणसाने
 हाती दिवा घेऊन यतारवे अन् त्या दिवाच्या १०॥ १॥ १॥ यतारुच्या
 माझाने विहिगेतील काढाखान त्यान काही प्रश्ने १०॥ १॥ पथन
 करावा त्याप्रमाणे दांडगसच्या डोळ्यांतली ती आणिची १०॥ १॥
 धुंडाली होती !

[illegible]

अडखळत त्यांनी मला प्रश्न केला.

सिगारेटचे झुरके मात्र एकदम थांबले.

“मी तर तिला पाहिलेलं नाही डॉक्टर !” मी हळूच फुटफुटलो. माझ ते शब्द कानी पडताच वाऱ्यात मगमगीत विचन ! ! ! डॉक्टरांच्या डाक्टरात उमटलेलं चैतन्य नाहीस आलं आणि त्यांना फक्त विज्ञानावर अग्न टाकले त्यांचं लाबलचक्र फिकट हात भ्रमावरच्या प्राप्तरूपावर सगळं हाऊन विमावले पण माझी आत्मा नंतरही किता तर्क वेळ धडधडत होती आज किन्त्यक वर्षांना त्यांच्याच नाव प्रत्यक्ष मृणा उच्चारलेले मी व काकांनी प्रथमच ऐकले होते !

आणखी दान आटवण्याची ही गंड यांचे निधन झाले ही हीनता पगण्यातोल हिगव्यागाय समुद्धांत त्याचे बाल्य गेले होते आणि अर्द्धा त्यांना आमच्या भागातल्या एकाकी आणि रूक्ष भूभागात दफनभूमात अंतिम निगिन्द्रमाती ठेविले माझे मन त्या विचागनच पुन्हा पुन्हा

विचल हात हात पण हा गडच्या दफनामाती समजवण्यात आला. जे नात्र जमले हात त्यापकी किती जणांच्या मनात हा विचार आला असले. कृपास या क्रक. त्यापकी बहूतक मायाच्या नजरा चालून पुन्हा पुन्हा श्रावककडे वळत होत्या. तो आता माझ्यापक्षाहा अधिक उंच झाला होता आणि त्याचे पिसामारखे मऊ पिण्ट कम वायावर भुरभुरत होते. आमच्या पर्लाकडे जेज्ज नम्रालन येता होता त्याची मदपातळ श्राकती आता जग लहू दिसत होता. आंधकाराचा आणि वेपवाचा कातो त्याच्या मर्वागावर तळपत होती. मुखवस्तूपणाचे तेज त्याच्या हालचालीत प्रकट होते. त्यान आपल्या भगात लाव काळा कोट घातला होता आणि आपली टोपी त्यान हातात काढून घेतली होती. त्याचही केस पिण्ट हात पण आता वयामानानुसार कामशिलावर ते रुपेरी करड होऊ लागले होते. त्यापि कलावावरून श्राकान मागे वळण्याचा त्याचा नेकच असण्याचा नजारा या ता चला पळवत अस. मर्यादित गटप्राज श्राक व जवळचे दुसरीकडे जाते नम्रालन या उमेयवता शजराणाजरी पाहून लाकाचे दोळ तिरड फिरत फिरत का वळत होते व त्याच्या मनात झणता विचार येत होता हे न रुळण्याइतकी मी निर्बुद्ध नव्हतो.

त्यांतूनच्या काळानल्या काका व ब्रॉक यांच्यासंबंधीच्या माझ्या ज्या आठवणी आता या माया आवातापार्श्व आणि कार्वाणिक श्रीमठ याच्या वामान मागुनल्या आहेत. हा गडच्या जा दवाखाना होता त्या जागीच मी माझाही दवाखाना उघडला. पाहत्या गगन गाविलेली उघडी कपाटे तेथे भितीशी आळान लावून ठेवले होते व त्याच्या कप्यामधून औषधाच्या बगण्या आणि बाटल्या व्यवस्थितपणे ठेवलेल्या होत्या. छताला एक हिरव्या काचेची दिवा लटकत होता. एका भितोशी आपणेशनचे ठेवले होते. त्याची पाद चामक्यान मढवलेली होती व त्यावर माझी शस्त्रक्रियची उपकरणे नेहमी अस्ताव्यस्त पडलेली असत.

एका कोपऱ्यात गडाचा मागाडा काठजापुर्वेक उभा करून ठेवला होता. मला समजावयाम लागले तेजापसूंग डॉ गडच्या ऑफिसात हा मागाडा मी सतत पाहान आलो होतो.

माल्ट फोर्क गावी येऊन मी तेथे स्थायिक झाल्यावर एक वर्षहा लोटले नमले. तो श्राकने तेथे मिळवलेली अफाट प्रमदो माझ्या ध्यानात येऊन चुकली. माल्ट फोर्क येथील 'व्हाइट एलिफंट' मन्तून मध्य आपल्या गावातल्या म्यामद्ध जुगार इन्ड्रम कार्टर याचे एक माद यावन तलचिच भिंतीवर टांगलेले होते. श्राकने जणू दुसरा इन्ड्रम कार्टर होण्याचा चंग बांधला होता. जुगार खुळण्यात तो मोठा पराईत झाला होता. त्याचा उंच मदपातळ वाया पिण कम, देखाण रूप अा वागण्या-वाल्ण्यातले आर्जव यामुळे नम्रगुजान जमणा या श्रियांना या याना नी मपादन कला होती. पत खुळण पिण्याचा वाजवण कल पर त्याचा होतमडी होताच आणि हल्ली वसाहतवाल्यापकी एकाची वाया वरवर घेऊन जाण्या लाल चोराच्या जगातून तो गळून यावान वरकर भारताजहा अन्कटा दिसे. वसाहतवाल्यांच्या मनातले भय दण्याबद्दल जशा त्याचा कुराती होती त्याप्रमाणे मिराने ये येन जाला बदकाना दाणे घालान असता घोटवावरून भरधाव जाणा या श्राकने त्याला गमत म्हणून पिस्तुलाने टिपून तिच्या शिच्याही खाल्ल्या होत्या.

आणि याच ब्रॉकच्या कुनात माविकपणाचीही एक मूक्ष लक्ष्य होती. आपल्या आटची मत्राण मायरा नंदरवूड हिचा तो नमान चर्चला घेऊन जात असे. पण चर्चला नियमाने जाणाम होच ब्रॉक टोपी बेफिकीरपणे डोक्यावरून मागे सरकली आहे, केस पिज्जारले आहे, दोळ्यात चमक निर्माण झाली आहे अशा थाटात 'व्हाईट एलिफंट' किवा 'डच चार्लोज' या जुगारच्या अड्ड्यावर बेहोषपण जुगारही खुळताना दिसत असे आणि अशा वेळा शंभर शंभर, दोनदोनशे डॉलर हरला तरी त्याला फिकीर वाटत नसे. हे पैसे जुगार अड्ड्यावरील कारकुनाने स्वतः

एकदंरत ब्राह्मण क्रान्तिमान्न द्व मन्वा एवम्वा गृह ग्रहयमय
कोट्यामाग्वच वात्त हात आणा ह शब्द मादवण्याचा मा जो जो
प्रयत्न करी तो ताचे अधिक रक्ततागतान असल्याच माझ्याम प्रत्यक्षाल
येई पण ब्राह्म जरी मन्वा एवम्वा कोट्यामाग्वच वात्तला तरी तो आवडत
असे याचे कारण त्यांचा आईही मन्वा फार आवडत असे कोवळ्या
महात्माश्रम दयात ल्युटीला मो प्रथम पाहिले होते स्वात्वाचे जे अनिवार
आकर्षण अमत त निच्या बाबतांतून मन्वा प्रथम स्पष्टपणे जाणवले
होत कोवळ्या उष्ण मन्वाला पाह व नाश्चयसंपन्न संबिंदल जो
आश्चर्यक आणी ते त त मन्वा पुढील सत वात्त आली
ता ता
... ..
... ..
अनादर राटला नाही ल्युटित्तनेह माझ मन एत न चार सर्वसामान्य
माणगाभागू तिच्याद्वयर्था विचार कणव्याचा पोटा द्वान माझ्याव
आणली ती एका वसंतऋतूत.

त्यानंही कृष्णावगल एक निर्वीमित स्त्रोने आनमहत्या कृष्णाचा
प्रयत्न कला हाता तो त्यानून कलांनगा वाचला एण तिया प्रकृती
अत्यंत खालावली हाता तशात तिला एक लहान मूलही होत अशा
वेळी डॉक्टरने तिच्यापासून पन्नास मेलान्या अतगवर गहावे ही गोष्ट
मला बरी वाटली नाही मी कृष्णावरच मुक्काम टाकला नंतर तो मी
बरी झाली ते प्रकरण आटापले एण ह माग होईता मी विलक्षण थकून
गेलो होतो मी डॉक्टर आह हे मला विमरून जावम वाटले मी पुन्हा
कृष्णावर वाटणाम जणू एक लहान मुलगा झालो कृष्णावगल आमच्या

मी घगकडे येत हातो त्यावेळी काळोख पडला होता आणि अनेक वर्षांपूर्वी झगमगत असत तशाच आताही घगगा दह-वग शब्दक्या आतल्या उजेडाने झगमगत होत्या मी घगकड चालला आहे या कल्पनेने माझे मन एकदम आनंदाने भरून गले आणि दग्धाजा अगगा बाहेरच्या मोठ्या दिवाणखान्यात मी जेव्हा प्रवेश केला तेव्हा तर मध्यतरा इतकी वर्षे उलटून गेली आहेत हेच मुळी मला खरे वाटला मी अद्यापही एक कोवळा पोरमवदा तरुण आहे असेच मला वाटू लागले आणि या घगत अद्यापही गृहिणीचा वंश होत असावा असा मला भास झाला पण लवकरच त्या भासाने कारण मला उमगले. जेवणाघगन्या दागतून साग बेथ थावत बाहेर आली आणि हसत हसत तिने माझे स्वागत केले ती आता आपल्या आर्द्रहृत्का रंग झाली होती पणही शत्रु सग व कमरंभावली बाधलली लावभट्टा त्याचा आपली पद यापुढे तिचे कावळी सौंदर्य आधक्या खुलून दिग्ग होत तिने आपले शाळी शिक्षण पुंर केल होत व आता या घगन या न गहलीनी होती

आज मारा बंथने जेवणाचे टेबल मांडल. टेबलावर दुधासारखे स्वच्छ पांढरे 'दमास्क' कापड अंथले होते. त्यावर पाहण्या शुभ्र मेणबत्त्या माटून ठेवल्या होत्या. बत्त्याच्या उज्ज्वल जेवणाची जड चादांची भाडी लखलखत होती आणि टेबलाच्या मध्यभागी पृष्पपत्रांत भरून ठेवलेल्या 'बी बाम'च्या फुलांचा मुगंध सर्वत्र दमवळत होता. त्या सगळ्या देखाव्याचा माझ्या मनावर काही विचित्र परिणाम झाला. पूर्वीचे दिवस अद्याप गेलेलेच नाहीत असे मला वाटू लागले. जेवण चालू असताना काका अगदी स्तब्ध होता. तो कुणाशीही बोलत नव्हता.

त्याचा श्रात मुरकृत्या पडलेला चेहरा मणबन्त्याच्या प्रकाशात उजळून निघाला होता. जेव्हा जेव्हा त्याच डोळ मारा बथकडे वळत तेव्हा त्यातील उग्रता मावळून जाई व तेथे मृदु, स्नेहाळ भाव दिसू लागे. पण मला त्या डोळ्यांत आणखीही एक सूक्ष्म जाणीव मधूनमधून उमटताना दिसे. सारा बंथच्या जागी मध्येच ते डोळे आणखी एक व्यक्ती बघत होते. त्या व्यक्तीचे उघडं गांपान हात, तिचे काळेभोर दाट केस, भोवती जमलेली पाहुण्यांची गर्दी व त्यांच्याशी चाललेले तिचे आनंदी, खेळकर संभाषण हे सारे जणू त्या डोळ्यांना दिसत होते!

जेवण आटोपल्यावर आम्ही बाहेरच्या दिवाणखान्यात येऊन बसलो. सारा बेथने पियानोवरचे झाकण काढले आणि 'कॉन्व्हेंट' मध्ये शिकलेली काही गाणी ती पियानोची साथ घेऊन आम्हाला गाऊन दाखवू लागली. आज ब्रॉक घरी नव्हता. सारा बेथची गाणी ऐकताना काका सहज म्हणाला, 'ब्रॉक आज शहरातून घरी आला असता तर छान झालं असतं. त्याला ही गाणी भारी आवडली असती.'"

काका असे बोलला आहे तीन बाहेरून कुणी तरी जिमीला हाक मारला. जिमी बाहेर गेला. क्षणभर दिवाणखान्यात संपूर्ण शांतता पसरली होती. मग सारा बेथने नृत्याच्या वेळी वाजवायचे गाणे पियानोवर वाजवण्यास प्रारंभ केला. ते गाणे मला स्वतःला येत नव्हते. पण फार वर्षांपूर्वी फोर्ट एव्हिंग किंवा सॅन्टा फे येथील पाहुण्यांनी आमचा दिवाणखाना जेव्हा भरून गेल्या असे आणि सर्वत्र आनंदी उत्कृष्ट वातावरण पसरलेले असे त्यावेळी ल्यूटी हेच उडत्या लयीचे गाणे नेहमी पियानोवर वाजवी. त्या गाण्याने माझ्या सर्व पूर्वस्मृती एवढ्या तीव्रतेने पुन्हा चाळवल्या गेल्या की, मला वाटले, मध्यंतरी एवढा काळ गेला आहे हे सारे खोटे, आमच्या कुणावर वसाहतवाल्यांनी आक्रमण केले, हेही खोटे. अद्याप ते पूर्वीचेच दिवस चालू आहेत. अद्याप जिमी, ब्रॉक, सारा बेथ ही मुले लहानच आहेत. आता थोड्या वेळाने समोरच्या दारातून

ब्लॅक हॅटी तिन्ही मुलांना झोपण्यापूर्वी आपल्या वडिलांना 'गुडनाईट' म्हणण्यासाठी घेऊन येईल.

माझ्यामागचा भास काकालाही हात होता की काय हे बघण्यासाठी मी त्याच्याकडे दृष्टिक्षेप केला. त्याच्या नजरेत शून्यपणा आला होता व आपल्या हातातली सिगारेट न ओढता ती त्याने तशीच बोटत धरून ठेवली होती. इतक्यात जिमी दारात येऊन उभा राहिला. त्याची नजर भयभीत दिसत होती आणि त्याच्या कोवळ्या चेहऱ्यावरचे स्नायू ताठरले होते. सारा बेथचे पियानोवादन संपावयाच्या आतच तो काकाजवळ आला आणि हलकेच म्हणाला,

"मी आताच अस ऐकल की, शहरामध्ये ब्रॉकनं डच चार्लीला गोळी घातली!"

सारा बेथने ते शब्द ऐकलेच नाहीत. ती नशीच. पियानो वाजवीत राहिली आणि काकाही तमाच स्तब्ध बसून राहिला. जणू तो अद्याप मृतकाळातच वावरत होता. पण मग त्याच डोळ जिमीकडे वळले आणि जिमी ने बोलला होता त्याचा त्याला बोध होऊ झाला. त्याबरोबर त्याचा खालचा हात एकदम कापू लागला. आमच्या कुणावरच्या गाई एखाद्या पाणथळ जागत रुतून बसल्या म्हणजे मग त्यांना बाहेर काढण्यासाठी नोंकर धाडताना जशी त्यांनी चर्चा हाई तशाच ती आता झाली आणि मग त्याच्या मुद्रेवर एकदम व्याकुळता दिसू लागली. क्षणभर थबकून त्याने जिमीला प्रश्न केला,

"ब्रॉकने कुणाला गोळी घातली म्हणालास तू?"

आता कुठे, काही तर्ग विलक्षण प्रकार घडला आहे हे सारा बेथच्या लक्षात आले. ती पियानो वाजवायची थांबली. क्षणभर तेथे अगदी निशब्द शांतता पसरली. दूर कुठे तरी एक छोडा दौडत होता, त्याच्या टापांचा आवाज त्या शांततेत केवढा तर्ग भासत होता. दोन क्षण अमच गेले आणि मग जिमी बोलू लागला. त्याचा आवाज दिवाणखान्यात

धुमत होता.

'इच चालीं इच चालीं' पिस्तूल झाडल ब्राकन त दाघजण जगाव खेळत अमतांना नृत्यगृहातली एक स्त्राहा त्यांना बगवर खुळायला घेत ग होती ती स्त्री खोटे खेळत आहे आणि ब्राकन ती खेळत जास्त सवलती देत आहे असा इच चालीं ब्राकवर आगप कला जेव्हा ब्राक जगाव खेळायला यतो तेव्हा आपण नहमा जगावत हयता अमही तो म्हणाला त्यावरून दोघाचं भावण झाला बालाचालीं झाली चालीं चिडून आपली बंदूक घ्यायला उठला पण तबल्यात ब्राकन आधीच त्याच्यावर पिस्तूल झाडलं !"

साग बथन एक लहानशी किंकाळी फोडली पण काकाने आपले मन पक्काना आटोक्यात आणले होते त्याची पोलादी इच्छाशक्ती त्याला मादून गेली नव्हती फक्त त्याच्या वृद्ध चेहऱ्यावर एकदम गंभीर फिकट रंग पसरला. क्षणभर थांबकून त्याने प्रश्न केला -

"चालीं मेला काय?"

त नाही मला अजून कळलं जिमा म्हणाला पण ब्राकला मात्र त्या लोकांनी कोडून घातलंय."

त्या वार्तचा काकाच्या मनावर जबरदस्त आघात झाल्याविना राहिला नाही पण धन्य त्याची ! त्याने आपल्या चेहऱ्यावर यात्किचितही दुःख वा यातना उमटू दिल्या नाहीत. एखादा वैभवशाली सम्राट आपल्या मित्रांमार्फत उद्दामपणे बंदूक ठोकून बसलेला अमावा त्याप्रमाणे तो आपल्या मूर्खीवर बसून राहिला होता त्याच्या मुद्रेवरची गर्विष्ठपणाची, अहकाराची छटा नहमासारख्याच कायम होती जिमांला घडलेली सर्व हकिकत जशी कळली होती तशी ती सारी त्याने हळूहळू काकाला निवेदन केली काका शांतपणे सागे काही ऐकत होता त्याच्या मुद्रेवरची एक रेषाही हलली नव्हती जिमाच्या बोलण्यात जज्ज चेंबर्लनचे नाव जेव्हा आले तेव्हा मात्र काकाच्या मुद्रेवरचे स्थैर्य ढासळून पडले

काळ्या करड्या केसांनी आच्छादिलेलं आपले मस्तक एकदम मागे झुकवून तो जोराने ओरडला,

"जज्ज चेंबर्लन? जज्ज चेंबर्लनचा कुठे सबध आला या साऱ्या प्रकरणात?"

मो जिमांकडे नजर टाकली त्याचा वंहा एकदम पाहणफटक पडला होता माझी कल्पना होती त्यापेक्षा त्याला या विषयात अधिक माहीत होतेसे दिसले प्रथम त्याने काकाच्या प्रश्नाकडे दुर्लक्षच केले पण काकाने आपले सत्तापाने धमधमणारे डोळे त्याच्यावर असं गंभीरने की, शेवटी काकाने विचारलेल्या प्रश्नाची उत्तरे देण्याखेरीज त्याला गत्यंतरच उरले नाही गाली मान घालून तो हलकेच म्हणाला, "जज्ज चेंबर्लनने ब्रांकला तुरुंगातून मात्तल ब्रांकचं वय लहान असल्यामुळे त्याला एकदम कोडून ठरण थाम्य हाणार नाही, त्याच्या गुन्हाची खाजगा गतान चौकशी झाली पाहिजे असं जज्ज चेंबर्लनने म्हटलं इतकंच नव्ह तर ब्रांक यापूढ व्यर्थाम्यत गतान वागला तर त्याची कम' झालापुढे राणार नाही असेही त्याने ब्रांकला आश्वासन दिले मान ब्रांकने मधूनमधून जज्ज चेंबर्लनला भेटायला ह ! आणि आपल्या वागण्याचा त्यानं त्याच्यापुढे 'रिपोर्ट' द्यायला हवा !"

जिमांचे ते बोलणे ऐकून मो यक्क हाकून गेला एक क्षणभर मला असा भास झाला की, चेंबर्लनचा आकृती एखाद्या राक्षसासारखी वाटून प्रचंड झाली आहे त्याचा हात लांब लांब-लांब होत चालला आहे आणि सबध सॉल्ट लॅक शहरावर त्या हाताची, त्या पंजाची विशाल राक्षसी सावली पसरली आहे खाली ल्यूटीची काय, तिची ती गंजकर, आनंदी, सुंदर मूर्ती चिमुकल्या बाहलांसारखी उभी राहिली आहे आणि शहरातले सर्व लांक, वसाहतवाले, गावातले गुड आणि मवाली, कुरणमालकांच्या बायका, शहरातील इतर सभ्य स्त्रिया, नृत्यगृहांतल्या नाचणाऱ्या बाया या सर्वांच्या समोर, त्यांच्या साक्षाने, जज्ज चेंबर्लनचा

तो प्रचंड हात न्युट्रांच्या आकृतीवर, तिच्या माथ्यावर कलेकाचा तालभडक जळता ठसा उमटवीत आहे !

मी यापूर्वी काकाला अनेकदा गगावलेले पाहिले होते पण आज त्याला जो काही संताप आला तो विलक्षणच अशा अवस्थेत मी त्याला पूर्वी कधीच पाहिले नव्हते त्याचा सबंध चेहरा वादळी ढगांनी भग्नल्या आभाळासारखा दिमत होता आणि काळ्या ढगांतून वीज कडकडत राहारी तसा त्याचा क्रोध त्या चेहऱ्यातून जणू फुटून बाहेर पडत होता मी त्याच्यापासून काही अंतरावर उभा होतो तरी मुद्धा, त्याच्या त्या संतापाची झळ तेथे देखील मला लागल्याशिवाय गहात नव्हती मला आमच्या कुरणावर वणवे लागत त्यांची आठवण झाली हे वणवे इतके ज्ञपात्र्याने भडकत की, ते विझवणे कुणालाही शक्य नसे त्याची उष्णता इतकी दाहक असे की, त्यांच्या जवळपासही कुणाला जाता येत नसे एकदा वणवा भडकला की तो आपोआप शांत होईपर्यंत निमृटपणे वाट बघावी पणव्हेच फक्त माणसान्या हाती असावयाचे काकाचा भडकलेला संताप हा मला त्या वणव्यासारखाच वाटला !

यादारा वेळाने काका उठून उभा राहिला आणि दाराच्या दिशेन पावले टाकू लागला आम्ही खुर्चीत होता याचाही जणू त्याला देखिल नव्हती पण तो कुर्णाकडे निघाला आहे हे आमच्या तात्काळ ध्यानात आले मध्येच तो एका कोचाजवळ थांबला आणि कोचाच्या पाठीवर टाकलेला घामाने भिजून काळपट झालेला एक भला लांब कातडी पट्टा त्याने आपल्या हाता घेतला तो पट्टा बघताच मारा बेथ ताडकन पियानो जवळून उठला आणि धावतच काकाजवळ येऊन त्याची विनवणी करण्याच्या स्वरात ती त्याला म्हणाली,

“बाबा, आज तरी तुम्ही जाऊ नका तिकडे ! उद्या हाल आणि जिमी जातील नि काय करायचं ते बघतील तेच !”

तिचे ते शब्द ऐकताच काका गर्कन मागे वळला तो अवाक्षरही

बोलला नाही पण त्याचे ते पेटलेले, धगधगते डोळे आम्हा तिघांवरून सावकाश फिरत त्याबराबर सारा बेथ बालावयाची थांबला त्याच्या त्या दृष्टिक्षपाने आम्हाला जणू आमची मर्यादा दागवून दिली अद्यापही घरात सर्वाधिकारी काकाच होता आणि आम्ही कोणाही प्रत्यक्ष ब्रॉक देखील त्याच्या इच्छाविरुद्ध फारसे काही करू शकत नव्हतो हे जणू त्या दृष्टिक्षेपाने आम्हाला बजावून सांगितले.

पण सारा बेथच्या बोलण्याचा नाही म्हटले तरी थोडासा परिणाम काकावर झाल्याविना राहिला नाही घराबाहेर पडण्याचा बेत त्याने राहत केला. पण त्याच वेळी बाहेर कुणाची तरी पावले वाजली. ती चाहल आमच्या ओळखीची होती थोड्याच वेळाने ब्रॉक दिवाणखान्यात प्रविष्ट झाला. त्याचे ते मऊसूत पिंगे केंस स्वैरपणे त्याच्या कपाळावर रुळत होते व त्यामुळे एखाद्या बालकासारखा त्याचा चेहरा निर्व्याज दिमत होता त्याचे डोळे नेहमीसारखेच आनंदाने हसत होते त्याच्या वाऱ्याची जामदार झळक उघड्या दारातून आत यावी तसा तो दिवाणखान्यात शिरला. नेहमीसारखाच आनंदी, निर्भय, स्वच्छन्द !

आत येताच त्याने आम्हा सर्वांच्या चेहऱ्यावरून आपली नजर फिरवली आमच्या चेहऱ्याकडे बघताच आम्हाला सार काही कळून चुकले आहे हे त्याच्या तात्काळ ध्यानात आले. पण त्यामुळे तो बावरला किंवा सचिन्त झाला किंवा ओशाळला असे मात्र मुळीच नाही उलट त्याचा थट्टेखोरपणा आणि खेळकर आनंदी वृत्ती जणू जामतच जोमाने उचबळून आली. सारा बेथचा चेहरा पांढराफटक पडला होता आणि कोणत्याही क्षणी ती हुंदके देऊन रडू लागेल असे वाटत होते पण ते मुळीच लक्षात न घेता ब्रॉक तिची मस्करी करू लागला इतक्या नव्हे तर आपण पियानो वाजवू आणि सारा बेथने आपल्याबराबर गावे असा तिला आग्रह करीत तिच्या कमरेभोवती हात वेढून त्याने तिला आपल्या शेजारच्या स्टुलावर बळेच बसावयाला लावले आणि दुसऱ्या

हाताने त्याने पियानोच्या पडद्यावर बोट फिगवावयाम मुरूवात केली
आम्ही सर्वजण स्तंभित होऊन हा प्रकार पाहत होता.

ब्राँकची निर्भयता पाहून मी थक्क होऊन गेलो. काका क्रिती
मत्तापला होता ते त्याच्या चेहऱ्याकडे नुसता दृष्टिक्षेप केला तरी महज
समजण्याजोगे होते. अशा परिस्थितीत इतक्या निर्भयतेने काकापुढे
वागणे हे फक्त एका ल्यूटीला शक्य झाले असते. ब्राँकची ती बेफिकार
आणि निर्भय वृत्ती पाहून काकादखील थोडामा दबकल्यागत झाला
असावा तो पुन्हा आपल्या खुर्चीवर जाऊन बसला आणि ब्राँकचे
पियानोवादन संपण्याची वाट पाहू लागला. त्याने डोळे एकसारखे
ब्राँकवर मिळलेले होते. त्या डोळ्यांत दुःखाचा भाव तर होताच, पण
ब्राँकबद्दलचे प्रेमही त्यात पुंरूप प्रकट झालेले दिसत होते.

शेवटी ब्राँकने पियानो वाजवण थांबवले. माग बघ आपल्या खुर्चीत
ओपावयाला गेलो आणि काका ब्राँककडे टक लावून बघत राहिला.

ब्राँक, मी आता तुला काय प्रश्नांसाठी स्वतःच शहरात येणार
होतो. सोबतच आपल्या मुरूवात करून तू डच चालींला गाळा
घातलीस, हे खरं का?"

ब्राँकच्या मुद्रावर एक सूक्ष्म बदल झाला. तो काहीच उत्तर न देता
किर्लकिल्या डोळ्यांनी काकाकडे नुसताच रोखून बघत राहिला. क्षणभराने
तो हलक्याच म्हणाला,

"मी त्याच्यावर माझी आदली असती तर त्याने मला जिवंत ठेवले
नसतं."

त्याच्या त्या शब्दांकडे लक्ष न देता काका संथपणे पुढे म्हणाला
"आणि ही गोष्टही खरीच ना की जुगाणाच्या अडक्यावरची ती वाई जुगार
खेळताना तुझ्या बाजूने डाव होईल अशी लबाडी करत होती नि
ते ताऊक होत?"

"सर्वच बायकाना मी आवडतो." किंचित हसून ब्राँक म्हणाला.

"मी माझ्याचाच आवडता आहे मूळी जशी माझी आई पण पुढे ती
काही वाचला नाही पण त्याचे शांत निर्भय आणि निश्चयी डाळ
काकावर तसच मिळाले होते. काका चमकला त्याच्या मुरकतलल्या
वृद्ध चेहऱ्यावर एकदम लाली उसळली.

ब्राँक किंचित थबकून तो पुढे म्हणाला, "तू डच चालींवर
गाळा आटलीस त्याच नाही मला नितकसं काही वाटत तरुण माणस
आपापसात मादण झगड ही करायचीच आणि तू एखाद्याचा प्रतिकार न
करता त्याच्यापुढे शरणागती पत्करली असतोस तर त्यामुळे उलट मला
तुझ्याबद्दल शर्मच वाटली असती. पण जुगाणात तू लबाडी करवीस,
खाटपणा करवास हे मात्र मला मुळीच पसंत नाही. तू जोपर्यंत
खरपणाने जुगार खेळताना तापर्यंत तुझी जुगाणातली देणी घ्यायलाही
माझी काही हरकत नाही पण फसवणूक करणं त्यातही जुगाणात
दुसऱ्याची फसवणूक करणं हा कमालीचा हलकटपणा आहे म्हणून
या माझ्या प्रकरणात मला तुझा भारी गग आला आहे. अन् या बाबतीत
तुझ्यावर खरपणा आला तर तू स्वतःच्या जबाबदारीवरच त्यातून निभावून
नयेना हवे किंवा शिक्षा झाली तर नाही निमूटपणे भाग्याला हवी."

ब्राँक काकाचे वाकण शानपणे पकट घेता. काकाचे अग्रेसर शब्द
एकताचे त्याचा चेहरा एकदम बदलला. त्याच्या मुद्रावर एक चमत्कार
अलिप्तता आणि तिरस्कार प्रकटला.

कुठलाही बाप आपण होऊन आपल्या मुलाला तुरुंगात धाडायला
तयार होणार नाही' ती तटकरणी म्हणाला "विशेषतः जेजून त्याला
आपण होऊन सोडवले असले तर बाप मुळीच त्याला परत तिथे
अडकवणार नाही शिवाय, मला आता इथं राहायचीच नाही मूळी
म्हणून तर मी निरोप घ्यायला आलोय घरी 'जॉर्ज हॉल्डिंग्स' आणि
कंपनी'च्या दुकानात मी विकता म्हणून काम करायचं ठरवलेय यापुढे."

ब्राईस चेम्बरलेनच्या काकाचे ते नाव आणि तेही अशा मदमोत

कांनी पडल्याबरोबर काका एकदम भयंकर भडकला तो आपल्या खुर्चीत ताठ असल्या आपल्या गळ्यावरच्या आणि हातावरच्या शिंग ताठरून, 'कुमून आल्या आणि त्याचा मुट्टा डबकी उघे दिसू लागला ही प्रत्यक्ष ब्राँक दग्याल मनातून घाबरल्यावना गहिना नाही तो काकापसून दोन पावले मागे सरकला त्याचा चेहेरा भयान पाहण्याफटके पडला होता पण त्या फिकट मुदवर त्याचे डोळे मात्र विलक्षण नजान आणि निर्धाराने चकाकत होते काका आपल्या भ्रमावर हात टाकाल की काय असे त्याला भय पडले होते पण काकाने तसे काहीच केले नाही तेव्हा ब्राँकची भीती थोडी कमी झाली आणि दिवाणखान्यात तो जराजोमान येझारा घालू लागला.

"मला माझ्या इच्छेविरुद्ध तुम्ही या कुणावर डांबून ठेवू शकणार नाही, मला इथं मुळीच राहायचे नाही - तो येझारा घालता-घालता मध्येच थंबकून आरडला माझी वय आता अठरा वर्षांचे झाल्ये मला कुणावर काम करायला पाठवावे आवडत नाही मला हा निर्मनुष्य मार मलाच आवडत नाही मला हवा आहेत माणसं मला हवा आहे मुद्दबंद मागात येताना जिथे पडायला ते माणसांनी नव्यापणे आहेत जिथे मर्गाताचे मूर आहेत, जिथे माणसांनी भरलेला दुकान आहेत आणि जिथे नानाविध घटना घडत आहेत अशा ठिकाणी मी जाऊन राहाणार आहे हे मार हवय मला तेच हवय या उजाड, निर्मनुष्य, शापित ठिकाणी राहाण्यापेक्षा एखाद्या शनपटिकेत कोडून घेणे परवडेल."

ब्राँक आतमान तिथीने येत होता पण एकापाकी त्याचे शब्द मला ऐकू येईनासे झाले तो दग्याला ते शब्द त्याला माझ्या मनात देखील दडलेल्या काही स्मृती नाळकल्या गेल्या होत्या हे मार पूर्वी केव्हा तरी मी ऐकले होते, अनुभवले होते, असे मला मारगु जाणवू लागले. काका, जिमी, ब्राँक - मारे त्या दिवाणखान्यातून अन्तर्धान पावले मी तेथील एका कोचावर बसलो होतो ल्यूटी माझ्यासमोरून

परतण था होत होता अगदी पाच मिनिटांपास याच मतजवावरून, तिची पावले भ्रंशोच अनावर आवासान फिरत होता तिचे डाळे धगधगत होते आणि तिच्या तोंडून अगदी हेच शब्द बाहेर पडत होते -

मा मनावर आला माझा दुष्टा काकाकडे वळला काकाचा चेहेरा पाहण्याफटके पडला होता आणि त्याचा श्वास जोमाने चालला होता मगबंद भूत अवाचित नजगला पडले तर माणसाच्या मुदवर भीतीचे जे भाव प्रकट होतील तेच काकाच्या चेहेऱ्यावर उमटले होते.

"टाक आहे ब्राँक !" काका रुद्ध स्वरात म्हणाला, "मी तुझ्या इच्छेविरुद्ध जाऊ दिलात नाही तुझ्या मनात असले तसेच तू कर कित्येक वर्षांपूर्वी पत्नी घ्यायला तिच्या इच्छेविरुद्ध मी या कुणावर डांबून ठेवण्याचा प्रयत्न केला होता पण त्याचा परिणाम फार विचित्र झाला तो दुष्ट अजून नाट्याचे रजा मारतच तेडने बसले आहे तेव्हा ब्राँकना तो चुक या पक्षा करणार नाही तुझ्या मागास म आणव येणार नाही."

ब्राँकने ताठर नमस्कार केला आणि त्याने जमलेले आपले कान विज्रयाने ऐकून तळपणाशी एक दोन वेळा झाले आणि तो पुन्हा दिवाणखान्यातून निघून गेला तो गेल्यानंतर किती तरी वेळे काका जागच्याजागेचे बसून राहिला होता आणि खिडकीबाहेरच्या दग्याच्याकडे एक लोखने बघत होता बाहेर झळझळ पसरला होता त्यामुळे खिडकीबाहेरचे माहे त्याला दिसणे शक्य नव्हते पण खिडकीच्या काचेवर त्याचे प्रतीबिम्ब मला स्पष्ट दिसत होते काकाचा चेहेरा किती मुरकलेला किती वृद्ध दिसत आहे ते आता अकस्मात मला जाणवले आणि माझे मन एकदम खिन्न झाले त्याचा चेहेरा ज्या वार्धक्यान ग्रस्त झाला होता त्याप्रमाणे एकाकाळी कणखुर व ताठ असलेली त्याचा हातगही आता जणू एकदम खुचली होती तिच्यातला शोम, चेतन्य आसकून गेल्यासारखे वाटत होते.

फक्त काकांचे डोळे नदलले नव्हते त्या दोघ्यांचे गवट कळू नये
यत्किंचितही फिकटला नव्हता किंवा त्यातला झगझगाणारा ज्वळाही
मदावली नव्हतो मी भारल्यामागला काकाच्या त्या दोळ्याकडे एक
लावून बघत राहिलो काही वेळाने काका मृचोवरून उठला जिमाकडे
किंवा मजकडे त्याने मजगदरीन टाकली नाही तो उठला आणि मथ
गतीने, लटपटत्या पावलांनी आपल्या शय्यागहाकडे जावयाम निघाला
जिमाने त्याला आधार देण्यासाठी पुढे केलला हात त्यान डोक्याकाला
आणि त्याची पावले तशाच मथपण पुढे पडत राहिली

१४

मॉन्ट फॉर्क गावातल्या मक्सिमवून वर्सांमधल्या एका चौकात
वातवड चा एक भला थारला वृक्ष उभा असलेला मी माझ्या
तहानपणापासून बघत आलो होता या वृक्षादेतकीं खुडबडोत माल
दुसऱ्या कोणत्याही वृक्षावर मी कधी पाहिली नव्हती आणि इतक्या
विमोचनेल्या आणि एकामात गुंतलेल्या फाद्याही दुसऱ्याकडे काढे मला
कर्वाचितच दिसल्या हात्या या वृक्षान आपल्या हयातीमध्ये 'नॅव्हॅजो'
आणि 'अपॅशे' यांचे कितीतरी हल्ले आलेले पाहिले होते आणि बैलगाड्यांच्या
केवळ्या तारी लाबलचक रागा त्याच्या डोक्यापुढून गेल्या होत्या पण
अद्यापही तो वृक्ष जमाच्या तसा तोट उभा होता त्याच्या फाद्या हिम्यागार
पर्णसंभाराने ढवळलेल्या होत्या आणि यणाच्या वाटसरून किंवा आपल्या
वृद्ध्याजवळ विश्र्वातासाठी बसणाऱ्या पाथस्थाना थेटगार त्या दृश्याने
आपले व्रत त्याने अजूनही सोडले नव्हते.

पण गेल्या काही माहिन्यात मागे या वृक्षाच्या जावनात झपाट्याने
बदल घडून येत होते निवामीत तो मला अश्वेतल्या पाटांना आपल्या
हडकुळ्या पाठी घासून घासून त्यांना माल टिकोनकाणी खुग्वडली
होती व काही जागांची माल घाड्यानी दाताना चावून चघळून खाल्ली
होती एकदा त्या वृक्षावर वाज कोमळली होती आणि पर्लाकदच्या
घरात गहणाच्या एका म्हातागने आपल्या मुलाला सांगून त्याच्या काही
फाद्या तोडल्या होत्या आणि मग एक रात्री एका प्रचंड वादळाला त्या
वृक्षाला तोड द्यावे लागले होते दुसऱ्या दिवशी सकाळी मी त्या
चौकातून जेव्हा माझ्या ऑफिसकडे जावयाला निघाला तेव्हा कोलच्या
वादळाने त्या वृक्षाने टिकाव धरला आहे की नाही हे बघण्यासाठी माझी
नजर आपोआपच त्याच्याकडे वळली तो वृक्ष अजूनही तसाच ताटसरणे,
डालाने उभा होता त्याची मुळे जमिनात खालपर्यंत घुसली होती आणि

त्याचे भयने श्रीकाशाने एतकी ही या वृत्तीची महती जाणून
त्याच्या जोग मला एकदम काका दिवू लागल्या या प्रत्यक्षमागे
काकावरही आघातामागे अंधार त्याले हात पण या माया मंत्राला
माया वादळांना स्वोपगना तसे देऊन कावाही या क्षणाभंगुना स्वोपगना
मस्तक उंचावून अजूनही उभा राहिला नव्हता काय?

यन्त्रचित्तही कर्मो जाय्वा नव्हता त्यावा गप्प्यान चालतामा पाहून
सापणाच्या मुद्रा समोर हात आणि त्याला आभिवादन करून तो मुकात्यान
बसताना मरकत तो पृष्ठ गत्वा तगा त्याच्या नजरा त्याच्या पादमाया
आकृतीवर कितीतरी वेळ खिळून राहत.

छापा घालून आठ हजार डॉलरची रक्कम मिळाली. तर आज काय एका अगदी गरीब मेक्सिमम पेन्शनदाराचे अडवून त्याने त्याच्यावर पेन्शामाठी जुलूमजबरदस्ती केली. आज काय तर म्हण 'काईट ब्रॉक्स' या गावां एक दिवशी ब्रॉक्स डेप्युटी म्हणून काम केले आणि त्याच गरी गावातल्या लोकांवर गोळीबार करून तो तेथून पळून गला, तर आज त्यान आपल्या एका निर्दोष मेमिरीला हिऱ्याचा कटा मिळावा म्हणून आणखी कठ तर्ग दगडा घातला. अशा त्या विलक्षण बातम्या वाचून मला कसेमेच वाटे. माझ्या लग्ना ब्राक ही आता केवळ एक अदभुत रहस्यमय दत्तकथा होऊन बसली. ता खूग, हाडामासाचा असा मला काही केल्या वाटेचना !

मला वाटे, या ब्रॉकला आपण कधी पाहिलेलेच नाही. याचा आपल्याला मुळी अनुभवच नाही. हा ब्राक म्हणजे एक झगमगती काल्पनिक व्यक्ती आहे. हा ब्रॉक म्हणजे वर्तमानपत्रांत छापून येणारे केवळ एक रहस्यमय नाव आहे. मरणानुवात आणि जगमान्या अड्यावर घालून पण आणि पण. पणाला घराघरा आणि चळवळीवर त्याच्या कृत्याची परीक्षायुक्त चर्चा होत आहे. असे हे समत एक नाव आहे.

पण ब्राक हा केवळ काल्पनिक व्यक्ती नसून तो एक हाडामासाचा माणूस आहे, या गोष्टीचा मला लवकरच पडताळा यावयाचा होता. एक दिवशी माझ्या ऑफिसात काही माणसे आली आणि मुसारे चालीस मंतांना प्रवास करून शंकराच्या परगण्यातल्या एका जखमी माणसावर उपचार करणे गरजेचे होते. यांना मला विनंती केली. या माणसाच्या जखमेतून रक्तक्या म्हात हात्या की, उपचारासाठी देवाला त्याला जागेवरून हलवणे केवळ अशक्यच होत आणि या व्यक्तीचे नाव होते ब्रॉक चेम्बरलेन !

ब्रॉकचे नाव कानी पडताच मी स्तब्ध झालो आणि दवाखान्यातून बाहेर पडण्यापूर्वी ही सर्व बातमी शक्यतो काकाच्या कानापर्यंत पोहोचू

न देण्याचा मी जिर्माकडे निर्गोप देऊन ठवला. त्या माणसांनी मला ज्या एकाक गोष्टी मागितल्या त्या अगदी विलक्षण, केवळ अकल्पनीय होत्या. म्हणजे तरा चालले. सबंध ब्रिझान परगण्यात त्याने आतापर्यंत धुमाकूळ घातला होता. त्याने केलेल्या बारा-चौदा गुन्हाबाबत त्याच्यावर पकडबोराट मुटली हाता आणि आता त्याने एका झोपडीचा आश्रय घेऊन, पकडावयाला आलेल्या वीस ते तीस माणसांनी तेथूनच एकट्याने मायना दिला होता. शेवटी तेथील शेराफन जज्ज चम्बरलेनला बोलावून घेतले होते आणि त्यान ब्रॉकची समजूत घालून शेवटी त्याला पोलिसांच्या स्वाधीन व्हायला तयार केले होते. या सर्व गोष्टी ऐकताना माझे अंग पुन्हा पुन्हा शहरात होते आणि मी स्वतःलाच पण विनारीत होतो. जो अल्लड, निर्गम, निर्मळ गुलगा मी अगारागावर खुलवला, ज्याचे मरुसूत पिण्ट रेशमी कस माझ्या आमागरीला मरुसूत असत, तान हा ब्राक काय / या गुन्हागार संगट बर्फासार ब्रॉकमध्य व त्या झोपडी बाळांमध्य मला गभयताना जाडगास कसल्याच दुवा दिसना. पण तसा एक दुवा एक धागा होता आणि याच्याच पड्यात त्याचा मला जाणाव झाली.

सकाळची गाढा येऊन गेली होती. मी ब्राकवर उपचार करायला जाण्यासाठी माझी औषधाची पेट्टी भरून घेत होते. वेगवेगळ्या बाटल्या, शस्त्रक्रियेची उपकरणे, हे मार जगाच्याजागी असल्याची खात्री करून घेत होते. इतक्यात बाहेरच्या खोलीत कुणाची तरी पावले वाजल्याचा आवाज मी ऐकला आणि त्या अनुगोधान मी मान वर करून बघतो तो ल्यूटी समोर उभी असलेली मला दिसली ! तिच्या गद्दद रंगान्या बुरख्याने तिचे तोड झाकून टाकले होते. तिच्या अंगावरच ते कपडेही मी पूर्वी कधी न पाहिलेले असेच होते. पण तिची उभी राहण्याची जी विशिष्ट ढब होती, तीवरून, विशिष्ट टोपांस लावलेल्या पिसाच्या झोकरदार वळणावरून, तिला मी तात्काळ ओळखले.

[illegible]

मध्यतराच्या पध्मा वर्षात ती काट होती काय कर्णत होती अमले प्रश्न
तिला विचारवयाचा मला धोरच झाला नाही.

ता माइयाकड बघत हाता नसचो माहो तिचे निर्गुणक्षण करून हाता
आन तो चहारा इतका उजळला होता इतका प्रफुल्लित दृक्त्वांत आण
मंद, दिव्य हाता हा काह क्षणापूर्वा प्रहृष्टच्या मुखान थें उमटलल्या
हा या न मला खुरच वाटला मा तिच्याकड निरखून बघत हाता आण
तिन माइयावर निर्गुणमूर्त्या प्रज्ञाचा मंदोमार चालवला हा मा तिन
जिमाचा चाकशा केला मारा बथच कुशल मला विचारले मारा स्वयं
पती कशा रंगारंगाचा कशा म्हाभावाचा आहे तोचलत मला माहो
विचारून घेतला कारण त्याला तिन पाहिलेली नव्हती ती प्रज्ञा
नाव नाडातून काढली नाही पण कळकळ त्याच्याशायेने आली ती पण
यथे आली आहे हा मा तसूच जाणवत नाही आणि मग माहो तिन
ब्राह्म माइया भोज्यपानत आन तो गीता माहो तिन
ब्राह्म मला दिव्य हाता हा इतका उजळला होता इतका प्रफुल्लित
दृक्त्वांत आण मंद, दिव्य हाता हा काह क्षणापूर्वा प्रहृष्टच्या मुखान
थें उमटलल्या हा या न मला खुरच वाटला मा तिच्याकड निरखून बघत
हाता आण तिन माइयावर निर्गुणमूर्त्या प्रज्ञाचा मंदोमार चालवला
हा मा तिन जिमाचा चाकशा केला मारा बथच कुशल मला विचारले
मारा स्वयं पती कशा रंगारंगाचा कशा म्हाभावाचा आहे तोचलत मला
माहो विचारून घेतला कारण त्याला तिन पाहिलेली नव्हती ती प्रज्ञा
नाव नाडातून काढली नाही पण कळकळ त्याच्याशायेने आली ती पण
यथे आली आहे हा मा तसूच जाणवत नाही आणि मग माहो तिन
ब्राह्म माइया भोज्यपानत आन तो गीता माहो तिन

गन्त्यावर नावलेल्या गडबंदीमळे माडया टांक्यापुढेचो तो आभास मावळल्या आर्णि भो पन्हा येतेमानकाळान येऊन दाखल झाला गन्त्यावर माणसाचा घाळ्टका जमला होता ती गिबुदकातून डाकावण्याचा प्रयत्न

करीत आपापसात काहीनगी कुत्रेबुजत होती. झाणानगी ल्यूटीला ओळखले आहे हे तात्काळ माझ्या ध्याना आले. इतक्यात बाहेरच्या खालीत पावले वाजली आणि कम करड पाहण खालला मायरा नंदरबुड आत आली तिच्या मुद्रेवर आतुरता अगदी ओसंडून वाहत होती.

“डॉक्टर, मा अम एकलय झी -” ती बोले लागली पण तेवढ्यात बाजूला उभ्या असलेल्या ल्यूटीकडे तिची नजर वळली. “ल्यूटी!” मायराच्या ताडून आनदाद्वारा उमटला आणि दुसऱ्याच क्षणी त्या दोघीनी एकमेकींना प्रेमभराने घड मिठी मारली.

बाहेरच्या चौकात गाडांची नाके वाजली आणि शेजारच्या परगण्यातून मला नेण्यासाठी आलेला माणूस दारातून डाकावत आदबांने मला विचारू लागला. “आपण आता निघायच ना लगेच डॉक्टर?”

मी माझी डॉक्टरी बॅग केव्हाच भरून देवली होती तिचे झाकण लावीत, ल्यूटीकडे न पाहता मी हळूच तिला म्हणाली, “मला आता एका आजारी माणसाला औषधापचार करायला जायच आहे तोपर्यंत तू मिसेस नंदरबुडकडे थांबशील ना? माझ काम आटापल्याबरोबर मी ताबडतोब परत येतो-”

माझ्या पयगत मी अशा महत्वाच्या अपघटना घडना की जणू एखाद्या गरीब वसाहतवाल्यावर उपचार करण्यासाठी मी जात आहे असंच कोणालाही वाटावे पण बोलण संपवून मी जेव्हा ल्यूटीकडे नजर टाकली तेव्हा तिचा चेहरा एकदम पाहण फटफटीत पडलेला मला दिसला. तशीच तिच्या कटावरची नाजूक हिरवी शींगही एकसारखी ताडताड उडत होती. त्यामुळे ल्यूटीला मी कोठे जात आहे ते कळून घुकल्याबद्दल माझ्या मनात शंका उरली नाही.

त्यानंतर मल्याथारल्या कुणावरचा चाळीस मलांचा तो दीर्घ प्रवास करतानाही ल्यूटीचा पांढरा फटफटीत चेहरा पुन्हा पुन्हा माझ्या नजरेसमोर येत होता आणि तिचे दान दृष्टिक्षेप मला विशेषकरून जाणवत होते. ती

माझ्या दवाखान्यात आली त्यावेळा भितावर लागलेला काहीसा फोमे तिन पाहिला होता त्या फाटानेही जराजरा येत होते. मुली पाहण तिची मुद्रा एकदम व्याकूल झाला होता आणि पुन्हा दवाखान्याबाहेर पडताना पुन्हा एकवार तशीच आने त्या फाटानेही तिन माझ्याबद्दल पाहिले हात पाहिली नजर पत्ताची होती. दुसरा तिन होती आपण्याचा पाषाण अगत चढवलेल्या आणि मस्तकवर पगार भुरकट रशमी केसांचे जावळ रुळत असलेल्या एका चिमूकल्या तिथ्या. बाळावर प्रेमाचा आणि वात्सल्याचा वर्षाव करणारी ती नजर कित्येक वर्षांपूर्वी मी पाहिली होती. तांचे नजर आता मला मृकपणानेच होत-बिनबीत होती.

पमरले हात गेल्या कित्येक दिवसाचा प्रवास करून या कुरणातून मी गेला होतो. माझी गाडी कुरणातून दोडत असता माध्यवर गुरगुरणाऱ्या सूर्य तळपत अस आणि अर्धवट पडलेल्या नि उद्ध्वस्त झालेल्या कच्च्या मातांच्या विटांच्या घरातून गहणारे वसाहतवाले उदमवाण्या मुद्रेने मजकडे बघत एकेकाळी जथे पुरुषभर उर्चांचे गवत वाऱ्यावर डुलत, मळमळत असे तेथे आता गंजत पडलेले नागर आणि स्तब्ध उभे राहिलेले हाडकुळे घोडे दिसत होते. जागजागी कुपणांचे डाब शेवले होते आणि त्यातून बारीक वाळू वाऱ्याबरोबर उडताना नजरेम पडत होती.

माझा प्रवास सपला त्यावेळी दारूने बेहोष झालेले आणि अंगावर ठिकाठिकाणी जखमा असलेले काही लोक एका शुष्क निषर्ण सफरचंदाच्या झाडाखाली निजवलेले मला दिसले. भोवताली वाळूच्या लहान मोठ्या टंकड्या उभ्या होत्या तेथून पलीकडे काही अंतरावर वसाहतवाल्यांचा एक झोपडी होती. वाळूच्या त्या टंकड्यामाग हाताने बंदुका धेऊन लाक लपेल आहेत व त्या आभ्यासकट न गणगणाने पाहाने आहत हे त्यांना न बघताही मला जाणवले.

संभवलेने अशाच आला नव्हता आणि तो येणारही नव्हता (हे अर्थात आम्हाला त्यावेळी कळले नव्हते) कायद्याच्या काही कामामाठी तो सॅन्टा फेला जावयाम निघाला होता व मी या ठिकाणी येऊन पोहोचलो तेव्हा तो आगगाडीत नुक्ता पाय ठेवत होता मी जाऊन पोहोचल्यावर थोड्याच वेळाने सूर्य मावळला आणि दूर अंतरावरून घोड्याच्या टापा कार्नी पडू लागल्या आम्हाला वाटले की, खंबरेलेन येत असावा किंवा निदान त्याचा निरोप धेऊन तरी कुणी येत असावे पण टापांचा तो आवाज जमजमा जवळ येऊ लागला तसतशी घोड्यावर बसलेल्या म्हागाची आकृती त्या लालभडक संधिप्रकाशात मला अगदी परिचयाची वाटू लागली.

माझ्याजवळ उभा असलेला एक माणूस विस्मित होऊन म्हणाला, "हा तर खुद्द कर्नल ब्यूटनच आहे !"

माणसं मयर्चाकित नजरने एकमेकाकडे पाहू लागलो आणि मधुनमधुन घोड्यावरकडे त्याचा दृष्टी बघू लागलो. आता मी कायमला नगर आळखले तो आपल्या आवडत्या घोड्यावर म्हास बाला होता पाहू याकरिता रंगाचा त्याचा काट त्याच्या केश खोरांना नि पाताला आता ढगळ हात होता त्याच्या हातात बंदुका किंवा पिस्तूल नव्हत त्याची विजारा बामान व धुळीने अगदी गलिच्छ होऊन गेली होती काकाला ब्राँकीची बातमी कुणी मागितली हे मला कळले पण तो कार्नी पडताच एवढा दृष्ट्या प्रवास करून काका तडक तेथे आला होता प्रवासातून कापण्या आणि यातनात्ये मृगणा त्याच्या गालावर कपकपांचे नि श्रांत मुद्रेवर स्पष्ट उमटल्या होत्या.

लवकरच त्याचा धोडा आभ्याजवळ उभा राहिले. काका घोड्यावरून खाली उतरला पाहत्या केमानी व पाहत्या मिशानी अशिकचे बंद दिमण्ण त्याच मन्त्रक, खोला येऊन होते पाहण रगान्या म्हासखालून लुकलेकणाऱ्या त्याच्या खाल पाहत्याने चेतन्याची जणू नाममात्र माक्ष पटत होती आम्हा कुणालाच आळखल्याचा मृगुण त्याने उगमली नाही मी काकाच्या अगदी जवळ उभा होतो पण एखादा अनोळखी वसाहतवाला असावा तशा दूरस्थ नजरेने काकाने मजकडे पाहूनही न पाहिल्यासारखे केले जणू मी ब्यूटन घराण्यातला, ब्यूटनच्या रक्तामासाचा कोणी पुरुष नव्हतोच !

"ब्राँक कुठं आहे ?" काकाने क्षणभर थांबून विचारले.

माणसे काहीच न बोलता अस्वस्थपणे आपापसांत नुळबुळ करू लागला आणि मग एकाने तोंडातून अवाक्षर न काढता निमूटपणे पलीकडे उभ्या असलेल्या त्या झोपडीकडे बोटाने मृगुण केली वसाहतवाल्यांचा तो झोपडी म्हणजे आयुष्यभर काका ज्याचा तीव्रतेने राग व तिरस्कार

केतन आला त्या मायाच नणू प्रतीक हात या त्रिमाहनावाल्यानाच त्याच्यावर अपमानाचा व दुःस्वप्न प्रसंग आणला हात काकाच वेड खाल, लुकलुकणाय डोळ केहा वंश त्या आपडावर विव्दुत राहिल आण मग पुन्हा ता आपल्या घात्यावर स्वार झाला त्याचा त्या आपडाकडे आण्याचा विचार आणवून शराफन त्याच्या घाट्याचा लगाम आपल्या हाताने पकडून धरीत म्हटले,

“तुम्हाला तिथं जाता यायचं नाही कर्मल निदान जज्ज चोम्बग्वेन येईपर्यंत तमी नाहां ।”

[illegible]

एकच काय पण बारा शेरिफ त्यावेळी तेथे असते तरी त्यांना त्यावेळी काकांना अटवून घेता जाय नसत आणि म्हणूनच नवर शेरिफने किंवा आमच्यापकीही कोणाही त्यांना अटविण्याचा प्रयत्न केला नाही. कोका घाड्यावर अगदी तांदू बंदके टावून बसला आणि त्याने मंथपण समाप्त्या त्या आपटीमधे आपला पोचा बघविला. काकाभटोपाट आमहीही तिकडे गेलो. आपडाजवळ आम्हा जाऊन पाहिल्या

तेव्हा आतून एक क्षीण वण निःश्रयी आवाज आला. ते म्हणजे त्या लोकांच्या काय बालक ते बालक तसे आपणा जिवनपूर्णा कथान समण पण त्या लोकांच्या आर्षा मरुतने दान पावले जरी पण त्याकली तसे आपणा पाहिले व घातक्यार शहातला मरुतला सादल्यावुगीज मरुतणार माहा अस आक आतून बजावीत होता !

ज्ञात त्यावर काहीच उत्तर दिले नाही पण त्यावरचा त्याचा भाड अधिक बळकट झाली बटक आंधकन गर गाला त्याच्या त्या मध्य, निज्या आणि करग मृतांकट वर्षतान मयल तीस वर्ष क्षणभान विगळतून गली आणि मला असा भास या स का आम्हा आमच्या क्षणावरच पहा रहात आहान, भावता ये गयत वा त्यावर मळमळत आहे आणि त्यानून काळविदाच प्रचल बळप भरारत जात आहेत!

[illegible]

निजवले आणि त्याच्या कुशांतून होणारा गन्धराव यांबवण्याचा प्रयत्न करू लागलो. काका जवळच आनपणा रभा होता त्याच्या ताडून अवाश्रयही निघत नव्हत पण त्याच्या मनाला हाणाऱ्या वेदना त्याच्या मुखावर स्पष्टपणे उमटल्या होत्या. त्राक मात्र दुखाचा वेदनचा तबलेशही प्रकट होऊ देत नव्हता. मी त्याच्यावर उपचार करत होता तेव्हाही त्याची थडामस्करी चाललीच होती. ती मध्यच माझी नक्कल करी. 'बोड्याचा डॉक्टर' म्हणून माझी मस्करी करी. एकदा त्याने जिमाची आठवण काढली. मारा बेथला आपण फार फार विचारले आहे म्हणून मागावे अशी माझी विनवणी केली. मधून-मधून ती माझ्या जवळ मिगायत मागत होता. त्याच्या बोलण्यात इतका उत्साह होता, एवढा लाघवीपणा होता की, जवळच उभ्या असलेल्या सेमीफरचे मनदर्शील त्यामुळे द्रवत्याविना राहिले नाही.

हा प्रकार मध्याकाळपर्यंत चालला होता ब्रॉकिची शक्ती झपाट्याने क्षीण होत गेली होती मध्याकाळा नंतर त्याच्या तांदून शब्दही फुटला नाही सर्वत्र शांतता पसरली होती होन्हाचे आंगठण त्या शांततत आहोत सर्वत्र शांतता पसरली होती होन्हाचे आंगठण त्या शांततत आहोत सर्वत्र शांतता पसरली होती होन्हाचे आंगठण त्या शांततत आहोत

चर्चमध्ये घंटा वाजू लागल्या आणि प्राशनसाठी पुन्हा एक
बसलेली माणसं उठली त्या भावाजान मी एकदम भावावर न
ते कुरणा की आपला विम्वान्या चित्राकडे राहामान बघणाग्रा प्रा
हे मार इश्य क्षणाभान माझ्या ला ह्यापडून निवळून गले आणि
आपण चर्चमध्ये आहान न्यूट्रा आपल्या शंजारे बसली आणि
मोणानी मला जणांव झालां मा मर रमासा मरून आजुव्यावले
पाहिले आमच्या भावती अनेक माणसं गाळा आली हाती दीक्षाकटील
कुरणावर घडलेला सर्व हकिकत त्यांना कळली अमावी असे त्याच्या
चेहयावरून मला वाटले सर्वांच्या नजरा ल्यूटीकडे पुन्हा पुन्हा
वळत हात्या त्या नजरांत तिरस्कार नव्हता, तर प्रेम, महानुभूती न
करुणा हे भावच तथे उमटलेले हात ल्यूटीच्या संवेदनाक्षम मनाला
लोकांची ही पालटलेली भावना जाणवल्याखेगेज राहिली नाही
चर्चमधील प्रार्थना आटापून आम्ही बाहेर पडलो तेव्हा तिची मद्रा
किती तरी शांत, स्निग्ध वाटत होती !

ल्युटा चर्चबाहुर यताच अनेक मोक्षमकन स्त्रिया भगवत आभार्याभाव
गोत्रा आल्या ल्युटान अपल्या तातासुता वरगा दुस गारून गोत्राच
मात्र प्रमान अनु आप तकास पोहोच आण ल्युटा ॥ ३ ॥ पुढे एकान
माकळपणान अन आपलकान वीस करू लागला ॥ ४ ॥
स्त्रियामध्य ला मोगा नाचाओ पकळी मरी जी ॥ ५ ॥ गोत्रा वरुत गोत्र
कधीच उलटून गेली हाता आण दाव्या उलट्यानी ती माफक उघडली
होती ल्युटांचे तिला नेहमाच कोणूक वाट आण तिच्या इयजी मायना ॥
अवाक्षर जग कळल नाही तरी ती फातावर ल्युटांच शब्द वानी प ॥ ६ ॥
मोठ्या भक्तिभावाने ते ऐकत राही.

पण आज पधरा वर्षांना ल्युटीचा तोंच तो मधूर करता येतो. ॥
 सांगाच्या काही पडला तेव्हा वृद्ध मुकुतलाल्या मुदवर्मा काही विचार
 भावना झगडार उमटून गेल्या तिने पृथ हाकून ल्युटीचा तोंच घेतला. ॥

नती धरला आणि मरिक्मकन भणित ती 'न्याशा' मगभर वेल लागला
 ल्युटोला त्यानल अक्षर मुद्रा कळले नाहा पण त्या नद वरुणा भवना
 दुवावु नयन म्हणून तिन सवे वीरुणा तिन वरुणा पळत नयल ना
 मोगा वान्नाखाची वावला नका ल्युटोला नयन धरून मा 'निल' वरुन
 नकु लागला ला मोगा जे वेल ती हाता : ल्युटोला इत नय अशी
 माझी इच्छा होती म्हणून त्याचा अर्थ तिला समजावून माणण्याच्या
 धर्गला मी पहाला नाहा पण ल्युटो नशा गण वरुणागी नव्हती तिन
 जवळ इथ्या असलल्या पधरा-माळा वरुणागी नव्हती तिन
 वळून त्याला विचारले,

‘महाभाग त्वां समागत्य भणत इति ।’

स्वर्गमागच्छां एक योग स्वा आपल्याला द्यावेत आहे या आशियाने
ता मृत्गा विनक्षणा मुक्तावला मावतावल्या माणसाकडे अभिमानाने
नजर फिरवून तो स्वर्गाच्या म्हणाव्या स्नातारा त्या मागा म्हणाव्या की
लिखा स्नाताराही एक मृत्गा पदार्थाच्या मावतावल्या मृत्गा स्नातारा म्हणाव्या
मावतावल्या मृत्गा पदार्थाच्या मावतावल्या मृत्गा स्नातारा म्हणाव्या
की मृत्गा पदार्थाच्या मावतावल्या मृत्गा स्नातारा म्हणाव्या
दयाव्या आशियाने मानावयाला हवेत !"

त्यांच्या नक्षत्रां पंचदश पाहण्यावरून पंचांग ठरवून देण्यात येत होते. त्यांच्या मृदत रक्त उमळाले दान मिळत नाही असेही समजले. त्यांच्या स्त्रिया गृहिणी आणि प्रेम वर पाहून त्या मोक्षमार्गकन मुलांना नाही पावत असे म्हणतात. यावरून ते या म्हणतानाच माझा आश्वासन देत होते.

[illegible]

जायला तयार आहे. हंगटच्या तबल्यातून पग्वारी गाडी माझ्यासाठी मिळवण्याचं काम करू.”

मला वादत - निदान अर्त्याधिच्या वळपयत तर्गे तू निकड जाऊ नये." मी हलकेच तिला म्हणालो.

ल्यूटिने आपल मस्तक, एकदम अभिमानान वर उचलल निरया
 रोपावर खेकलली भिम हवेत डलली आणि माड्या नजरेला मजूर दत
 स्पष्ट, आग्रही स्वरात ती म्हणाली,

‘मला चर्चा आणि वादविवाद नका आहे हात, मी आतच तिक्कडे जाईन म्हणते.”

तिन्ना तो खर एकल्यावर माझ्या तोंडून विग्याच पक्क अक्षरही
उमटू शकले नाही ज्याचंही त्यांना अशा अचंही त्यांना ज्ञान साखळी
तिला विग्या करण करणानाच शक्य नसे नशा पावत विग्या
डोंगेच्या तबेल्याकडे वळली.

गत्या पश्यन् स्वयं नृत्य गान्या पुनरागतम् । वि । वि । वि । मा ।
माया नतस्य मयवता ह्यो । कृष्ण सत्य आदि । वि । वि । वि । मा ।
अम सत् किन् मन एवमेव व । वि । वि । वि । वि । वि । वि । वि ।
जिह्वा कुण्डलावरण्या धरा प्राविशाम निधाना । वि । वि । वि । वि । वि ।
प्राण्याच्या नृत्या कल्पनेन माझी काळीज धडकत लागल । वि । वि ।
तबल्याकटु जात असता येता काकाचे काळीज धरधरत दाढी एकसारखी
समोर दिमत होते आणि भाड्या मराठाचा भोतान शस्त्राप हाते हाता

ब्रह्म जी या अमन्या कृष्णावर जाणव्यासाठी मला एक फटत
गादी व ताज्या दमाच दोन घोंद ह्य आहेत अस जेव्हा मी फ्रँक ट्रेगेलला
सांगितल तेव्हा त्यान विचित्र नजरेने माझ्याकडे पाहिले माझ्याबाबबर
यणारा दुसरा व्यक्ती कोण आहे याचा त्याला तात्काळ कल्पना आली
असावा, कारण त्यान आपला एक नवा कोरा हिरव्या रंगाची गादी
माझ्यासाठी बाहेर काढली ताज्या दमाच दोन मंदर घोंद तेवढ्याच्या

ठाणावरून सोबून माकळे केले घाड्यांना खाणीर लगाम बगर सर्व माहिले काढून ठेवले आणि घाड्यांच्या पाटावरून खुराग फिरवता फिरवता माझ्या नजरला नजर न देता महज विचारात तसे त्यान विचारले,

“तिची प्रकृती तर चांगली आहे ना, हॉल?”

“हो, चांगली आहे.” मी हलकेच पुटपुटलो.

“आता इतक्या वर्षांनंतर कर्नलकडे पुन्हा जायचं फार मानसिक धैर्य होतं” मी गादीत चढत असता ना मला म्हणाला “पण ती पहिल्यापासूनच मोठी धीराची बायको आहे.”

आमच्या नर्सल्यकडील भागात काही दिवस असे असतात की, त्यावेळी आकाश भगदी निरभ्र असते आणि त्या गर्द झगझगात निळ्या विस्तारांतून सूर्य आपले प्रखर ऊन खाली आर्तात असता अग्रेच दिवस दगडावर घासून धार लावलेल्या नाक्या पात्यासारखे न लखलेखणीर निर्दय ऊन खालचं इरण जणू जंगजागी चिरून काढत आणि त्याची हाडे न हाडे भाजून निघतात.

आम्ही कृष्णतखान आमच्या घरा जावय्यास निघाला तो एक अशीच सकाळ होती त मयानक उन ल्यूटीला सामल का नाही अशा मला शका येत होती पण तशी भीती बाळगण्याचं काही कारण नव्हतं ह लवकरच मला कळून चुकलं ल्यूटीला घेण्यामाठी मी जेव्हा मायग नेंदरावत्या घरा गेली तेव्हा ती मोट्या धागने आणि ताट मानने बाहेर आली सामानान भरलेला आपला टोक गादीत नेऊन स्वण्याची तिन इतक्या महज व म्याभावीक गंगान मला सूचना केली की मध्यतरी पंधरा वर्षांचा दीर्घ काळ जणू लोटलाच नव्हता आणि दोन दिवस गमतीने शहरात आलेली ल्यूटी जणू पुन्हा घरी चालली होती! आम्ही गावातून जात असता लोक आमच्याकडे कुतूहलान बघत होते पण ते ल्यूटीच्या ध्यानीमनीही नव्हते तिच्या मुखावर नीच निर्भयता, तेच धैर्य

होते

आमचा गाडी गावाबाहेर पडून कृष्णाच्या रस्त्याला लागली तेव्हा मात्र ल्यूटीने ताट बाजूला फिरवले कृष्णावर आलेल्या वसाहतवाल्यांनी लिबर्टिकाणी झपट्या बांधून ति कुपणे उभारून कृष्णाला जी विद्रुपता आणला होता तो ल्यूटीला बघवत नव्हता माझ्याकडे ताड बळवून हळू आवाजात ती माझ्याशी बोलत राहिली मात्र या सगळ्या बोलण्यात मधल्या पंधरा वर्षांच्या काळात आपण काट हातां, काय करत हाता, आपल्या जीवनाचं स्वरूप काय होते याबद्दल मात्र तिन एक अवाक्षर मुद्धा काढले नाही तिच्या आयुष्याचा तो भाग मला पूर्वीइतकाच अज्ञात राहिला.

मध्याकाळच्या सुमारास आम्ही आमच्या घराजवळ येऊन पोहोचला पणुद्या वाळवतान मध्यान हिमसागर पाणवत्याचा जाग अशाची तसे त्या पंचद वरणात आमच्या माली जून लोकांसार आलेले ते इतके दिवसत होते घर दृष्टपयान आले तेव्हा मी ल्यूटी पकडून घेऊन आली काय नव्हत आणि तयारसरुची तिनच पण काही नव्हत ती झाले आता इतक्या तरे पच झाली होती त्यांना तयारसरुची विस्तृत झाली होती त्या झाडांच्या गर्द काळात लोकां जून अशा पुर गेला आणि घरच्या त्या परिचित भिती पुन्हा एकदा आमच्या नजरला दिसू लागल्या आता सर्वत्र गडद काळाख पसरत होती पण घरच्या दमच्या मजल्यावरील गलिंगत एक दिवा टांगून ठेवला होता, त्याच्या मद पिवळ्या प्रकाशात घरच्या बाह्यरुपा अशुकपण उठून दिसत होती.

घरा मेल्यावर मला असे कळले की, काका जो दक्षिणेकडील कृष्णावर गेला होता तो अद्याप परत आला नव्हता पण घरी यताच ल्यूटीने खाल्याखाल्यातून मेणबत्त्या उजळून सारे घर प्रकाशान भरून टाकले आणि त्या प्रकाशात काकाचे अस्तित्व सर्वत्र जाणवू लागले

दिवाणखान्यातल्या कोचाच्या पाठीवर त्याच्या बंदुकीचा चामड्याचा पट्टा लोंबत होता. झोपण्याच्या खोलीत बिछान्याजवळ त्याचे सुरकुतलेले जाडजूड चामड्याचे बूट भिंतीलगत ठेवलेले होते. घरभर त्याच्या पांढप पडल्या होत्या. इतकेच नव्हे तर घराच्या रुक्ष, कर्मठ आणि कोणत्याही तऱ्हेने न सजवलेल्या साधेपणातून देखील काकाचेच कडक, शिस्तशीर व्यक्तिमत्त्व जणू जाणवत होते !

काका घरी नव्हता तसाच जिमीही घरात नव्हता. तो कुरणावरच कोठेतरी कामानिमित्त हिंडत होता आणि ब्रॉकच्या निघनाची बातमी त्याला कळवण्यासाठी एक माणूस गेलेला होता. आम्ही घरी जाऊन एक तास लोटला तरी जिमी आला नाही. पण ल्यूटीच्या आगमनाची वार्ता कळताच कुरणावरचे आमचे सगळे नोकर, मुकादम व इतर कामकरी मात्र तिला भेटण्यासाठी व तिची विचारपूस करण्यासाठी गोळा झाले. या सर्वांचे चेहरे गंभीर आणि खिन्न दिसत होते. त्यांना विलक्षण संकोचही वाटत होता. ल्यूटीबद्दलचा आदर व्यक्त करण्यासाठी त्यांनी घोटून दाढ्या केल्या होत्या, स्वच्छ कपडे अंगावर चढवले होते आणि आपल्या टोप्या काढून हातात घेतल्या होत्या. त्यांना ल्यूटीबद्दल अतिशय वाईट वाटत होते व कर्नल परत आल्यावर काय होणार आहे कोण जाणे, या विचाराने त्यांची मने भिऊन गेली होती. पण आपले दुःख किंवा भय मुद्देवर मुळीच उमटू न देता सम्यपणे, सौम्य शब्दांत ते ल्यूटीची विचारपूस करीत होते. तिच्या प्रकृतीविषयी, प्रवासाविषयी औपचारिक प्रश्न तिला विचारित होते. पण त्यातल्या एकानेही ब्रॉकच्या मरणाबद्दल अवाक्षर काढले नाही किंवा ल्यूटी पंधरा वर्षे घर सोडून गेली होती या गोष्टीचाही कोणी ओझरता देखील उल्लेख केला नाही. ते लोक बोलत असता ल्यूटीही त्यांच्या प्रश्नांना शांतपणे, न चाचरता, न गोंधळता उत्तरे देत होती. त्यांचा संकोच कमी होईल अशा प्रकारेच तिने संभाषणाचा ओष चालू ठेवला होता.

पण थोड्या वेळाने बोलण्याचे सर्व विषय संपले आणि मग एक चमत्कारिक स्तब्धता संभाषणात वरचेवर खंड पाडू लागली. त्या कामकऱ्यांची आता परत जाण्याची वेळ झाली होती. एकदा-दोनदा मला असा भास झाला की, मध्येच त्यांच्यापैकी एखादा आपले कान टवकारी आणि कसली तरी चाहूल घेतल्यासारखे करी. असा काही वेळ गेला आणि बाहेरच्या व्हरांड्यात कोणाची तरी पावले वाजली. त्या आवाजाबरोबर सर्व कामकरी लोक घाबरल्यासारखे जागच्या जागी खिळून राहिले आणि त्यांचे चेहरे भीतीने पांढरेफटक पडले.

दुसऱ्याच क्षणी काकाची उंच धिप्पाड मूर्ती दारात येऊन उभी राहिली. ते त्याचे दर्शन माझ्या मनःपटलावर इतक्या स्पष्टपणे उमटून राहिले आहे की, आजदेखील मागच्या बाजूचा तो काळोख, त्यावर रोखून दिसणारी काकाची ती आकृती, दिव्यांच्या प्रकाशाने उजळलेल्या त्याच्या मुखावरचा तो निश्चयी भाव आणि त्याच्या डोळ्यांत नाचणाऱ्या त्या केशरी पिवळ्या ज्वाला - सारे सारे मला जसेच्या तसे डोळ्यांसमोर दिसते !

काका आल्यावर सर्व कामकऱ्यांनी तोंडातल्या तोंडात पुटपुटत ल्यूटीचा निरोप घेतला आणि खाली माना घालून एकापाठोपाठ एक असे ते रांगेने घराबाहेर निघून गेले. सरतेशेवटी मी व ल्यूटी दोघेच तेथे राहिलो. ल्यूटीची ती किरकोळ, कृश काया काकासमोर एखाद्या बाहुलीसारखी क्षुद्र, उपेक्षणीय वाटत होती. दोन-तीन क्षण असे स्तब्धतेतच गेले. ल्यूटीने खाली मान घातली होती व आगामी प्रचंड वादळाला तोंड देण्यासाठी ती आपल्या मनाची तयारी करीत होती.

काकाने दोन पावले पुढे टाकली. अजूनही तो एखाद्या सम्राटासारखा भव्य अन् रुबाबदार दिसत होता. खोलीतल्या दिव्यांचा प्रकाश जेव्हा त्याच्या चेहऱ्यावर पुरता पडला तेव्हा त्याच्या गळ्यावर ताठ उभ्या राहिलेल्या शिरा मला दिसल्या आणि आता पुढे काय होणार कोण जाणे

या भयाने माझे तोंड कोरडे पडले. पण - तसे काहीच झाले नाही. पुढे होऊन काकाने ल्यूटीचा नाजूक हात आपल्या हातांत घेतला आणि नेहमीप्रमाणेच सभ्यपणे, सौजन्यपूर्वकतेने त्याने प्रथम तिच्या प्रकृतीची चौकशी केली. पण त्याचा चेहरा अजूनही एखाद्या लोखंडी मुखवट्यासारखा दिसत होता आणि त्याचा स्वर तलवारीच्या पात्यासारखा तीक्ष्ण होता. ल्यूटी गेली पंधरा वर्षे कुठे होती हा प्रश्न गावातल्या सर्व माणसांनी तिला विचारण्याचे जरी टाळले होते तरी काका मात्र त्या बाबतीत तिला विचारल्याखेरीज राहणार नाही, ही त्या क्षणी मला जाणीव झाली.

ती जाणीव मला झाली तशीच ल्यूटीलाही झाली असावी. पण तिनेही त्याच क्षणी आपल्या मनाशी निर्धार करून टाकला की, काय वाटेल ते झाले तरी एखाद्या लहान मुलाप्रमाणे किंवा कोर्टात उभ्या असलेल्या गुन्हेगाराप्रमाणे आपण या उलटतपासणीला तयार व्हायचे नाही. तिचे डोळे एका अवर्णनीय तेजाने चमकू लागले. तिने आपले मस्तक अभिमानाने वर उचलले आणि काकाने तिला काही विचारावयाचे आत तिनेच त्याला वेगवेगळे प्रश्न विचारवयास सुरुवात केली. तिने काकाच्या प्रकृतीची चौकशी केली. जिमी कुठे होता म्हणून प्रश्न केला. जिमीचे व सारा बेथचे फोटो आपल्याला मायरा नेदरवुडकडे बघावयास मिळाल्याचे सांगितले आणि मग अगदी सहजगत्या बोलावे तशी ती काकाला म्हणाली,

“तुम्हाला प्रवासाचा फार शीण झाला असेल. घोड्यावर दौड केल्यामुळे सारं अंग आंबून गेलं असेल. तुम्हाला मी काही तरी खायला घेऊन येऊ का?”

काकाचा चेहरा न विचारलेल्या प्रश्नांनी ढगांनी आभाळ झाकोळ्यावे तसा झाकोळला होता. ल्यूटी लगबगीने बोलत होती. मधूनमधून हसत होती. पण तिचा चेहरा क्षणोक्षणी अधिकाधिक फिकट होत चालला होता. त्या पतिपत्नीतला तो मूक संघर्ष शेवटी मला पाहवेना. मी मध्येच

पुढे झालो आणि ल्यूटीस म्हणालो,

“तू आमच्यासाठी थोडी कॉफी तयार करून आणशील का? स्वयंपाकघरात जाऊन स्वयंपाक्याला उठव म्हणजे तो कॉफी बनवील!”

माझी अशी कल्पना होती की, तेथून जाण्याची ही संधी मी मिळवून दिली याबद्दल ल्यूटीला मजविषयी कृतज्ञता वाटेल आणि त्या संधीचा फायदा घेऊन ती तात्काळ तेथून निघून जाईल. पण तिच्या स्वभावाबद्दलचा माझा हा अंदाज पुन्हा एकवार चुकला. ती तेथून निघून तर गेली नाहीच, पण तिने मजकडे अशा विलक्षण तीव्र नजरेने पाहिले की, मीच तेथून बाहेर निघून गेलो आणि कामकरी लोकांत जाऊन त्यांच्याशी गप्पा मारीत बसलो.

जवळजवळ दीड-दोन तासांनी मी जेव्हा दिवाणखान्यात पुन्हा पाऊल टाकले तेव्हा वातावरणात काही तरी सूक्ष्म बदल झालेला मला जाणवला. हवेमध्ये काकाच्या सिगारेटचा वास दरवळत होता व त्यातच ल्यूटीच्या आवडत्या व्हायोलेंटच्या सुगंधाची झुळूक मंदपणे मिसळून गेली होती. दिवाणखान्यातल्या पाईन वृक्षाच्या लाकडाच्या कोचावर भडक रंगाचे ‘नेक्जो’ रंग पुन्हा अंधारले होते. जेवणाच्या टेबलावर परीटघडीचे पांढरे स्वच्छ टेबलक्लॉथ पसरले होते व उद्याच्या सकाळच्या न्याहारीसाठी त्यावर बऱ्या मांडून ठेवल्या होत्या. खुर्च्याच्या व कोचांच्या पाठीवर नक्षीदार विणीचे रुमाल टाकलेले दिसत होते. पियानोवर ठेवलेला पितळी दिवा पेटवला होता. त्याचा प्रकाश भोवतालच्या रंगीबेरंगी ‘शेड’मधून सर्वत्र फाकला होता. सर्व दिवाणखाना झाडून-पुसून लख्ख केल्यासारखा दिसत होता. गृहिणीचा हात फिरल्यामुळे घराचा पारोसेपणा जाऊन त्यावर एक नवाच उजाळा चढला होता. सारे कसे प्रसन्न, सुंदर, आतिथ्यशील दिसत होते!

काका आपल्या नेहमीच्या आवडत्या खुर्चीवर बसला होता. त्याने

आपले मस्तक नेहमीच्याच ऐटीने मागे झुकवले होते आणि अर्धवट ओढलेली सिगारेट त्याच्या बोटामध्ये जळत होती. ल्यूटी झोपण्याच्या खोलीच्या दारात उभी होती तिच्या हातात पांढऱ्याशुभ्र चादरीच्या घड्या होत्या. तिच्या मुखावर सौम्य, मंद, प्रसन्न भाव दिसत होता -

यानंतरच्या घटनांमध्ये सांगण्यासारखे फार थोडे आहे. एक गोष्ट मात्र मला आवर्जून सांगावीशी वाटते. कुरणावरच्या आमच्या घरी मी गेल्या खेपेला जेव्हा गेलो होतो तेव्हा आमच्या जुन्या घराच्या पडक्या भिंतीलगत ब्रॉकचे जेथे दफन केले होते त्यावरचा दगड मी पुन्हा एकवार जवळ जाऊन पाहिला. त्यावर पुढील अक्षरे कोरलेली होती -

“जेम्स ब्रूटन आणि ल्यूटी ब्रूटन यांचा मुलगा - ब्रॉक येथे चिरनिद्रा घेत आहे.”

अगदी प्रथम तो दगड मी जेव्हा पाहिला होता, तो क्षण मला अजूनही आठवतो. सॉल्ट फोर्क गावातल्या लोकांमध्ये ब्रॉकबद्दल अजूनही मतैक्य झालेले नव्हते. त्याचप्रमाणे मधल्या पंधरा वर्षांत ल्यूटी कुठे होती, काय करीत होती याबद्दलही त्यांच्यामध्ये चर्चा चालत. ल्यूटी स्वतः होऊन खरी वस्तुस्थिती कोणालाही सांगणार नाही याबद्दल माझी खात्री होती. ल्यूटी घरी आल्यानंतर लवकरच सारा बेथही तेथे आली व तिला येऊन एक महिना झाल्यानंतर ल्यूटी व सारा बेथ दोघीजणी काकाच्या गाडीतून ‘बार ४४’ येथे गेल्या होत्या. मी त्या दिवशी आमच्या कुरणावरच्या घरी आलो होतो. काका व मी दोघेजण गॅलरीत उभे होतो. काकाची नजर ब्रॉकच्या दफनभूमीवर उभ्या केलेल्या त्या दगडावर खिळली होती. क्षणभराने तो आपल्या पाईपमध्ये तंबाखू भरीत मला म्हणाला,

“हॉल, ल्यूटी अजूनही किती तरुण दिसते, पाहिलंस ना तू? मधल्या या काळात तिने फार सोसलं, फार सहन केलं. एवढं सोसायला मन फार खंबीर हवं. पण ती पहिल्यापासून मोठी धीराची आहे ! तिच्यासारखी स्त्री

हजारात मिळायची नाही हॉल ! हजारात मिळायची नाही !”

मी काकाकडे पाहिले. त्याचे डोळे सौम्यपणे चमकत होते आणि एखाद्या प्रचंड पर्वताच्या उभ्या सुळक्यावर मावळत्या सूर्याचे ऊन पडावे व त्या पिवळ्यासोनेरी प्रकाशात तो सुळका उजळून निघावा तशी काकाची जराजर्जर सुरकुतलेली मुद्रा एका खोल आंतरिक समाधानाने झळकत होती.

‘द सी ऑफ ग्रास’ ही कॉन्राड रिश्टर यांची जगभर
गाजलेली कादंबरी...

अमेरिकेत जेव्हा युरोपियनांच्या प्रथमच वसाहती
होऊ लागल्या होत्या तो विलक्षण काळ
या कादंबरीची पार्श्वभूमी!

यामध्ये चित्रित करण्यात आलेल्या व्यक्तिरेखा,
त्यांचे भावविश्व यामुळे या कादंबरीला एक वेगळी
झळाळी प्राप्त झाली आहे.

मराठी साहित्यातील श्रेष्ठ कवयित्री, लेखिका
शांता शेळके यांनाही या कादंबरीने खुणावले आणि
शांताबाईंनी आपल्या अलौकिक प्रतिभेच्या
माध्यमातून हा अप्रतिम अनुवाद आपल्यासमोर
सादर केला!

भारत बुक हाऊस